

Zebiniso ALLAYAROVA,
Shahrisabz davlat Pedagogika insituti f.f.f.d.(PhD) dotsent v/b
E-mail: zeboallayarova51@gmail.com

O'ZMU dotsenti, f.f.d. (DcS) Sa'dullayeva taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDAGI O'Z QATLAM AGROTERMINLARINING LISONIY-STRUKTUR XUSUSIYATLARI VA O'ZBEK TILINI BOYISH MANBALARI

Аннотация

Dehqonchilik, agrar soha terminlari tizimi har qanday ilmiy terminosistema kabi tushunchalarning shunchaki ro'yxati emas, balki o'ziga xos semiologik tizimdir. Agroterminlar soha tushunchalarining muayyan tizimini ifodalovchi, shuningdek, muayyan ilmiy dunyoqarashni aks ettiruvchi xususiyatlari bilan alohida ajralib turuvchi maxsus leksikani tashkil qiladi. Ayni paytda tabiiy tilga xos lingvistik qonuniyatlar terminologik tizimda ham o'z ifodasini topadi. Shuning uchun agroterminlarni ham tartibga solib turish zaruriyati mavjud. O'zbek tilining alohida mazmuniy maydonini tashkil etgan agrar sohani bildiruvchi tushunchalarning lisoniy ifodasi turli shakliy struktur, semantik, genetik, derivatsion xususiyatlarga ega sanalib, o'ziga yondosh boshqa terminlar tizimi bilan umumiylik va alohidalik kasb etadi.

Kalit so'zlar: Ilmiy dunyoqarash, o'z qatlam, maxsus leksika, umumturkiy va o'zbekcha terminlar, o'zlashgan qatlam, arabcha agroterminlar, dehqonchilik terminlari, forscha agroterminlar, ruscha agroterminlar, baynalmilal agroterminlar, suv, asos, affiks.

LINGUISTIC-STRUCTURAL FEATURES OF AGROTERMS OF THEIR OWN LAYER IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

Farming, agricultural industry term system is not just a list of words like every science term system, and it is a typically semiological system. Agro terms represent a specific system of field concepts, and so, they form a special lexicon that is distinguished by its features that reflect a specific scientific worldview. At the same time, the linguistic regularities characteristic of natural language are also expressed in the terminological system. Therefore, there is a need to regulate agro terms. The linguistic expression of the concepts denoting the agrarian field, which constitutes a separate meaningful area of the Uzbek language, has various formal-structural, semantic, genetic, derivational characteristics, and acquires commonality and uniqueness with the system of other related terms.

Key words: Scientific worldview, original layer, special vocabulary, common Turkic and Uzbek terms, mastered layer, Arabic agricultural terms, agricultural terms, Persian agricultural terms, Russian agricultural terms, international agricultural terms, water, basis, affix.

ЛИНГВО-СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АГРОТЕРМИНОВ СОБСТВЕННОГО СЛОЯ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Система терминов земледелия, аграрного поля представляет собой не просто перечень понятий, как любая научная терминология, а своеобразная семиологическая система. Агротермины представляют собой специфическую систему полевых понятий и в то же время образуют особую лексику, отличающуюся своими особенностями, отражающими конкретное научное мировоззрение. В то же время языковые закономерности, характерные для естественного языка, выражаются и в терминологической системе. Поэтому возникает необходимость регулирования агротерминов. Языковое выражение понятий, обозначающих аграрную сферу, составляющую отдельную содержательную область узбекского языка, имеет различные структурно-семантические, генетические, словообразовательные особенности, приобретает общность и своеобразие с системой других родственных терминов.

Ключевые слова: Научное мировоззрение, собственный пласт, специальная лексика, общетюркские и узбекские термины, исконный пласт, арабские агротермины, сельскохозяйственные термины, персидские агротермины, русские агротермины, международные агротермины, вода, основа, аффикс.

Kirish. Bugungi o'zbek tili agroterminlar tizimi ibtidoiy dehqonchilik va zamonaviy agrar sohaning uyg'unlashgan nuqtasidagi tushuncha va hodisalarni ifodalovchi turli ifoda va ma'nolarga ega bo'lgan terminlardan tarkib topgan. Qadim dehqonchilik madaniyati bilan zamonaviy agrar sohalarning o'zaro integratsiyasi natijasi soha terminlari ma'no ko'lamining kengayishi va terminlar tizimining boyish omili sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek xalqi tarixi va madaniyatida dehqonchilikning bog'dorchilik, sabzavotchilik, polizchilik, paxtachilik kabi ichki sohalari alohida ahamiyat kasb etib, barqaror o'rin egallab keladi. Shuningdek, fan-texnika yutuqlari, islohot hamda innovatsiyalarning agrar sohaga keng va samarali tatbiq

qilinishi bu sohaning shiddat bilan rivojlanishiga muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Bu jarayon va holat esa agrar soha terminlari tizimi va tarkibida, ularning leksik-semantik tabiatida ham namoyon bo'lishi tabiiy.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turli tillarga mansub terminlar, terminologiyaning nazariy muammolari bilan shug'ullangan G.O.Vinokur, A.A.Reformatiskiy, V.V.Vinogradov, S.G. Barxudarov, O.S. Axma'nova, K.A.Levkovskaya, B.N.Golovin, V.P.Danilenko, V.M.Leychik, shuningdek, muammoning amaliy jihatlarini o'rgangan D.S.Lotte, S.A.Chapligina, S.I.Korshunova, G.L.Kandelaki tadqiqotlarida terminologiya so'zi asosan ikki ma'noda qo'llanilgan:

1. Terminologiya – muayyan sohalarda maxsus ma'noni ifodalovchi so'z va so'z birikmalari majmui. 2. Terminologiya-terminlarning grammatik sathdagi o'rni va tilda amal qilish bilan bog'liq bo'lgan muayyan qonuniyatlarni o'rganish bilan shug'ullanuvchi lingvistikaning alohida aspekti [1]. O'zbek tilining izohli lug'atida termin so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan: Termin [lot.terminus-cheh. chegara] Fan, texnika, kasb-hunarning biror sohasiga xos muayyan bir tushunchaning aniq va barqaror ifodasi bo'lgan so'z e'ki so'z birikmasi; atama. Botanika terminlari. Zargarlik terminlari. Paxtachilik terminlari. – Yo'ldosh Elmurodga notanish terminlarni tushuntira ketdi. Shuhrat, Shinelli yillar.[2] Terminlar ilmiy kommunikatsiyadan jonli so'zlashuvga o'tganda, xalq uchun tushunarli so'zga aylana boradi. —O'TAL. XX asrning 70-yillarida nashr etilgan —The World Encyclopedia Dictionary lug'atida termin so'zi quyidagicha ta'riflangan: —Terminology-the special words or terms used in science, art, business and economy[3]. Tarjimas: terminologiya fanda, san'atda, biznes va iqtisodda ishlatiladigan maxsus so'zlardir. Demak, termin bu ma'lum bir soha e'ki sohalarda doirasida (terminlarda ham polesemantiklik xususiyati mavjud) qo'llanuvchi aniq ma'noni ifodalovchi so'z e'ki so'z birikmasi, deya olamiz. Chunki terminlarni qo'shma so'z va birikma shakliga yetarlicha misollar keltirish mumkin. Muayyan soha ilmiy leksikasining ichki tarmoqlari xususiyatlarini ko'rsatish uchun uning leksikasiga xos sohaviy semik xususiyatlari va mikrosistemalardagi ichki modifikatsiyasini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish katta ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilining agroterminlar tizimi ham boshqa leksik-terminologik tizimlarda kuzatilganidek o'zbek tili ichki imkoniyatlari va tashqi manbalar hisobiga ham boyib, rivojlanib, takomillashib kelmoqda. Hozirgi kunda mavjud tarixiy adabiyot va manbalar, lug'atlarga asoslanib o'zbek tili agroterminlarini asosan turkiy tillar, xususan, o'zbek tili, arab, fors, rus va boshqa tillarga mansubligini belgilaymiz. Shunga monand, o'zbek tili agroterminlarini o'z va o'zlashganlik nuqtai nazaridan quyidagicha tasniflash mumkin:

1) o'z qatlam (umumturkiy va o'zbekcha terminlar);

2) o'zlashgan qatlam:

arabcha agroterminlar;

forscha agroterminlar;

ruscha agroterminlar;

baynalmilal agroterminlar.

O'zbek tilining tarixi bilan bog'liq yozma manba va tadqiqotlarga ko'ra, o'zbek tilining umumturkiy va o'zbekcha agroterminlari sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: ariq, arpa, bug'doy, burchoq, bo'yinturuq, irmoq, boshqoq, alang, chechak, maysa, kunjut, olma, ekin, ekma, sochma, terim, urug', ildiz, tegirmon, buloq, yer, tuproq, otiz, yaproq, dala, cho'l, qumloq, qumoq, suv, o'zan, dengiz, tomir, tarvuz, tariq, chiy, bo'g'im, uzum, qo'sh, qatqaloq, quloq, jilg'a, o'ra, ko'l, chopiq, taqir, adoq, balchiq, o'p'qon, oqim, oqzoq, yoyilma, uya, sug'orish, ekish kabilar[4].

O'zbek tili agroterminlari tizimidagi turkiy tilga xos birliklarni belgilash va aniqlashda muhim asos bo'lib xizmat qiluvchi "Devonu lug'otit turk" asarida suv va suvchilik tushunchalari bilan bog'liq 1200 dan ortiq so'z va termin mavjudligi aniqlangan. Suvlamoq, aqindi suv, suzundi suv, suzuk suv, suvlag', suvsamoq, suvg'armoq, oqmoq kabi umumturkiy qatlamga mansub atamalarni misol sifatida keltirish mumkin[5].

O'zbek tili agroterminlari tarkibida, yuqorida ta'kidlangandek, o'zlashma qatlamga mansub terminlar

mavjud bo'lib, o'z qatlam agroterminlari tizimining muhim boyish manbaini tashkil etadi. Shunga muvofiq, hozirgi o'zbek tilining o'z qatlam agroterminlarini quyidagicha guruhlarga ajratishimiz mumkin:

1. Fors-tojikcha asosli o'z qatlam agroterminlari. O'zbek tili leksik tizimida fors-tojikcha so'zlar va terminlar miqdori anchani tashkil qiladi. A.K.Borovkov, F.Kamolov, S.Usmonov kabi tilshunoslarning tadqiqotlariga ko'ra [6], o'zbek tiliga turli xil ma'noli leksik birliklar o'zlashishi bilan birga dehqonchilik va agrar sohaga oid terminlar ham o'zlashgan. Shu agroterminlar asosida esa yasovchi affiksalar orqali fors-tojikcha asosli o'zbekcha agroterminlar hosil qilingan: dehqonchilik, bahorgi, gullash, yaganalash, marza olmoq, payvandlash, g'allachilik, shonalash, parvarishlash, zaharlanish, changlanish, changlantirish, namlik, namlanish, shikastlanish, shudgorla, shudgorlash, dorilash kabi. Fors-tojik tilidan o'zlashgan so'zlarga -la, -lan, -lash, -gi, -chi, -chilik so'z yasovchi affiksalar va olmoq, qilmoq, bermoq kabi yordamchi fe'llar yordamida ko'plab o'zbek tilining qo'shma fe'llari yasalgan: marza olmoq, payvand qilmoq, parvarish qilmoq, yagana qilmoq, shudgor qilmoq, dori bermoq kabilar.

2. Arabcha asosli o'z qatlam agroterminlari. Yasalish asosi arabcha bo'lgan o'z qatlamga mansub agroterminlar ham o'zbek tili lug'at tarkibida ancha miqdorni tashkil qiladi. Yuqorida qayd qilingan yasovchi affiksalar arabcha asosli o'z qatlam agroterminlarini hosil qilishda ham faol ishtirok etadi: ijara, mulkchilik, hasharchi, hosilotlik, iqlimlashish, zararlanish, kasallanish, mahalliy lashtirish singari.

3. Ruscha va baynalmilal asosli o'z qatlam agroterminlari. O'zbek tilining o'z qatlam agroterminlari tizimida asosi rus tili va g'arb tillaridan bo'lgan terminlar ham talaygina. Rus tilida Yevropa tillaridan o'zlashtirilgan jarayonlarni anglatuvchi terminlarning bir qanchasi "asos+siya (-siya)", "asos+atsiya", "asos+yatsiya" qoliplari asosida shakllantirilgan bo'lib, o'zbek tilining yasovchi affiksalar yordamida o'z qatlam agroterminlari maqomiga ega bo'lgan. Ular "o'zlashma asos+o'zbekcha yasovchi" derivatsiya qolipi asosida yuzaga kelgan hisoblanadi. Bular baynalmilal o'zlashmaga, asosan, -lash, ayrim holatlarda -lashtirish affiksalar qo'shilishi natijasidir: melioratsiyalash, drenajlash, kaliylash, dezinseksiyalash, dezinpeksiyalash, defoliatsiyalash, dustlash, boronalash, intensivlash, kollektivlashtirish, mexanizatsiyalash, mexanizatsiyalashtirish, klasterlashtirish, minerallash, kultivatsiyalash, fosforlash, chizellash, gibridlash kabilar. Bundan tashqari, -chi, -lik, -chilik yasovchi affiksalar vositasida ham o'zlashma asosli o'z qatlam agroterminlari hosil qilingan: fermerlik, agronomlik, seleksiyachi, kombaynchi, seleksiyachilik va boshq. Shuni ta'kidlash lozimki, qayd etilgan agroterminlarning asosi mustaqillik davrigacha o'zbek tiliga rus tilidan, istiqloq davrida esa bevosita boshqa xorijiy tillardan, xususan, ingliz tilidan to'g'ridan to'g'ri o'zlashmoqda. Kuzatilganidek, o'zbek tilining agroterminlar tizimi o'z va o'zlashma qatlam birliklari hisobiga boyib, rivojlanib kelmoqda. O'z qatlamga mansub yangi terminlarning vujudga kelishida o'zlashma terminlar ham muhim omil sanalib, yasalish asosi va vositasi sifatida faol ishtirok etadi. Bu holat o'zbek tilining agroterminlari tizimida ham kuzatiladi. Xulosa qilinganda, terminlar tadqiqiga bag'ishlangan ishlar va leksikografik manbalarga diqqat qaratsa, ularda ikki komponentli terminlar boshqa murakkab tarkibli terminlarga nisbatan katta miqdorni tashkil etishi kuzatiladi.

ADABIYOTLAR

1. Лейчик В.М. Номенклатура-промежуточное звено между терминами и собственными именами // Вопросы терминологии и лингвистической статистики.- Воронеж: 1971.-161с.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jild. 1-5-jildlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006-2008;
3. Sherman Le Roy Wallace. Taxation in Egypt .Princeton, N.J.:Princeton University Press, 1938.521 h

4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2009. – 284 b.;
5. Dehqonchilik so'zlarining qisqacha izohli lug'ati. (Tuzuvchi: Jabborov X.) – Qarshi: Nasaf, 2016. – 296 b.; Jabborov X. O'zbek tilining dehqonchilik leksikasi. – Toshkent: FAN, 2011. – 160 b
6. Jabborov X. O'zbek tilining dehqonchilik leksikasi. – Toshkent: FAN, 2011. –160 b. –B. 49.
7. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: FAN, 1985. – B. 85.

Maxbuba AXATOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.d. (DSc)

E-mail: oqkabutar75@list.ru

ToshDO'AU professori, f.f.d. H.Dadaboyev taqrizi asosida

TILSHUNOSLIKDA SO'ZLARNI MA'NOVIY GURUHLARGA BO'LIB O'RGANISH MASALASI

Annotatsiya

Ilmiy sohalarga oid ilmiy adabiyotlar, darslik va qo'llanmalarda bir tushunchaning xilma-xil til birliklari orqali ifodalanishi natijasida chalkashliklar kelib chiqishi muammosi, xususan, tilshunoslikda so'zlarni mavzuviy guruhlariga ajratish va mazkur lingvistik hodisani nomlash masalasi haqida mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Leksema, jahon tilshunosligi, o'zbek tilshunosligi, an'anaviy tilshunoslik, sistem tilshunoslik, ilmiy termin, ilmiy terminologiya, mavzuviy qator, leksikani tasnif qilish, mavzuviy tasnif metodi, til lug'at sistemasi, terminologik guruh, leksikogrammatik sinflar, terminologik izohli lug'atlar, terminshunos.

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ СЛОВ ДУХОВНЫМИ ГРУППАМИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В научной литературе, учебниках и пособиях по научным направлениям решена проблема путаницы, возникающая при выражении одного и того же понятия посредством разных языковых единиц, в частности, вопрос разделения слов на тематические группы в языкознании и вопрос наименования этого языкового явления.

Ключевые слова: Лексема, мировое языкознание, узбекское языкознание, традиционное языкознание, систематическое языкознание, научный термин, научная терминология, тематический ряд, классификация лексики, метод тематической классификации, языковая словарная система, терминологическая группа, лексико-грамматические классы, терминологические пояснения. словари, терминолог.

THE PROBLEM OF STUDYING WORDS BY SPIRITUAL GROUPS IN LINGUISTICS

Annotation

In the scientific literature, textbooks and manuals of scientific fields, the problem of confusion arising from the expression of the same concept through different language units, in particular, the issue of dividing words into thematic groups in linguistics and the issue of naming this linguistic phenomenon.

Key words: lexeme, world linguistics, Uzbek linguistics, traditional linguistics, systematic linguistics, scientific term, scientific terminology, thematic series, classification of the lexicon, method of thematic classification, language dictionary system, terminological group, lexicon – grammar classes, terminological explanatory dictionaries, terminologist.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoyev boshchiligida ilgari surilayotgan, Prezident asarlarida o'z ifodasini topgan 3-rensans poydevorini qurish davlat siyosatining amalga oshirilishi davlat tili sanalgan, o'zbek milliy tilining (o'zbek terminologiyasining ham) nufuzini oshirish, undagi kamchiliklarni bartaraf etish, tilni takomillashtirish bilan bevosita chambarchas bog'liqdir.

Ma'lumki, og'zaki va yozma nutqning ma'daniyatli, yuksak saviyasi, jozibador, ta'sirchan, maqsadga muvofiq tarzda tuzilishida ma'nodoshlarning o'zni beqiyos. Ayniqsa, o'zbek tili ma'nodoshlarga boyligi bilan ajralib turadi va uning bu xususiyati boy til sifatida namoyon bo'lishiga zamin yaratadi.

Biroq, ilmiy sohalar terminologiyasida ma'nodoshlik va variantlilikka salbiy qaraladi. Buning boisi sohaga oid ilmiy adabiyotlar, darslik va qo'llanmalarda bir tushunchaning xilma xil birliklar orqali ifodalanishi natijasida chalkashliklar kelib chiqadi. Shuning uchun darslik, o'quv qo'llanmalarda sohaning ilmiy termini sifatida ma'nodoshlarning faqat birini qo'llashga ehtiyoj tug'iladi.

Shu bois, zamonaviy o'zbek terminologiyasida ilmiy terminning oldiga muayyan ilmiy sohaga oid bir tushuncha bir termin bilan atalishi kerak, ma'nodoshlik va variantdorlikka yo'l qo'yilishi kerak emas, degan dastlabki va muhim talab qo'yiladi.

Tilshunoslikda so'zlarni mavzuviy guruhlariga bo'lib o'rganish tushunchasini lingvistik termin bilan atash masalasida ham anchayin chalkashliklar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Til nazariyasiga oid asarlar tarjimalari, ilmiy jurnallarda e'lon qilingan maqolalar, konferensiya materiallari, tilni ma'noviy guruhlariga bo'lib sistemali o'rganishga bag'ishlangan dissertatsiya ishlari, lug'atlar, darslik va qo'llanmalardan to'plangan lisoniy materiallar tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugun zamonaviy va mukammal tadqiqot usul va vositalari asosida yaratilgan ilmiy asarlarga umumbashariy sivilizatsiyaga tom ma'noda xizmat qila oladi.

Shuning uchun, mazkur mavzuni yoritishda shunday tadqiqot usul va vositalaridan, asosan, kuzatish va qiyoslash, leksikani, xususan, sohalar leksikasini sistema sifatida tadqiq etish, qiyosiy-tarixiy, tavsifiy, tasnifiy, genetik tahlil qilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. So'zlarni ma'noviy guruhlariga ajratib o'rganish tilda chegaralangan leksikaga oid lug'at fondining boy yoki kambag'alligini aniqlashga yo'l ochadi. O'z va o'zlashma qatlamlar leksikasini mavzuviy guruhlariga bo'lish va ularni qiyosiy o'rganish tilda sinxron qatlamda umumleksika va sohalariga oid qanday so'zlar iste'molda ekani, ularning semantikasini yaqqol ochib beradi.

Mavzuiy guruhlar muammolari hal kilinishi, shuningdek, so'zlarning semantikasi, so'z yasaliş usullari, istilohlarning til manbasi, o'z va o'zlashma qatlamlari aniqlanishi tilning ochilmagan nozik qirralarining ochilishiga zamin yaratadi. Ilmiy terminologiyada salbiy hodisa hisoblangan sinonimiya muammosining hal qilinishiga turtki beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Co'zlarning mavzuiy qatorlari tushunchasi leksikani tasnif qilishda turli darajada qo'llanilmoqda. Bu usuldan foydalanishda izchillik va birlik yo'q, mavzuiy guruh, mavzuiy qator tushunchalari va ularning mezonlari yetarli aniqlikka ega emas.

Terminlar tadqiq qilingan monografik tadqiqotlarda kam miqdordagi terminlar ilmiy sohalarda qo'llash uchun tavsiya qilingan. Bizningcha, bunday holat bilan ilmiy terminologiyada mavjud sinonimiya muammosi hal qilinib qolinmaydi. Muayyan sohada bir tushunchaning bitta termin bilan ifodalinishini ta'minlashga erishishning birdan bir yo'li, o'zbek terminologiyasi faoliyatining izchil oshirilishidir. O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori ilmiy tadqiqot institutida Terminologiya bo'limi qoshida yagona maxsus terminologik kengash tuzilib, o'zbek tilida nashr qilinayotgan ilmiy adabiyotlar, ayniqsa o'quv yurtlari uchun yaratilayotgan darslik va o'quv qo'llanmalari terminologik nuqtai nazardan muhokamadan o'tkazilishi shart qilib qo'yilishi kerak.

Leksik qatlamlarda so'zlarni mavzuiy guruhlariga bo'lib o'rganish va bu lingvistik hodisani ilmiy terminologiyada nomlash masalasida tilshunoslikda, xususan, o'zbek tilshunosligida ko'plab mulohazalar bildirilgan.

Til birliklarini ma'noviy guruhlariga ajratish muayyan xalq tilida qaysi sohalarga oid leksikaning boy yoki kambag'alligini belgilashga imkon beradi. O'z va o'zlashma qatlamlar leksikasini mavzuiy guruhlariga bo'lish va ularni qiyosiy o'rganish o'z qatlamda qanday sohalarga oid so'zlar saqlanib turganini, qaysi sohalarga oid so'zlar tarixan chiqib ketgani va ular o'rmini o'zlashgan so'zlar egallaganini aniqlashga yo'l ochadi.

«Xalqing ijtimoiy-siyosiy hayoti, xo'jaligi, sotsial-madaniy turmushi, diniy qarashlariga oid ma'lumotlar tematik guruhlarida yorqin ifodalanadi. Demak, so'zlarni tematik guruhlariga ajratib tadqiq qilish tilning xalq hayoti bilan bog'liq xususiyatlarini ham namoyish qilishga imkon beradi. Bu jihatdan mavzuiy tasnif metodi lingvosotsiologik qimmatga egadir. Bu usul ba'zi hollarda alohida ijodkorlarning lug'aviy boyligini namoyish etishga ham imkon beradi. Mavzuiy tasnif metodi keyingi paytlarda ilmiy terminologiya sohasida ko'p qo'llanadigan bo'ldi» [2].

E. Begmatovning yuqoridagi fikrlarini ma'qullaymiz.

Xullas, «so'zlarni mavzuiy guruhlariga ajratish so'zlarni ularning ma'nosi va nominatsion funksiyasiga ko'ra o'xshash qatorlarga jamlashni ko'zda tutadi. So'zlarning mavzuiy qatori deganda bir umumiy mavzu, g'oya atrofida birlashgan (uyg'unlashgan) so'zlarni muayyan guruhlar (mavzular)ga jamlash tushuniladi» [2].

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, so'zlarning mavzuiy qatorlari tushunchasi leksikani tasnif qilishda turli darajada qo'llanilmoqda. Bu usuldan foydalanishda izchillik yo'q. Buning ustiga mavzuiy guruh, mavzuiy qator tushunchalari va ularning mezonlari yetarli aniqlikka ega emas. Chunonchi, N. M. Shanskiy rus tilining o'z qatlam so'zlarini tasnif qilar ekan, guruh (группа) terminini qo'llaydi [14].

D. N. Shmelyov esa, shunchaki «...bunday so'zlarga shular kiradi...» iborasidan [15. B-135] foydalanadi. M. I. Fominaning asarida «генетик групалар» termini [13] uchraydi. Qoraqalpoq tilshunosi YE. Berdimuratov qoraqalpoq tilidagi umumturkiy so'zlarni mavzuiy qatorlarga

ajratar ekan, «so'zlarning quyidagi turlari mavjud [3] iborasidan foydalanadi.

Shuningdek, so'zlarni mavzuiy qatorlarga ko'ra tasnif qilish va bu usulni bir termin bilan nomlash masalasida o'zbek tilshunosligida ham izchillik va birlik yo'q. F. Abdullayev o'zbek tilidagi arabcha o'zlashma qatlam so'zlarini mavzuiy tasnif qilar ekan, shunday yozadi «Tilimizdagi turli tarixiy davrlarda kirib qolgan arab so'zlarini quyidagi asosiy leksik gruppalariga bo'lishimiz mumkin» [1].

S. Usmonov o'zining ba'zi ishlarida o'zbek tili lug'at tarkibidagi so'zlarni 7 ta yirik qatlamga ajratib, ularning ayrimlarini tematik gruppalariga ajratsa [19], boshqa bir ishda tematik gruppalar o'rnida so'zlarning ma'no gruppalarini [11] shaklini qo'llaydi. Ba'zi ishlarda semantik guruh, tematik gruppalar, leksik gruppalar [6] birikmalari uchraydi.

A. A. Ufimseva so'zlarning mavzuiy guruhlarini til lug'at sistemasidagi terminologik gruppalar, etimologik gruppalar, leksik-grammatik sinflar, so'zlarning so'z yasaliş munosabatlariga doir guruhlar qatorida talqin qiladi. Uning fikricha, mavzuiy guruhlar so'zlarning funksiyasi, nominatsion xususiyatlariga tayanadi [12]. Uning uqtirishicha, so'zlarning ashyoviy («predmetniye»), guruhlar so'zlarning leksik-semantik guruhlaridan, shuningdek, tushunchalar munosabati («ponyatiyniye poli») hodisasidan farqlanadi [12].

So'zlarni u yoki bu mavzuiy guruhga mansub deb bilish: a) so'zlar orasidagi ma'no munosabatlariga; b) so'zlarning ashyoviylik (predmetlilik) xususiyatiga, ya'ni so'zning qanday predmet haqidagi tushunchani ifodalashiga; v) so'zlarning nominatsion belgilariga bog'liqdir.

Bizningcha, so'zlarning mavzuiy guruhlariga ma'no jihatdan bir yo'nalishdagi so'zlar (masalan, bir so'z turkumiga oid so'zlar) yoki aralash tipli so'zlar kirishi mumkin. Bunday so'zlarni bir mavzuiy guruh doirasida birlashtiruvchi kuch va o'lchov bu - ma'no va mavzuiy belgidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, mavzuiy guruhlar ikki tushunchani anglatadi: so'zlarni tasnif qilishning lingvistik metodlaridan birini, mavzuiy guruhlarini... Mavzuiy guruhlar, avvalo, ilmiy metod (lingvistik usul) dir. Bu usul yordamida belgilanuvchi leksik guruhlarini til materialini beradi.

«Muayyan biror tilda u yoki bu tip so'zlarning bor bo'lishi yoki bo'lmasligi, ko'p bo'lishi yoki aksincha kam bo'lishi til egasi bo'lgan xalqning obyektiv ehtiyojiga bog'liq. Bunday ehtiyojni o'sha xalq yashab turgan tabiiy muhit, iqtisodiy-ijtimoiy sharoit, madaniy-ma'naviy talablar belgilaydi. Masalan, o'zbek tilida dehqonchilik, suvchilik va boshqa xil kasb-kor bilan bog'liq terminlar ko'p. Uzoq shimolda yashovchi xalqlar tilida esa qor va sovuq bilan bog'liq, bug'uchilik va baliqchilik xo'jaligi bilan aloqador so'z va terminlar ko'p. Demak, tillarning lug'at tarkibi unga kiruvchi so'zlar tarkibiga ko'ra ham farqlanadi. Mana shu farqni aniqlash maqsadida so'zlar ma'lum guruhlariga ajratiladi. Tilshunoslikda "so'zlarni mavzuiy guruhlariga ajratish" deb yuritiluvchi tasnif usuli mana shu maqsadni nazarda tutadi. So'zlarni mavzuiy guruhlariga ajratish ularni vazifasi va ma'nosiga ko'ra ma'lum o'xshash qatorlarga jamlashni ko'zda tutadi.

Mavzuiy guruhlar so'zlarning ma'lum umumiy mavzu atrofida birlashishi, uyg'unligidir.

So'zlarni mavzuiy guruhlariga ajratib o'rganish usuli lingvistik uchunina emas, xalq tarixi, etnografiyasi uchun ham qimmatlidir. Chunki mavzuiy guruhlarini o'rganish orqali xalqning xo'jaligi, ijtimoiy-tarixiy xususiyatlari: etnografiyasi, madaniy-ma'naviy qarashlari haqida aniq tasavvurlar olish mumkin» [4].

Sistem leksikologiya yo'nalishida esa bu masalaga shu tarzda qaraladi: «...har bir leksema muayyan birlashtiruvchi sema asosida boshqa leksemalar o'zaro birlashgan, birikkan guruhni ham tashkil etadi. Chunonchi, [ko'z] - [quloq] - [burun] - [og'iz] leksemalari «sezgi a'zolari» birlashtiruvchi

semasiga ko'ra, [daraxt] – [tol] – [mirzaterak] – [baqaterak] – [qayin] – [archa] va h. k. «daraxt» umumiy semasiga ko'ra bir guruhga birlashadi. Bunday guruhlar leksemalarning mazmuniy guruhları (LMG) deb ataladi.

Bunday LMGlari o'z birlashtiruvchi semasining nomi, atamasi bilan nomlanadi. Masalan, «sezgi a'zolari LMG», «daraxt LMG», «tana a'zolari LMG» va b [7].

Turlicha LMG lar o'zaro umumiy sema – birlashtiruvchi sema asosida yana ham kattaroq to'dalarga, guruhlariga birlashadi. Chunonchi, «daraxt», «gul», «o't» LMGlari birlashtiruvchi «o'simlik» semasi asosida leksemalarning mavzu to'dalari (LMT)ga birlashadi. LMT lar o'z ichiga kamida ikkita LMG dan tortib o'ntagacha va undan ortiq LMG larni olishi mumkin [7].

Bir turkumga oid leksemalarni birlashtiruvchi leksik tizimlardan tashqari turli turkumlarga oid bo'lgan, ammo bir mavzu doirasidagi leksemalarni birlashtiruvchi leksik maydonlar (mavzuviy maydonlar) ham ajratiladi. «Ruhii holat» mavzuiy maydoni (xursand - xafa), (shod - g'amgin), (sog' - devona), (kasal - tetik), (g'azab - nafrat), (ishonch - gumon), (kulmoq - yig'lamoq), (quvonmoq - zerikmoq), (shodlanmoq - xafalanmoq), (mayuslanmoq - tetiklanmoq), (bo'shashmoq - jonlanmoq) kabi o'nlab LMT va LMG larni o'z ichiga oladi [7].

Ammo LMGlarni ajratish nazariyasi ham o'zbek tilshunosligida hali to'la ishlab chiqilmagan. O'zbek tili leksemalarining mazmun guruhları sistem usulda yetarlicha o'rganilmagan. Faqat nutq fe'llari I. Qo'chqortoyev tadqiqotlarida, holat fe'llari R. Rasulov ishlarida, qavm-qarindoshlik nomları M. Narziyeva, baholash sifatları S. G'iyosov, hayvon nomları R. Safarova, tana a'zolari nomları B. Jo'rayev, ko'lam sifatları I. Abdurahmonov izlanishlarida sistem usulda LMG lar sifatida tahlil etilgan.

Jumladan, I. Qo'chqortoyev o'zbek tilidagi nutq fe'llarini 8 ta LMG ga ajratadi: «1) demoq fe'li; 2) gapiruv fe'llari: (gapirmoq, atamoq, aljimoq, maqtamoq, tushuntirmoq, isbotlamoq, yakunlamoq); 3) ifodalov fe'llari (aytmoq, bildirmoq, ta'kidlamoq); 4) talaffuz fe'llari: (boshqarmoq, o'shqirmoq, qichqirmoq, big'illamoq); 5) subyektiv hukm fe'llari: (kesatmoq, maqtamoq, ta'riflamoq, yomonlamoq, chalpimoq, o'pkalamoq, jerkimoq ...); 6) nutqiy da'vat fe'llari (buyurmoq, undamoq, targ'ib qilmoq, taklif etmoq, qistamoq ...); 7) simmetrik nutq fe'llari: (suhbatlashmoq, gaplashmoq, otamlashmoq, hangomalashmoq, chaqchaqlashmoq, o'rtoqlashmoq, sirlashmoq, dardlashmoq, fikrlashmoq, maslahatlashmoq ...)» [17].

R. Rasulov o'zbek tilidagi holat fe'llarini 9 ta LMG ga ajratadi: «1) davomli holat fe'llari: (turmoq, yotmoq, o'tirmoq, qolmoq ...); 2) harakat natijasi bo'lgan holat fe'llari: (to'xtamoq, tinmoq, qoraymoq, yorishmoq ...); 3) ijro holati fe'llari: (saqlamoq, asramoq, qo'riqlamoq, poylamoq ...); 4) harakatning holati fe'llari: (kuchaymoq, qizimoq, ko'paymoq

...); 5) malaka holati fe'llari: (odatlanmoq, o'rganmoq, ko'nikmoq ...); 6) obrazli holat fe'llari: (qaqqaymoq, olovlanmoq, charaqlamoq, oltinlanmoq ...); 7) biologik holat fe'llari: (keksaymoq, chanqamoq, gullamoq, qovjiramoq ...); 8) fiziologik holat fe'llari: (uxlamoq, charchamoq, kasallanmoq, semirmoq); 9) ruhiy holat fe'llari: (qo'rqmoq, zavqlanmoq, g'azablanmoq, uyalmoq ...)» [8].

R. Safarova faqat uy hayvonları terminları ichida quyidagi LMGlarni ajratadi: «qoramol» LMG: (sigir, buzoq, tana, g'unajin, hukiz, buqa, govmish. ...); «ot» LMG: (ot, baytal, biya, ayg'ir, saman, yo'rg'a, yobu, to'riq, jiyron, bedov, ..., to'bichoq, toy ...); «qo'y» LMG: (qo'y, qo'chqor, qo'zi, baqlan, hisori, arabi, merikos ...); «echki» LMG: (echki, taqa, serka, uloq...); «it» LMG: (ko'ppak, qanjig, bo'ribosar, tozi, gurji, kuchuk ...); «eshak» LMG: (eshak, mocha, xo'tik, xachir ...); «tovuq» LMG: (tovuq, xo'roz, makiyon, jo'ja ...); «cho'chqa» LMG: (cho'chqa, qabon, megajin ...)» [9].

Demak, an'anaviy tilshunoslik va sistem tilshunoslik so'zlarni guruhlash masalasida ayriqcha qarashlarga ega va mazkur lingvistik hodisani turlicha terminlar bilan ifodalaydilar.

Ma'lumki, muayyan ilmiy soha lug'aviy qatlami tadqiq qilinganda tadqiqotning zimmasiga o'sha soha uchun terminologik talablarga javob beradigan, tushunchani to'g'ri ifodalay oladigan, ixcham, leksik, grammatik va b. jihatlardan adabiy tilining muayyan meyorlariga mos keladigan termini tanlash, qo'llash uchun tavsiya etish, ya'ni termin tanlash ishlarini bajarish shart qilib qo'yiladi. Va aynan mazkur ish odatda terminologik tadqiqotning ilmiy – amaliy jihatdan qiymatini belgilaydi deb qaraladi. Bu mulohazani ma'qullamaymiz. Sababi qaysi bir terminologik ish ko'zdan kechirilsa, xususan nomzodlik ishlarida, sohada qo'llash uchun tavsiya qilingan ilmiy terminlar soni 10 yoki 15 nafardan oshmaydi. Terminlar tadqiq qilingan ilmiy ishlarda kam miqdordagi terminlarning tavsiya qilinishi bilan mavjud muammo hal qilinib qolinmaydi. Muayyan sohada bir tushunchaning bitta termin bilan ifodalanishini ta'minlashga erishishning birdan bir yo'li yagona maxsus terminologik kengash tuzilib, nashr qilinayotgan ilmiy adabiyotlar, ayniqsa o'quv yurtları uchun yaratilayotgan darslik va o'quv qo'llanmaları, xoh u oliy ta'lim uchun, xoh majburiy ta'lim uchun mo'ljallangan bo'lsin, terminologik nuqtai nazardan muhokamadan o'tkazilishi shart qilib qo'yilishi kerak, bizningcha. Dastlab ilm-fanga oid mukammal holdagi terminologik izohli lug'atlar soha mutaxassisları va terminologlar hamkorligida tuzilishi zarur. Hamda shu lug'atlarga asoslanib ilmiy adabiyotlar, yangi darslik, o'quv qo'llanmaları muhokama qilinishi va undan keyin chop etishga ruxsat berilishi lozim. Ana shundagina ilmiy adabiyot yaratuvchi shaxsning xohlagan so'zni xohlagan shaklda "termin" deb qo'llab ketaverishiga chek qo'yiladi, ilmiy sohalarda terminologik bir xillikka imkon qadar erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тили лексикасининг баъзи бир масалаларига доир. Тил ва адабиёт институти асарлари. – Т., 1949. – Б. 93.
2. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Т.: Фан, 1985. – Б. 121.
3. Бердимуратов Е. Ҳозирги замон қарақалпақ тили. Лексика. - Нукус, 1964. – Б. 72.
4. Гольдин В. Е. Об одном аспекте из учения тематической группы (В сб.: Язык и общество. Вып. 2). - М., 1970. – Б. 164.
5. Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. – Т., 1986;
6. Муҳаммаджонов Г. Ўзбек тили лексикаси тараққитининг баъзи масалалари. - Т., 1981. – Б.лар 30, 40.
7. Нейматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б. 111.
8. Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облегалтор валентликлари. – Т., 1989. – Б. 105.
9. Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке. АКД. Т., 1990. – Б. 75.
10. Усмонов С., Мирзаев М., Расулов И. Ўзбек тили. –Т., 1978. – Б.лар 31-32.
11. Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составидаги тожикча-форсча ва арабча сўзлар. Навоийга армуғон. – Т., 1968. – Б.лар 116, 124.

12. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. - М., 1962. - Б. 133.
13. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология. - М., 1978. - Б. 136.
14. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. - М., - Б. 76.
15. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. - М., - Б. 235.
16. Ўзбек терминологиясида лексик вариантлар. - Т.: Фан, 1986;
17. Қўчқортоев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги. - Т., 1977. - Б. 123.
18. Ҳожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. - Т.: Фан, 1981.

Raxima BERDIYOROVA,

Qarshi davlat universiteti Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: Jahon.joha.2004@gmail.com

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti professori, f. f. d. Yakubov Jamoliddin Abduvaliyevich taqrizi asosida

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA "PRAGMATIKA" VA "PRAGMALINGVISTIKA" SO'ZLARI QO'LLANISHINING LEKSIK, SEMANTIK VA SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Annotsiya

Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda "pragmatika" va "pragmalingvistika" tushunchalari, pragmatika atamasi, pragmatika tushunchasi konkret holat, shart-sharoitga monand ish ko'rish, moslashish, amal qilish tushunchalari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Pragmatika, pragmalingvistika, lingvomadaniyat, kognitiv tilshunoslik, matn tilshunosligi, qiyosiy tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika.

LEXICAL, SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF THE USE OF THE WORDS "PRAGMATICS" AND "PRAGMALINGUISTICS" IN MODERN LINGUISTICS

Annotation

In this article, the concepts of "pragmatics" and "pragmalinguistics" in modern linguistics, the term pragmatics, the concept of pragmatics is a concrete situation, the concepts of working according to the conditions, adapting, and acting are briefly discussed.

Key words: Pragmatics, pragma linguistics, linguistic culture, cognitive linguistics, text linguistics, comparative linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ, СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ «ПРАГМАТИКА» И «ПРАГМАЛИНГВИСТИКА» В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В данной статье кратко рассматриваются понятия «прагматика» и «прагмalingvistika» в современной лингвистике, термин прагматика, понятие прагматики конкретной ситуации, понятия работы по условиям, адаптации и действия.

Ключевые слова: Прагматика, прагмalingvistika, лингвокультура, когнитивная лингвистика, лингвистика текста, сравнительная лингвистика, социolingvistika, психolingvistika.

Kirish. Hozirgi vaqtda pragmatika tilshunoslikning dolzarb yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Olimlarning lingvistik voqelikning bu jihatiga qiziqishi, bizningcha, zamonaviy tadqiqotlarning antropotsentrikligi bilan bog'liq. Pragmalingvistika til birliklarining kommunikativ – pragmatik sharoitda qo'llanilishini ham o'rganadi.

Pragmalingvistika tilshunoslik doirasida hamda pragmatika atamasi bilan semiotika sohasida til belgi larining nutqda va amaliyotda qo'llanilishi katta ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikda pragmatika haqida ko'plab ishlar bisyor. Pragmatika haqida ta'riflar ham rang barang. Mualliflar soni ko'paygani sari berilayotgan ta'riflardagi turli xillik, fikrlar ziddligi ham o'sib borayotganligining guvohi bo'lmokdamiz. Oxirgi 60-70 yil davomida pragmatikaning doirasi, qamrovi shunchalik kengaydiki, yagona bir nazariya va uning chegarasi haqida biror bir to'xtamga kelishning o'zi qiyinlashib bormokda. Buning ustiga, pragmalingvistikaning taraqqiyotiga kognitologiya, madaniy antropologiya, falsafa, mantiq, sotsiologiya, faoliyat nazariyasi kabi tilshunoslikning sarhaddoshlari va sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, matn nazariyasi kabi sohalari ham hissa qo'shib kelmoqda. Pragmalingvistik tadqiqotlarning predmetini nimalar tashkil qilmog'i darkorligi masalasi ham o'z dolzarbligini hanuz saqlab kelyapti. Pragmatika tildan foydalanuvchilarning gaplarining kontekstda o'rinli qo'llanilayotganligini o'rganuvchi sohadir" (Safarov 2008, 65).

Bizningcha, bu ta'rif ham pragmalingvistika predmetini keng doirada tasavvur qilinishi namunasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'lumki, dastlab Aristotel tomonidan qo'llanilgan mazkur pragmatika tushunchasi keyinchalik J.Lokk va YE.Kant singari faylasuflar orqali keng muomalaga kiritilganligini aytish mumkin. Pragmatika haqidagi asosiy g'oya amerikalik olim Ch.Pirs tomonidan o'rtaga tashlangan. (Melvil Y.K. Charlz Pirs 1968 – S. 9–17).

Shuning uchun ham "pragmatik" atamasi "amaliy" degan ma'noda ham qo'llaniladi. Pragmatika tushunchasi konkret holat, shart-sharoitga monand ish ko'rish, moslashish, amal qilish tushunchalarini ham qamrab oladi. "Pragmalingvistika lisonning qo'llanishi bilan shug'ullanuvchi, nutqiy vaziyatda faollashgan til tizimi haqidagi fan, tilni rejalashtirilayotgan maqsad nuqtai nazaridan tadqiq qiluvchi fan, nutq aktlarini tavsiflovchi nazariya, og'zaki nutq tahlil nazariyasi, shaxslararo munosabatlarni ifodalovchi lisoniy vositalarni o'rganuvchi soha va h.k." (Safarov 2008, 274) deb bundan yigirma yil oldin muhim nazariy qarashlar ila ta'rif bergan pragmalingvist olim Sh.Safarovning fikrlariga qo'shilamiz, nazarimizda pragmatika bu tilning inson va jamiyat xizmatida bo'lishidagi vazifasini amalga oshirilishi uchun izlanishidir." (Safarov 2008,72).

V. G. Gakdan so'ng biz pragmatikani "... tilshunoslikning o'rganuvchi bo'limi sifatida tushunamiz. Til shakllarining ma'nosi va qo'llanilishi muloqot holatiga, nutq harakatlarining turlariga qarab [Gak 1982 yil 5-bet. 17]. Pragmatika nutqiy predmet, adresat, ularning muloqotdagi o'zaro ta'siri, muloqot holati, ya'ni nutq odobining muammoli sohasiga to'g'ri keladigan savollar majmuini o'z ichiga oladi. Masalan, O.A. Agarkova va L.V.Putilina nutq odob-

axloqining jamiyatda qabul qilingan nutqiy xulq-atvor tamoyillari va qoidalariga, shu jumladan reaksiya tushunchasiga muvofiq amalga oshiriladigan an'anaviy nutq harakatlari yoki maqsadli nutq harakatlari tizimidagi o'rni aniqlaydilar.

Ta'kidlash lozimki, nutq akti ikki tomonlama harakat bo'lib, unda so'zlovchi va tinglovchi ishtirok etadi. Har bir gapning ma'nosi nafaqat so'zlovchining maqsadi bilan aniqlanadi, balki tinglovchining ma'noni idrok etishi bilan ham bog'liq. Bunday holda nutq ta'siri bilan bog'liqlik mavjud bo'lib, bu yerda nutq effekti nutqni hosil qilish uchun shartlar majmui sifatida ishlaydi.

Til tabiatini anglash va tilning amaliy qo'llanilishini tushunish pragmalingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv lingvistika, psixolingvistika, qiyosiy tipologiya kabi yo'nalishlar bilan bog'liqlikda o'z samarasini bera boshladi. Buning natijasida pragmatikada ma'no va mazmun jihatlarini tahlil etish orqali amaliy masalalarning yechimini topishga keng e'tibor qaratilmoqda. Nutqiy muloqotning pragmatik xususiyatlarini anglashga nafaqat tilshunoslar yoki faylasuflar, balki ijtimoiy soha mutaxassislari, adabiyotshunoslar, psixologlar hamda boshqa soha vakillari ham murojaat qilishayotganligi pragmatikaning har tomonlama muhim soha ekanligini ko'rsatadi (Mirsanov 2016, 76).

Pragmalingvistika (lingvistik pragmatika-nutqiy akt qo'llanishi) fan, lingvistik tadqiqot sohasi. U kommunikativ tilshunoslikning mustaqil bo'limidir. Pragmatika markaziy obyekt nutqiy akt bo'lib, u bilan bog'liq holda nutq aktlari nazariyasi qoidalarini atroflicha tahlil qilinadi. Pragmatika doirasida til tadqiqotining obyekt va predmeti to'g'risida turli xil fikrlar mavjud bo'lganda, shunga o'xshash ba'zi fikrlarni ajratib ko'rsatish mumkin: 1) pragmalingvistikada lingvistik aloqani tavsiflashning asosiy tushunchasi - faoliyat tushunchasi; 2) til kommunikativlikning dinamik o'zaro ta'siri vositasidir; 3) tilning amal qilishi uni qo'llashning situatsion va ijtimoiy-psixologik konteksti bilan uzviy bog'liqdir.

Bugungi kunda pragmalingvistika keng doirada tushuniladi. Bunday keng tushunish Y.D. Apresyan tomonidan shakllantirilgan: "Biz pragmatika deganda uni mustahkamlab turuvchi lisoniy birliklar (leksema, affiks, gramma, sintaktik konstruktsiya) so'zlovchining munosabatini tushunamiz: 1) ish harakatga munosabati, 2) xabar mazmuniga, 3) adresatga" [Apresyan, 1988].

Pragmatika (yunoncha pragma - ish- harakat) aslida falsafiy tushuncha bo'lib, u qadimgi yunon faylasuflari davrlarida ham qo'llanishda bo'lgan va keyinchalik uni J.Lokk, E.Kant kabi faylasuflar Arestoteldan o'zlashtirish orqali keng iste'molga kiritishdi. Shu tariqa falsafada pragmatizm oqimi yuzaga keldi. Bu oqimning asosiy taraqqiyot davri va uning targ'iboti XX asrning 20-30 yillarida sezila boshladi va u keyinchalik tilshunoslikka ham singishiga sabab bo'ldi. O'sha davrda Ch. Morris pragmatik nazariyasini semiotikaning bir bo'lak sifatida semantika (belgilarning obyektga nisbatan munosabati) va sintaktika (belgilararo munosabat) kabi bo'limlar bilan teng huquqda ajratadi. Falsafiy pragmatizm oqimining lingvistikada o'z aksini topishida amerikalik olim Ch.Pirsning hissasi katta [Pirs 2000]. Ushbu falsafiy tizimning asosiy g'oyasi semiotik belgining (jumladan lisoniy belgining ham) ma'no-mazmuni berilgan belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog'liq holda o'rganishga qaratiladi [Safarov 2000, 37-38].

Aytish joizki, "pragmatik" atamasi "amaliy" degan ma'noda ham qo'llaniladi. Pragmatika tushunchasi konkret holat, shart-sharoitga monand ish ko'rish, moslashish, amal qilish tushunchalarini ham qamrab oladi.

Pragmalingvistikaning jahon tilshunosligida keng miqyosda o'rganila boshlashi o'tgan asrning 60-80 yillariga borib taqaladi. Mazkur davrda J. Ostin, J. Syorl kabi

tilshunoslar tomonidan yaratilgan - nutqiy akt nazariyasi yuzaga keldi. Nutqiy muloqotning eng kichik amaliy ko'rinishi nutqiy akt sanaladi. U, albatta, nutq muomalasi qoidalarini va tartibiga bo'ysunadigan maqsadli nutqiy harakat sifatida tushuniladi. Nutq aktlarining umumiy jamlanmasi nutqiy faoliyatni tashkil etadi. Mazkur nazariyaning asosiy tadqiqot obyektiga so'zlovchi, adresat va ularning o'zaro munosabati, muloqot vaziyati bilan aloqador qator masalalar kiradi.

CH.Pirs semiotika doirasida uch ilmiy soha - sintaktika, semantika va pragmatikani mustaqil yo'nalishlar sifatida ajratadi. Uning ta'rificha, sintaktika - belgilarning o'zaro sintaktik munosabatlarini ularning obyekt yoki interpretator-tavsiflovchiga bo'lgan munosabatlaridan ajratgan holda o'rganishdir, semantika esa - belgilarning o'z designatlarini, ya'ni ular vositasida ifodalananayotgan obyektga bo'lgan munosabatini tahlil qiladi va nihoyat, pragmatika - belgining undan foydalanuvchi-interpretatorga nisbatan munosabatini yorituvchi fandır.

Tadqiqot metodologiyasi. Pragmatik nazariya, o'z navbatida, kommunikativ muloqotni ratsional va sababli jarayon sifatida tahlil etadi, hamda faqatgina lingvistik strukturalar bilangina cheklanib qolmasdan, dunyoviy bilim, madaniy normalar, kontekstning spetsifik komponentlarining individual yondashuvli tahlillariga ham o'z e'tiborini qaratadi.

Pragmatik tilshunoslik sohasining keng taraqqiy etishi va rivojlanishida Amerika va Yevropa tilshunosligida Ch.Morris, J.R.Searle, J.Ostin, G.Lakoff, Ch.Piers R.Jackendoff, G.Lyons, A.Wierzbicka va boshqalar, rus tilshunosligida esa Y.Stepanov, T.Buligina, N.Artyunova, N.Artyunova, V.Demyankov, G.V.Kolshanskiy, G.G.Pochepsov, G.G.Slishkin, A.A.Susov, kabilar katta hissa qo'shib kelmoqdalar.

Tilshunoslikning mazkur sohasini O'zbekistonda taraqqiy etishi va rivojlanishiga olimlarimizdan Sh.S.Safarov, S.Rahimov, D.Ashurova, N.Mahmudov, A.Mamajonov, A.No'rmonov, B.Yo'ldoshev, H.Nematov, A.Bushuy, M.Hakimov, S.Mo'minov, A.Mamatov, J.Yoqubov, S.Boymirzayeva, L.Raupova, G.Mirsanov va boshqa tilshunoslarning xizmati ulkan.

Mazkur jarayon O'zbekistondagi tilshunoslik sohasi tadqiqotlariga qiziquvchilarning e'tiboridan chetda qolmadi. Xususan, N.Mahmudov, A.No'rmonov, D.Ashurova, S.Rahimov kabi olimlar o'zlarining qator ilmiy maqolalari orqali pragmalingvistikaning nutqiy ifodasiga oid sathlarni o'zbek tilshunosligiga olib kirdilar.

Pragmatik lingvistikada muhim o'rin tutadigan va keng o'rganiladigan tushunchalardan biri, bu diskurs tushunchasi hisoblanadi. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqda bog'lanilgan va kelishilgan mahsul sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida ishlatilmoqda. Ta'kidlash lozimki, oxirgi yillarda qator tilshunos olimlarimiz frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlariga katta qiziqish bilan qaramoqdalar. Ayniqsa, frazeologik birliklarning yuqori pragmatik salohiyatiga kelsak, zamonaviy mualliflar buni, birinchi navbatda, ularning obrazlilik va "... qoida tariqasida, frazeologik birliklarning semantik tarkibida konnotatsiya ustunlik qilishi" bilan bog'laydilar (Alefirenko, Zolotix 2000): 167). Shu bilan birga, frazeologik birliklar ma'nolarida denotativ va konnotativ semalarning munosabati haqida lingvistik adabiyotlarda turli fikrlar bildirilgan. Shunday qilib, V.M. Mokiyenkoning fikricha, "... frazeologik birlikda nominativ ifodali, unga bo'ysunuvchi holda ekspressivlik xususiyatga ega. Frazeologiyada lingvistik belgining bu ikki tomoni sinkretik bo'lsa, lug'atda (ayniqsa, ifodasiz) ular farqlanadi, ajratiladi" (Mokiyenko 1989: 211).

Ta'kidlash lozimki, oxirgi yillarda qator tilshunos olimlarimiz frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlariga katta qiziqish bilan qaramoqdalar. Ayniqsa, frazeologik birliklarning yuqori pragmatik salohiyatiga kelsak, zamonaviy mualliflar buni, birinchi navbatda, ularning obrazlilik va "... qoida tariqasida, frazeologik birliklarning semantik tarkibida konnotatsiya ustunlik qilishi" bilan bog'laydilar (Alefirenko, Zolotix 2000). : 167). Shu bilan birga, frazeologik birliklar ma'nolarida denotativ va konnotativ semalarning munosabati haqida lingvistik adabiyotlarda turli fikrlar bildirilgan. Shunday qilib, V.M. Mokiyenkoning fikricha, "... frazeologik birlikda nominativ ifodali, unga bo'ysunuvchi holda ekspressivlik xususiyatga ega. Frazeologiyada lingvistik belgining bu ikki tomoni sinkretik bo'lsa, lug'atda (ayniqsa, ifodasiz) ular farqlanadi, ajratiladi" (Mokiyenko 1989: 211).

N.V. Karpovskaya fikricha, frazeologik birliklar semantikasida qaysi makrokomponent ustunlik qiladi, degan masala aniq til materialida asosida ko'rib chiqilishi kerak (Карповская provided by Siberian Federal University Digital Repository brought to View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk).

Milliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan va shu orqali ona tilida so'zlashuvchilarning madaniy va milliy mentalitetini aks ettiruvchi qiyosiy frazeologik birliklar alohida e'tiborga loyiqdir.

Frazeologik birliklarning pragmatik komponentining xususiyatlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, nutq subyektini tomonidan voqelikni hissiy-baholovchi idrok etish to'g'risida ma'lumot berish orqali ular kommunikantlarning niyatlarini kuchaytirish uchun mo'ljallangan, ya'ni turli xil hissiy ranglarni yetkazishi mumkin ma'ruzachining kommunikativ niyatlari. Shu bilan birga, frazeologik birliklarning kuchaytiruvchi qiymati, ko'pgina tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, freymlar va prototiplar kabi tuzilmalarda kognitiv o'zgarishlar natijasida shakllanadi. Turli tillardagi frazeologik tizimni o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ishlarda frazeologik birliklarni ekspressivligini oshirish va gapning pragmatik ta'sirini kuchaytirish uchun o'zgartirish uchun ishlatiladigan semantik va strukturaviy-semantik usullar ko'rib chiqiladi. Ko'pincha tadqiqotchilar frazeologik birliklarning quyidagi o'zgarishlarini bunday usullarga bog'lashadi: komponentlarni almashtirish; komponent tarkibini taqsimlash va kamaytirish; komponentlarning masofadan joylashishi, frazeologik birlikning tushib qolishi, qo'sh aktuallashuvi kabilar. Qoidaga ko'ra, bunday harakatlar frazeologik birliklarning yaxlitligini buzmaygina qolmay, balki uning pragmatik xususiyatlarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shunga qaramay, N.P. Geraskinning xulosasiga qo'shilmaslik qiyin. Geraskina ta'kidlashicha, frazeologik birliklarning tarkibiy o'zgarishi uning semantikasini o'zgartirishga qodir, chunki gap komponentidagi frazeologik birlikning ekspressivligini kuchaytirish bilan birga uning semantik tuzilishining bevosita tarkibiy qismlaridan biriga aylanadi (Geraskina 1978: 105).

Tahlil va natijalar. Aytish joizki, frazeologik birliklarning pragmatik imkoniyatlari va ularning ma'nosini

o'rganishda A.F. Artemova, frazeologik birliklarning intensivligi, qabul qiluvchiga ta'sir qilish vositasi sifatida, hodisaning miqdoriy kvalifikatsiyasi bilan belgilanmaydi, balki faqat meydordan chetga chiqishni ko'rsatadigan narsa bilan bog'liq degan xulosaga keladi (Artemova 1991). Ushbu qoidadan kelib chiqqan holda, tarjima matnida frazeologik birliklarning asl nusxada mavjud bo'lmagan holda paydo bo'lishi holatlari e'tiborga loyiqdir. Qoida tariqasida, bu xususiyatning namoyon bo'lish darajasini va bayonotning pragmatik ta'sirini sezilarli darajada oshiradi.

Ko'rib turganimizdek, nutqni diversifikatsiya qilishning elementar ehtiyojiga javob beradigan frazeologik birlikning potensial obrazlilik nominatsiyaning o'zi orqali unga ekspressiv-baholash yo'nalishini beradi, murojaat qiluvchining subyektiv his-tuyg'ulari va baholarini aks ettiradi, shu bilan birga uning nutqini optimallashtiradi. bayonotning umumiy illokatsion kuchini oshirish orqali nutq strategiyasi. Qizig'i shundaki, aniq (aniq) taqqoslashni o'z ichiga olgan frazeologik birliklar o'zlarining pragmatik imkoniyatlarini eng samarali amalga oshiradilar. Badiiy tarjima matnida frazeologik birliklar o'rniga boshqa intensivlashtirish vositalaridan foydalanilganda, qoida tariqasida, nafaqat xususiyatning ifodalilik darajasi pasayadi, balki gapning pragmatik ta'siri ham zaiflashadi.

Bizga ma'lumki, har qanday matn kommunikativ funksiyaga ega yani adresat tomonidan uzatiladigan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va ular ajratilishi hamda adresant tomonidan tushunilishi kerak. Aloqa jarayoni to'g'ridan-to'g'ri pragmatik jihatlariga bog'liq, chunki xabar har doim inson tomonidan tushuniladi va talqin qilinadi. Badiiy matnning pragmatik kommunikativ jihatlarini muhokama qilar ekanmiz, badiiy matnning maqsadi nafaqat ma'lum ma'lumotlarni yetkazish, balki o'quvchining fikrlari, hissiyotlari va his - tuyg'ulariga ta'sir qilish ekanligini hisobga olishimiz kerak.

Pragmatik nazariya, o'z navbatida, kommunikativ muloqotni ratsional va sababli jarayon sifatida tahlil etadi, hamda faqatgina lingvistik strukturalar bilangina cheklanib qolmasdan, dunyoviy bilim, madaniy normalar, kontekstning spetsifik komponentlarining individual yondashuvi tahlillariga ham o'z e'tiborini qaratadi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, pragmatika tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, uning tadqiqot doirasiga muloqot jarayonida lisoniy birliklarni tanlab olish, ularni qo'llash hamda ushbu qo'llanishdagi birliklarning muloqot ishtirokchilariga ta'siri masalalari o'rganiladi. Pragmalingvistika tadqiqot predmetining keng miqyosda tasavvur etilishi ushbu sohaning turli yo'nalishlarda taraqqiy etishini taqozo etadi. Natijada, pragmalingvistikaning nutqiy akt nazariyasi, deyxsis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika kabi o'z "ichki" sohalari yuzaga keldi. Bu sohalarning farqi, birinchi navbatda, pragmalingvistikaning umumiy predmetini alohida qismlarga ajratish va har bir qismni batafsil yoritilishi, o'rganilishida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Агаркова О.А., Путилина Л.В. Прагматика и интонация французского речевого этикета. Вестник огу №11 (160)/ноябрь 2013. – с. 186-191.
2. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря//. Прагматика и проблемы интенциональности. М., 1988.
3. Гак В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностранные языки в школе. – 1982.
4. Мельвилль Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. М.: Изд-во МГУ. 1968.
5. Пирс Ч.П. Начала прагматизма / Перевод с английского, предисловие В.В.Кирющенко, М.В. Колопотина – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000.
6. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент, 2000.
7. Столнейкер Р.С. Прагматика // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Вып. XVI. М., 1985.

Yoqutjon YOQUBOVA,
TDO TAU 1-kurs tayanch doktoranti
E-mail:yoqutxonyoqubova5@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD T.Yandasheva taqrizi asosida

IMPLICIT REPRESENTATION OF PERFORMANCE

Annotation

Implicit representation of performance is one of the topical issues in the field of pragmalinguistics. In this article, the implicative expression of performance was explained theoretically and practically. The importance of the use of implicative expressions in the speech process was analyzed on the basis of examples from artistic works.

Key words: Pragmatics, performance, speech act, perlocutionary act, explicit expression, implicit expression, presupposition, implication, proposition.

PERFORMATSIYANING IMPLITSIT IFODALANISHI

Annotatsiya

Performatsiyaning implitsit ifodalanishi pragmalingvistika sohasidagi dolzarb masalalardan biridir. Mazkur maqolada performatsiyaning implikativ ifodalanishi nazariy va amaliy jihatdan yoritildi. Nutqiy jarayonda implikativ ifodaning qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etishi badiiy asarlardan keltirilgan misollar asosida tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, performatsiya, nutqiy akt, perlokutiv akt, eksplitsit ifoda, implitsit ifoda, presuppozitsiya, tagma'no, propozitsiya.

ИМПЛИКАТИВНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПЕРФОРМАНСА

Аннотация

Импликативная репрезентация перформанса является одной из актуальных проблем в области прагмалингвистики. В данной статье импликативное выражение перформанса было объяснено с теоритической и практической точки зрения. Значение употребления импликативных выражений в речевом процессе проанализировано на примере примеров из художественных произведений.

Ключевые слова: Прагматика, перформация, речевой акт, перлокутивный акт, имплицитное содержание, эксплицитное содержание, presuppozitsiya, implikatsiya, propozitsiya.

Kirish. Tilshunoslik fani uzoq yillardan beri shakllanib, taraqqiy etib kelmoqda. Ana shu yillar davomida til turli xil tomondan tadqiq qilinmoqda. Dastlabki davrlarda, tilshunoslikka faqat shakliy tomondan yondashildi. Keyinchalik shakl ma'no bilan uzviy bog'liq ekanligi ma'lum bo'lgach, til birliklarining semantik jihatiga e'tibor qaratila boshlandi. Til birliklarining shakl va ma'no tomonini o'rganish ham uni to'liq tavsiflash imkoniyatini bermaydi. Til birliklarini nutqiy vaziyat bilan bog'lab tadqiq qilina boshlangachgina, ularning ma'nolari to'g'ri izohini topa boshlaydi. Shu tariqa bugungi kunda o'zbek tilshunosligida semiotik, semantik va pragmatik tomondan uyg'un bo'lgan tadqiqotlar ko'paymoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. M.Hakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqini" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida o'zbek tilshunosligida lingvistik pragmatikaga oid nazariy masalalar birinchi marta monografik aspektida tadqiq etildi. Mazkur tadqiqotda lingvistik pragmatikaning tarixiy ildizlari, umumnazariy masalalari, ushbu yo'nalishning tilshunoslikning boshqa yo'nalishlari bilan munosabati haqida bahs yuritilgan, matn semantik tuzilishida qatnashuvchi pragmatik mazmun turlari o'zbek tilidagi matnlar misolida tadqiq etilgan [1]. Tilshunos olim Sh.Safarov tilshunoslikning mazkur yangi sohasi bo'lmish pragmalingvistika haqidagi nazariy qarashlarni ilmiy tahlil qilgan. Olim pragmatika haqidagi ko'plab qarashlarni umumlashtirib quyidagicha ta'riflaydi: "Pragmatika tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, uning tadqiqot doirasiga muloqot jarayonida lisoniy birliklarni tanlab olish, ularni qo'llash hamda ushbu qo'llanishdagi birliklarning

muloqot ishtirokchilariga ta'siri masalalari o'rganiladi"[2]. Nutqiy akt, performatsiya pragmatikaning asosiy tushunchalari hisoblanadi. Nutqiy akt so'zlovchining nutqiy harakati bilan bog'liq bo'lgan hodisa. Nutq akti – bu til harakati qoidalariga muvofiq amalga oshiriladigan maqsadli kommunikativ harakat [3]. Bunda so'zlovchi nazarda tutgan har qanday ma'no inobatga olinadi. Nutqiy akt bajarilsa, performatsiya, ya'ni nutqiy ijro amalga oshirilgan bo'ladi. Performatsiya inglizcha "performance" so'zidan olingan bo'lib "ijro", "bajarish" degan ma'nolarni bildiradi. Bu tushuncha birinchi bo'lib faylasuf J.Ostin tomonidan ma'lum bir qobiliyatni nazarda tutganda tasvirlangan: nutq va muloqot qobiliyati harakat qilish yoki harakatni yakunlash, deya ta'riflangan. N.Chomskiy va uning shogirdlari lisoniy faoliyatni qobiliyat va uning nutqiy ijrosidan iborat (competence and performance) ikki qismli hodisa deb qaraydilar. Xuddi shu qismlar farqiga nisbatan pragmatikani faqatgina performance, ya'ni ijro qilishga oid deb qarash an'anasi yuzaga kelgan [2]. A.Nurmonovning ta'kidlashicha, propozitsiya termini tilshunoslikka mantiq va falsafiy haqiqatlar ta'sirida kirib keldi. Klassik mantiqda propozitsiya "borliqning ma'lum predikatlar haqida tasdiq yoki inkor yo'li bilan axborot beruvchi fikr shakli sifatida tushunilgan. Bu atama dastlab hukmning ifodalanish shakli bo'lgan darak gaplarga, keyinchalik gapning hamma turlariga nisbatan qo'llandi" [4]. Bugungi kunda tilshunoslikda propozitsiya gapdagi asosiy axborot, asosiy hukm sifatida tushuniladi. Eksplitsit mazmun hamma uchun ham shaklan, ham mazmunan oshkora bo'lgan axborotdir. Nazariy adabiyotlarda eksplitsit ifoda, ya'ni oshkora mazmun propozitsiya deb ham

yuritiladi. Presuppozitsiya ifoda tarkibidagi ochiq bayonga ega bo'lmagan axborot. Implantsit mazmun – yig'iq verbal shakl, bunda axborot shaklan yig'iq, mazmunan yoyiq ifodalanadi. L.Liashchova “The explicit and the implicit in language and speech” kitobida eksplitsit va implantsit ifoda haqida shunday deydi: “Kundalik foydalanishda bunday so'zlar, asosan, so'zlovchi nimani nazarda tutayotganini ochiq aytadigan va nutqdagi hamma narsani tushunarli, aniq qilib qo'ygan yoki aksincha, o'z fikrini ochiq aytmasdan bildirgan muloqotni anglatadi” [5]. A.Seals “Effects and meaning: Metaphors as implit speech acts” tezisida metaforalarni implantsit (yashirin) nutqiy harakatlar deb tasniflash yaxshidir, chunki ular hazil yoki haqoratga o'xshab, gapning illokutiv aktiga tayanadi, deb fikr bildiradi [6]. Implantsit mazmun bilan presuppozitsion mazmun o'zaro farqlanadi. Bu xususda M. Hakimov: Presuppozitsiyada jumladagi propozitsiyani zidlash asosida mantiqiy mazmun anglashilishini ta'kidlaydi hamda uni tagma'nodan farqlaydi. “Tagma'no semantik ifodalanishiga ko'ra presuppozitsiyadan farqlanadi. Tagma'no ham xuddi presuppozitsiyadagi kabi so'zlovchining ichki maqsadi bilan bog'liq holda biror fakt xususidagi axborotga ishora qilish vazifasini bajaradi. Tagma'noning presuppozitsiyadan asosiy farqi shundaki, u har qanday holatda propozitsiyaga qarama-qarshi qo'yish bilan hosil qilinmaydi. Tagma'no bu jihatiga ko'ra nutqiy aktning nazriy mohiyati bilan uzviy bog'lanadi” [7]. Tilshunoslikda turli til birliklarining presuppozitsiya ifodalash imkoniyati ham tadqiq qilingan [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot bayon etishning yoyiq shakllariga xos ifoda imkoniyatlari xilma-xil bo'lib, yig'iq yashirin ifoda usullari ham turlicha shakllardan iborat, shuning uchun unga nisbatan lingvistikaga oid adabiyotlarda bir tushunchani ifoda etuvchi umumiyashirin – “implikatsiya” atamasini qo'llaydilar. Implikatsiya, ya'ni umumiyashirinlik bu – matnda verbal bayonga ega bo'lmagan, ammo adresat tomonidan ziyraklik bilan anglab olinuvchi kontekstual mazmundir. “Muloqotdagi aniq va yashirin o'rtasidagi chegara juda xira va kontekstga bog'liq va juda ko'p yashirin narsa bor va uni qayta tiklash uchun qiziquvchan aql, yaxshi til va hayotiy tajribaga ega bo'lish kerak” [5]. Darhaqiqat, so'zlovchi ichki maqsadi aks etgan yashirin mazmunni to'g'ri anglash nutq vaziyati va kontekstdan xabardor bo'lish bilan birga bir qator ma'lumotlarga ham ega bo'lishi kerak. Tilshunos olim N.Mahmudov bu xususda quyidagilarni e'tirof etadi: “Axborotning to'g'ri tushunilishi uchun so'zlashuvchilarning til haqidagi bilimidan tashqari tinglovchining olam haqidagi tasavvuri, jumla qo'llanayotgan ijtimoiy holat bo'yicha tushunchasi, so'zlash jarayonida so'zlashuvchilar ruhiyati to'g'risida bilim va boshqa ma'lumotlarni ham qo'shish kerak. Axborotni tushunish jarayonida yuqoridagi bilimlarning barchasi barobar xizmat qiladi. Shuning uchun faqat bu bilimlarning o'zaro munosabatini hisobga olgandagina biz nutqiy jarayonning mohiyatini anglashga yaqinlashgan bo'lamiz”[8]. Axborot yetkazish jarayoni oshkora yoki yashirin shaklda bo'ladi. Bu jarayonni qaysi shaklda olib borish nutqiy vaziyat va so'zlovchining ichki maqsadiga bog'liq. Nutq vaziyati so'zlovchidan har qanday axborotni ham oshkora bayon qilishga yo'l qo'ymaydi. Bu jarayonni qaysi shaklda olib borish nutqiy vaziyat va so'zlovchining ichki maqsadiga bog'liq. Axborotning oshkora (eksplitsit) shakli axborotning har qanday shaklida mavjud bo'lib, u oddiy propozitsiyadan iborat bo'ladi va bu oshkora mazmun deb yuritiladi. Axborotning yashirin shakli esa ana shu oshkora mazmun tarkibida beriladi va buni yashirin mazmun deyiladi. Yashirin mazmun implikatsiya atamasi yordamida ifodalanadi. Ilmiy nazariy adabiyotlarda tagma'no implikativ mazmunning asosiy ko'rinishlaridan biri ekanligi ta'kidlanadi. Tagma'no odatda nutq vaziyati va asar mazmunidan kelib chiqib aniqlanadi. Nutq vaziyatidan bexabar kishiga tagma'noni

anglash murakkablik qiladi. Biroq biror bir nutq vaziyati va asar mazmuni asosida yondashilsa, undagi yashirin ma'no shakllari namoyon bo'ladi.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilshunosligida tagma'no haqidagi nazariy qarashlar M.Hakimovning tadqiqotida uchraydi. Tilshunos olim tagma'noni o'ziga xos belgi-xususiyatlariga ko'ra olti turga ajratadi: fonopragmatik tagma'no, stilopragmatik tagma'no, metaforik tagma'no, individual xususiy tagma'no, ekspressiv tagma'no, monologik akt ma'no.

Olim bu turlarning har birini ta'riflab, shu bilan birga tagma'no ko'rinishlarida, asosan, kinoya, piching, kesatiq mazmuni bayon qilinishi va bunda so'zlovchining ichki maqsadi aniq sezilib turishini ta'kidlaydi [7]. Quyida O'.Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romaindan olingan misollar yordamida masalaning mohiyatini ochishga harakat qilamiz.

–Endi o'rnimizdan turgan edik, oyim bobomga yalinochoqlik bilan qaradi.

–Dadasi-i-i! – dedi cho'zib (Zaril gapi bo'lsa shunaqa qiladi.) – Oqsoqol tayinlab-tayinlab aytuvdilar. Kelishi bilan chiqsin,degandilar

Ushbu matnda ham fonopragmatik tagma'no hamda individual xususiy tagma'no qo'llangan. Fonopragmatik tagma'no so'zlovchining talaffuz ohangi bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu misolda asar qahramoni Qora amma dadasi so'zini o'ziga xos ohang bilan – emfatik usul bilan talaffuz qilgan. Uning zarur gapi bo'lganda shu usulni qo'llashi – individual xususiy tagma'noga misol bo'ladi. Tagma'noning bu ko'rinishi, ya'ni zaril bo'lganda shunaqa qilishi, faqat ba'zi shaxslar nutqidagina qo'llanib, ularning xarakterini ochish uchun xizmat qiladi.

–Esingizdami, Shavkat aka, zilzilada bittayam panel uy yiqilmagan, ammo zinasi bosib qolgan uylar bo'lgan. Normativdagi panelni berishmasa... –U “voy tentag-ey”, degandek qo'l siltadi.

–Zilzila o'n yil avval bo'lgan, yigit. Endi qaytmaydi. “Vannochka ” bilan svarka qilsansiz, qilt etmaydi . Bu parchada metaforik tagma'noning noverbal shakli mavjud. Bunda so'zlovchi ichki niyati uning xatti-harakatlari va imo-ishorasi orqali ifodalanib, metaforik tagma'noning noverbal shaklini yuzaga keltirgan

– Haqorat qilmang rais – dedi sekin, dona-dona qilib. – Shukur avlodimizdan xoin chiqqanmas. O'g'lim jon olib-jon berib yuribdi.

–Sening o'g'ling-a?! Jon olib-jon beryaptimi? – Zakunchi kinoya bilan shunday iljaydiki, mo'ylovi qiyshayib ketdi.

Ushbu matnda ekspressiv tagma'no qo'llangan. So'zlovchi o'zi nazarda tutgan ichki niyatiga his-tiyg'ularini ham qo'shgan holda, kesatiq, kinoya munosabatini bildirgan

– Ovqat qilaymi? – dedim Kimsan akamning ko'ziga qarashga uyalib. –Dam olsang-chi, jinnivoy . Mazkur parchada tinglovchi nutqiga xos “yo'q” javobining “dam olsang-chi jinnivoy” tarzidagi qayg'urish ma'nosining boshqa propozitsional shakl vositasida bayon qilinishi stilopragmatik ma'noga misol bo'ladi.

–Robiya! – Kimsan akam yuzi yuzimga tekkudek yaqin keldi. Ham shiddat, ham o'tinch ohangida so'radi. – To'g'risini gapir...

Tentak! Ahmoq! Kuchim boricha qo'limni silkitib depsindim.

– Qo'yvoring! Tushini suvga aytsin o'sha shapko'r! Kerakmas! O'ziyam boshida qolsin, xatiyam! Kimsan akamning qo'llari bo'shshadi: –Rost-a, shu gaping rost-a, Robiya!

Bu misol ham stilopragmatik tagma'noga misol bo'ladi. Bunda so'zlovchi o'z ichki maqsadi aks etgan mazmunni, ya'ni “men uni yoqtirmayman, unda ko'nglim

yo'q" degan ma'nodagi niyatini boshqa propositsiya bilan ifodalagan. Qiz tomonidan bunday javob berilishiga boshqa ko'plab sabablarni ham keltirish mumkin. Masalan:

o'zbek mmentalitetiga xos bo'lgan qadriyatlar qizlarning muhabbatini, yaxshi ko'rgan insonini ochiq aytishga yo'l qo'ymaydi; o'zbek qizlariga xos ibo, hayo ularning ko'nglidagini to'g'ridah to'g'ri ifodalashga imkon bermaydi.

Tagma'no va uning turli ko'rinishlarini kundalik muloqotda va badiiy asarlarda ko'plab uchramiz. Nutq vaziyatida so'zlashuvchilar o'z fikrlarini oshkora hamda yashirin shaklda ifodalashadi. Badiiy asarlarni o'qish jarayonida asar qahramonlarining oshkora va yashirin tarzda berilgan fikrlari bilan tanishamiz. Bu bilan yozuvchining obraz xarakterini ochib berish mahoratiga guvoh bo'lamiz. Muloqot jarayonida fikrlarimizni oshkora ifodadan ko'ra yashirin tarzda bayon etishimiz bilan nutqning ta'sir etish darajasi yanada oshadi. Ilmiy manbalarda yashirin mazmun ifodalash shakllari ikki turga ajratiladi: umumiyashirin ma'nolar hamda xususiy yashirin ma'nolar. Umumiyashirin ma'nolar so'zlovchi, tinglovchi va barcha nutq ishtirokchilari anglab olishi mumkin bo'lgan yashirin ma'nolardir. Ularga ibora, replika, matal, maqol, topishmoq va shu kabilar kiradi. Bunday matnlar orqali ifodalangan tagma'nolar har qanday nutq ishtirokchisi uchun ma'lum bo'lishlik belgisi bilan xarakterlanadi [7: 89]. Umumiyashirin ma'no ifodalovchi matnlar tarkibiga matal, ibora, maqol, topishmoq kabilar kirar ekan, quyida biz shulardan maqol va ularda bayon qilingan yashirin ma'no ko'rinishlarini tahlil qilamiz. Maqollar umumiyashirin ma'no ifodalovchi maxsus matnlar sifatida ajratiladi. Bularda so'zlovchi nazarda tutgan ma'lum yashirin ma'no o'ziga xos usulda namoyon bo'ladi. "Kishining hurmati o'z qo'lida" maqolining mazmuniy tuzilishida, hurmat-e'tiborga ega bo'lish, avvalo, har kimning o'ziga, uning o'zini

qanday tutishiga, gap-so'ziga, xatti-harakatiga bog'liq, degan mazmundagi yashirin ma'no ifodalangan. "Taka bo'lsin, suti bo'lsin" maqolidagi yashirin ma'no har qanday yo'l bilan bo'lsa-da, foydasi tegsa bo'ldi degan mazmunda ifodalangan. Yurgan – daryo, o'tirgan – bo'ya. Bu maqolda yurgan, ya'ni sayohat qilgan kishi daryo kabi, o'tirgan – dunyo kezmagan, safar qilmagan odam bo'ya kabidir, degan mazmundagi yashirin ma'no bayon qilinadi. Ushbu maqoldagi yashirin ma'no metaforik usulda qo'llangan. Tagma'noning bunday ko'rinishida so'zlovchi tinglovchini ma'lum predmetlarga o'xshatish asosida o'zi nazarda tutgan axborot ko'rinishiga ishora qiladi. O'zingni er bilsang, o'zгани sher bil matnida kishini kamtar bo'lishga da'vat qiluvchi umumiyashirin ma'no qo'llangan. Qush tilini qush bilar maqolida har kasbning o'ziga xos xususiyatlarini o'sha kasb egalari biladi, degan mazmundagi fikr bilan birga, jamiyatdagi ma'lum bir qatlam egalari, masalan, qariyalar qariyalarni, ayollar ayollarni bolalar bolalar tilini boshqalarga nisbatan yaxshi biladilar, degan mazmundagi umumiyashirin ma'noni anglash mumkin. Har kim o'z qarichi bilan o'lchar, ya'ni odamlarning qarichi har xil bo'lgani kabi, aql-idroki, farosati, bilimi ham har xil bo'ladi mazmunidagi umumiyashirin ma'noga ishora qilingan. Bunday matnlar tor sintaktik shakl orqali keng mazmun ifodalashi bilan ham alohida ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, fikrni eksplitsit va implitsit bayon qilishning nutqiy vaziyatda o'ziga xos o'rni bor. Fikr ifodalash jarayonida so'zlovchi o'z kommunikativ maqsadidan kelib chiqib yo eksplitsit yoki implitsit bayon qiladi. Implitsit ifoda ko'rinishlarini taqdiq qilish hamda umumiy va farqli xususiyatlarini tahlil qilish bugungi kunda pragmalingsvistika sohasidagi yana bir masalaning oydinlashuvida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015.
2. Safarov Sh. Pragmalingsvistika. – Toshkent, 2008.
3. Buzrukova M. O'zbek badiiy matnida undash konstruksiyalari // Xorijiy filologiya. 2020. №1. – B.108 –112.
4. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A, Solixo'jayev S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. –Toshkent, 1992.
5. Liudmila L. The explicit and the implicit in language and speech. – Cambridge Scholars, 2018.
6. Seals A. Effects and meaning: Metaphors as implite speech acts. – Thesis. 2014.
7. Hakimov M. O'zbek pragmalingsvistika asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 176 b.
8. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 1995. –
9. Umurzakova M. <https://www.researchgate.net/journal/Asian-Journal-of-Multidimensional-Research-2278-4853?>
10. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Sharq, 2007. – 576 b.
11. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 512 b.

Zerxan JANABERGENOVA,
Berdax nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: zjerxan@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

LINGUISTIC ANALYSIS OF FOLK'S ORAL CREATION

Annotation

For centuries, people living on earth have been trying to solve the mysteries of nature and formed their culture by studying these phenomena. The diversity of national cultures enriches the typical human and world culture. A person who gets acquainted with the national culture of any person, introduces him to universal material and spiritual values, makes his inner world much better. The relevance of the chosen topic is determined by the understanding of the folklore genre, realized with the help of a set of specific linguistic tools, which has not been sufficiently researched within the framework of linguistic culture. Folk art plays an important role as an integral part of national culture. Depending on who created the culture and its level, sociologists distinguish three forms of culture: popular, mass and elite. In folk culture, two levels are distinguished - the high level, which originates from folklore and includes fairy tales, epics, folk legends, ancient dances, etc., and the low level, which is manifested within the medium of the so-called pop culture.

Key words: Linguistic and cultural; fairy tale; different aspects; interaction; text.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАРОДНОГО УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА

Аннотация

На протяжении веков люди, живущие на земле, пытались разгадать тайны природы и формировали свою культуру, изучая эти явления. Разнообразие национальных культур обогащает типичную человеческую и мировую культуру. Человек, знакомящийся с национальной культурой любого человека, приобщающий его к общечеловеческим материальным и духовным ценностям, делает его внутренний мир намного лучше. Актуальность выбранной темы определяется пониманием фольклорного жанра, реализуемым с помощью комплекса специфических лингвистических средств, недостаточно исследованных в рамках лингвокультуры. Народное искусство играет важную роль как неотъемлемая часть национальной культуры. В зависимости от того, кто создал культуру и ее уровень, социологи выделяют три формы культуры: народную, массовую и элитарную. В народной культуре выделяют два уровня - высокий уровень, берущий свое начало из фольклора и включающий сказки, былины, народные предания, старинные танцы и т. д., и низкий уровень, проявляющийся в среде так называемой эстрады. культура.

Ключевые слова: Лингвокультурный; сказка; разные аспекты; взаимодействие; текст.

XALQ OG'ZAKI IJODINING LINGVOMADANIY TAHLILI

Annotatsiya

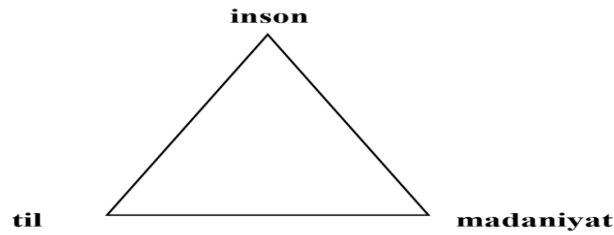
Asrlar davomida yer yuzida yashovchi odamlar tabiatning sirlarini hal qilishga harakat qilmoqdalar va aynan ushbu hodisalarni o'rganish orqali o'zlarining madaniyatini shakllantiradilar. Milliy madaniyatlarining xilma-xilligi tipik inson va jahon madaniyatini boyitadi. Har qanday shaxsning milliy madaniyati bilan tanishgan, uni umuminsoniy moddiy va ma'naviy qadriyatlar bilan tanishtirgan inson o'zining ichki dunyosini ancha obod qiladi. Tanlangan mavzuning dolzarbligi lingvomadaniyat doirasida yetarlicha tadqiq qilinmagan muayyan lingvistik vositalar majmuasi yordamida amalga oshirilgan folklor janrini tushunish bilan belgilanadi. Xalq og'zaki ijodi milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida katta o'rin tutadi. Madaniyatni kim yaratganiga va uning darajasiga qarab, sotsiologlar madaniyatning uchta shaklini ajratib ko'rsatishadi: mashhur, ommaviy va elita. Xalq madaniyatida ikki daraja ajratiladi – folklordan kelib chiqqan va ertak, doston, xalq afsonalari, qadimgi raqslar va boshqalarni o'z ichiga olgan yuqori va pop madaniyat deb ataladigan vosita doirasida namoyon bo'lgan past daraja.

Kalit so'zlar: Lingvomadaniy; ertak; turli jihatlar; o'zaro ta'sir; matn.

Kirish. XX asrda tilni turli darajalarda o'rganishning yangi yo'nalishlari uni turli nuqtai nazardan o'rganishga olib keldi. Insonning boshqa tomonlarini ifodalovchi lingvistik qabullarni tahlil qilishga qiziqish ortib bormoqda. Ushbu tadqiqot lingvomadaniyatning rivojlanishiga turtki bo'ldi. "Til madaniyatlar bilan chambarchas bog'liq; til undan kelib chiqadi, unda rivojlanadi va uni ifodalaydi" [6]. Lingvokulturologiya tilshunoslikning etnografiya, etnologiya va kulturologiya fanlari bilan o'zaro ta'siri natijasidir. Turli madaniyatlarni solishtirish til va madaniyatning milliy o'ziga xosligini o'rganishga olib keladi. Hozirgi vaqtda tilshunoslikning ushbu bo'limi uchun bir nechta ta'riflar mavjud. SapirWorf gipotezasiga ko'ra, bu "tilda aks ettirilgan madaniy qadriyatlarning amaldagi tizimi sifatida ob'ektlarni

yaxlit nazariy va tavsifiy o'rganish, lingvistik nisbiylik nazariyasiga asoslangan turli tillar (xalqlar) lingvomadaniy sohalarini kontrastli tahlil qilish" [4].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Lingvomadaniyat insoniyat fanining antropologik paradigmasining mulki bo'lib, uning diqqat markazida madaniy hodisa hisoblanadi" [10]. V.Telia lingvomadaniyatga ilmiy paradigmadagi mavqeidan kelib chiqib ta'rif beradi. V.Maslova ham lingvomadaniyatga xuddi shunday ta'rif beradi: "Lingvomadaniyat tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma mahsulidir" [6]. V.Telia va V.Maslova o'z asarlarida lingvomadaniyat "til – madaniyat – inson" triadasi asosida vujudga kelganligini qayta-qayta ta'kidlaganlar.

Shunga qaramay, bu olimlarning qarashlarida farqlar mavjud. V.N. Teliya lingvomadaniyatni usullar va fanlarning sinxron birikmasi (sinkretizmi) natijasi deb hisoblaydi: "Lingvomadaniyat etnolingvistikaning til va madaniyatning sinxron o'zaro ta'siridagi muvofiqligini o'rganish va tavsiflashga bag'ishlangan qismidir" [10]. Olim hozirgi holatdagi til va madaniyatning o'zaro ta'sirini muammoga tarixiy nuqtai nazardan qaramasdan o'rganishni ma'qul ko'radi. Bu yondashuv etnolingvistikaning bir tarmog'i sifatida lingvomadaniyatga olib keladi. Lingvomadaniy obyektlarni o'rganish semantika, stigmatika, sintaktik va pragmatikaning birligidan iborat bo'lgan va "ularni birliklar sifatida yaxlit ko'rish" imkonini beradigan tizimli usul yordamida amalga oshirilishi taklif etiladi, unda haqiqiy lingvistik va ekstralingvistik tarkib dialektik bog'liqdir" [11].

Lingvomadaniyatni o'rganishga bag'ishlangan dastlabki ishlardan biri G.Palmer tadqiqotidir [8]. Muallif madaniyat tilshunosligi tilshunoslikning yangi yo'nalishi sifatidagi g'oyalarni ilgari suradi va xalq madaniyati va bu xalqlar ishlatadigan tilning o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarini jiddiy o'rganish zarurligini qayd etadi. Olim madaniyat va til o'rtasida zarur va aniq bog'liqlikni ta'kidlaydi. Uning g'oyalari tadqiqotchi F.Shafrian tomonidan keyingi asarlarida qo'llab-quvvatlanadi. Tadqiqotchi o'zining fors tilini o'rganishga bag'ishlangan asarlarida Palmer [9] tadqiqotlariga qayta-qayta murojaat qilgan. Til voqealigining nolisoniy tomonlarini aks ettiradi va bu tilda so'zlashuvchilarga va madaniyat so'zlovchilariga tanish. Boshqa tomondan, nutq dunyoga qarashni boshlaydi, ona tili prizmasi orqali turli so'zlarning ma'nosini o'rganadi va mos madaniyatga xos bo'lgan dunyoni kontseptualashtirishga harakat qiladi. Jahon xalqlarining lingvomadaniy aloqalari zamonaviy jamiyatimizda rivojlanayotgan an'analardan biridir. Bunday munosabatni tilsiz tasavvur etib bo'lmaydi, chunki u (til) turli til madaniyatlarining o'zaro ta'sirida birlashtiruvchi zanjir vazifasini bajaradi.

Ma'lumki, matnning lingvistik tahlili ko'p qirrali hodisa bo'lib, lingvistik matnni ko'p qirrali hodisa sifatida o'rganish mumkin. Boshqa so'zlar bilan aytganda, tilning nominativ birliklarini u yoki bu madaniy-tarixiy mazmunga ega tilning nomlanishiga xos bo'lgan fon nuqtayi nazaridan va konnotativ ma'nolardan o'rganish kerak [1]. Shu ma'noda "lingvistik tahlil" tushunchasi "lingvomadaniy tahlil" g'oyasidan teng foydalanishdir. Lingvistik faktlar tilda so'zlashuvchilarning murakkab lingvistik kompetensiyasi va vaziyatida birgalikda o'rganilishi kerak. Matn tahlilining lingvomadaniy yo'nalishi xalqaro madaniyatda muhim rol o'ynaydi.

Denotativ ma'lumotlarga kelsak, u lug'atlardan olingan insoniy bilimlarga asoslangan o'quvchiga qiyinchilik tug'dirmaydi. Konnotativ ma'lumotlar turli assotsiativ munosabatlardan olinadi, ularning kontseptsiyasi adresatga berilgan etnos madaniy kod bilimiga ega ekanligini ko'rsatadi. Binobarin, lingvistik tahlil va uni lingvomadaniy atamalarda talqin qilish o'quvchiga noma'lum geografik va madaniyatlararo faktlarni aks ettiruvchi lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarni to'g'ri o'zlashtirishga o'rgatishi kerak. Folklorga kelsak, bu matnlar yuqori lingvomadaniy salohiyatga ega. Ular, birinchi navbatda, an'anaga sodiqlik va kollektivizm kabi muhim jihatlarga bog'liq. Aniqlanishicha,

lingvomadaniy tahlil folklor namunasini madaniy-lingvistik hodisa sifatida tavsiflash imkonini beradi, chunki u etnos milliy madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi. Milliy madaniyatning o'zagi - bu ma'lum bir etnosning tarixiy rivojlanishidagi til va madaniy yaxlitligini ochib beruvchi dunyo xaritasi hisoblanadi.

Avvalo, xalq og'zaki ijodining variantlaridan biri bo'lgan ertak matnining asosiy belgilarini topish, so'ngra uning lingvomadaniy tahlilini o'tkazish kerak. Shunday qilib, ertak matni murakkab mexanizmga ega bo'lgan barcha tarkibiy qismlari va darajalari bilan yopiq belgilar to'plamidir. Bu yerda ushbu komponentlar va sinflar yaqin aloqada bo'lib, muallifga aniq estetik idrok ma'lumotlarini etkazishni maqsad qiladi. Ertak matni barcha universal ta'riflarga javob berishi kerak. Ya'ni, u o'z tarkibiy birliklarining tartibga solingan ketma-ketligiga, tarkibiy-semantik birligiga, charchashiga va kommunikativ maqsadiga ega bo'lishi kerak. Ertak matni ertak bo'lmagan matndan o'z vazifasiga ko'ra farq qiladi. Lingvomadaniy tadqiqotlarning asosiy maqsadi matnning asosiy g'oyasi va fikrini, matn asosidagi hissiy ma'noni izlashdir, bu holda muallifning nuqtai nazari haqiqatga ustunlik qiladi. Ushbu tadqiqot davomida turli xil o'quvchi darajalari tahlil qilinadi: leksik, sintaktik, kompozitsion-sintaktik. Bundan tashqari, matnning ichki tarkibiy qismlarini aniqlashga e'tibor beriladi. Ushbu darajalarni alohida matnning xususiyatlariga e'tibor qaratgan holda mustaqil ravishda o'rganish mumkin. Shunga qaramay, bizning tahlilimiz ob'ekti badiiy matn emas, balki ertak matni ekanligini unutmazlik kerak. "Matn - bu to'liqlikka ega bo'lgan, yozma hujjat shaklida obyektivlashtirilgan, ushbu hujjat turi bo'yicha adabiy qayta ishlangan, sarlavha va ba'zi maxsus birliklardan (ustun iboralar) iborat asar, nutq-ijodiy jarayonning asaridir, har xil turdagi leksik, grammatik, mantiqiy, muayyan maqsadga muvofiqlik va pragmatik munosabatga ega bo'lgan stilistik bog'lanish" [3].

Matn so'zma-so'z matnda yozma shaklda mustahkamlangan, mazmunan o'rnatilgan, chambarchas bog'liq bo'lgan yozma iboralar ketma-ketligi, badiiy matndir [2]. Matn integral tizim sifatida barcha lingvistik darajadagi birliklarni aktualashtirishni o'z ichiga oladi va matnni jarayon sifatida tushunish matnga kiritilgan barcha tarkibiy qismlarni, shu jumladan "kichik" matn birliklarini (tovush, leksik, grammatik). Matnni lingvomadaniy tahlil qilish muhim rol o'ynaydi, chunki o'quvchi oldida aniq maqsad mavjud; diqqat bilan o'qing va matndan to'liq ma'lumot oling. Umuman olganda, ertak matni murakkab va rang-barangdir. Uning talqinida undagi ma'nolarni ochish masalasi oldinda. Matn tahlili tilning asosiy namunasi sifatida "uslub" tushunchasi bilan bog'liq. Matn va uslub nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyatidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, matnni lingvistik-stilistik tahlil qilish tilning turli darajalarida amalga oshirilishi mumkin. Tilda tovush oqimining o'ziga xos naqshlari yaxshi effektga olib keladigan funktsiyani o'rnatadi. Ovoz oqimining yaratilishini ikki guruhga bo'lish mumkin: versifikatsiya (ma'lum bir til qonunlariga bo'ysunadigan she'r yaratishning o'ziga xos qoidalari) va instrumentalizatsiya (nutqning muayyan hajmini, emotsional-ekspressiv ohangni ta'minlovchi tovushlar uyg'unligi). Tilning ifoda vositalari til elementlarining denotativ va konnotativ ma'nolari tufayli

mavjud. Shu ma'noda so'z va so'z shakli o'rtasida katta farq bor. So'z denotativ va predmet-mantiqiy ma'nosi bilan farqlanadi. Bu ma'noga turli xil konnotativ ma'nolar qo'shilishi mumkin. Ular, o'z navbatida, so'zlarda va kontekstdan tashqarida bo'lishi mumkin, masalan, yozuvchi va yozuvchi, ya'ni nutqda so'zni qayta ishlashning o'zgaruvchanligi haqida gapirishimiz mumkin.

So'zning grammatik shaklining semantikasiga kelsak, u paradigmada faqat denotativ ma'noga ega. Grammatik shaklni nutq va kontekstda hissiy, stilistik yoki ekspressiv deb hisoblash mumkin emas. Morfologik darajadagi lingvistik (paradigmatik) sinonimlar kam, lekin ularning ba'zilar belgisi va belgilanmagan a'zolar bilan stilistik qarama-qarshilikka tushadi. Turli stilistik vositalardan foydalanish morfologik darajadagi ifoda vositalarining qashshoqligini qoplaydi [7]. Tovushlar, so'zlar, ularning grammatik shakllari, nutqning sintaktik tashkil etilishi tilda nutqiy ifodaning turli shakllariga ega. Biroq, tilshunoslikning turli sohalarida turli xil ta'riflar mavjud bo'lsa-da, gap modeli tilning sintaktik darajasining asosiy birligidir. Natijada, sintaktik-stilistik paradigma gap modellaridan tashkil topgan. Boshqa til elementlari kabi darajada, ular asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarga ega bo'lishi mumkin va sinonimdir. Bashoratda oddiy o'zgarma ma'noning mavjudligi bitta sintaktik ma'no bilan birgalikda ko'chirma, so'roq va inkor gaplar o'rtasida qarama-qarshiliklarni hosil qilishda asosiy rol o'ynaydi. Asosiy modeldan so'roq yoki inkor gapga o'tish uning sintaktik ma'nosini o'zgartiradi va ko'pincha stilistik transformatsiya hisoblanadi. Asosiy modelning boshqa turdagi o'tkazuvchan jumalarga evolyutsiyasi ikkinchisining qaroring stilistik jihatdan belgilangan modellariga o'tishini taqozo etadi [7]. Shunday qilib, badiiy nutqda so'z til birligi sifatida ilgari xos bo'lmagan yangi xususiyatlarni oladi. Tadqiqot jarayoni matn va nutqning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik jihatlarini, strukturani tahlil qiladi. Ertak matni hayotiy faktlarning ko'r-korona aks ettirilmagani bois, unda murakkab, tarixiy

jihatdan o'zgaruvchan yaratilish qonuniyatlari haligacha chuqur tahlil qilinmagan. Biz mazmun qurilishida badiiy vaqt hodisasiga ham murojaat qilamiz. Tabiiyki, ijodiy vaqtda tasvirlangan barcha hodisalar real vaqtni aks ettiradi, lekin uning barcha xususiyatlarini ko'rsatmaydi; bu yanada mustaqildir. U tezlashadi, sekinlashadi yoki to'xtaydi, shuning uchun hodisalar ketma-ketligi boshqacha bo'lishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, badiiy vaqt va makon o'rtasida ularning mazmun xususiyatlariga ko'ra aniq bog'liqlik mavjud. Bu bog'liqlik vaqt oqimi muammosi hududda ko'chirilganda ko'rinadi. Bu vaqt oralig'idagi farq bilan fazoviy yo'nalishning o'zgarishiga olib kelishini ko'rishimiz mumkin.

Lingvomadaniyatning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi savolni ko'rib chiqsak, biz lingvomadaniyat tilshunoslikning ancha murakkab va keng ko'lamli jihatlaridan biri deb hisoblaymiz, chunki juda ko'p turli madaniyatlar va tillar mavjud. Biroq, bu ilmiy yo'nalish doimiy rivojlanishda. Bu til va madaniyatning doimiy o'zgarishi bilan bog'liq. Lingvomadaniyat tilshunoslikda muhim rol o'ynaydi, chunki bu fanlararo yo'nalishdir.

Xulosa. Tadqiqot natijasida olingan ma'lumotlar xalq og'zaki ijodida qayd etilgan natijalar bilan xalq ongining rivojlanishining turli bosqichlarini diaxronik ham, sinxronik uslubda ham o'rganish mumkin. Shunday qilib, folklorning keyingi lingvistik-kognitiv tadqiq qilish dolzarb vazifadir, chunki bunday tadqiqot natijalari folklorning asosiy tushunchalarining birinchi lug'atini yaratishda foydalanish mumkin. Madaniy g'oyalar o'z tillarida amalga oshirilishida umuminsoniy xususiyatlar va milliy-madaniy xususiyatlarga ega. Folklorning lingvomadaniy tadqiqi milliy tilning sub'ekt ongi, tafakkuri, mentaliteti bilan munosabatini ochib beradi, har bir o'ziga xos folklor birligini yaratadi. Tajriba va jamoaviy bilimlarni to'plash, saqlash va avlodan-avlodga o'tkazish jarayoni natijasida voqelikning tuzilishi turli kognitiv modellar bo'yicha sodir bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Anisimova E. (2003). Лингвистика текста и межкультурная коммуникация [Matn lingvistikasi va xalqaro aloqa – kreol matnlari asosida]. Moskva: Akademiya (rus tilida)
2. Drosdovski, G. va Bibliografiya instituti (Mannheim). (2003). Duden Deutsches Universalwörterbuch: Auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln. Mannheim: Dudenverlag.
3. Galperin, I. (2007). Текст как объект лингвистического исследования [Matn lingvistik tadqiqot ob'ekti sifatida]. Moskva: КомКнига (rus tili) [Галперин, И. (2007). Текст как объект лингвистического исследования. Москва: КомКнига].
4. Israfilova, D. (2010). Взаимосвязь языка и культуры основной объект лингвокультурологии [Lingvokulturologiyaning asosiy ob'ekti sifatida til va madaniyatning o'zaro aloqasi]. Vestnik TQQPU, 2(20), 217–220 (rus tilida) [Israfilova, D. (2010). Взаимосвязь языка и культуры основной объект лингвокультурологии. Вестник ТГГУ, 2(20), 217–220].
5. Kupina, N. (1983). Смысл художественного текста и аспекты лингвосемантического анализа. Красноярск: Издательство Красноярского университета (rus tilida) [Купина, Н. А. (1983)].
6. Maslova V. (2001). Lingvokulturologiya [Lingvomadaniyat]. Moskva: Akademiya (rus tilida) [Maslova, V. (2001)].
7. Morozovskiy, A. (Tahr.). (1984). Стилистика англиского языка [Инглиз тили стилистикаси]. Москва: Высшая школа (rus tilida)
8. Palmer, G. (1996). Lingvomadaniyat nazariyasi. Texas universiteti matbuoti.
9. Sharifian, F. (2015). Lingvomadaniyat. Til va madaniyat bo'yicha Routledge qo'llanmasida (473-492-betlar). Nyu-York: Routledge.
10. Teliya, V. (1999). Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологические аспекты.
11. Vorob'ev, V. (1997). Lingvokulturologiya: nazariya va metodi [Lingvokulturologiya: nazariya va metodlar]. Moskva: RUDN (rus tilida)

Hilola ZUBAYDULLAYEVA,
Samarkand state institute of foreign languages Teacher of English Philology Department
E-mail: zubaydullayeva0810@gmail.com

Based on the review of SamSIFL Doctor of Philosophy, associate professor M.M.Oblokulova

O'ZBEK VA ZAMONAVIY INGLIZ TILLARIGA NISBATAN TO'LIQ BO'LMAGAN GAPLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek va zamonaviy ingliz tilidagi to'liqsiz gaplar masalalari muhokama qilinadi. To'liqsiz gaplar tushunchasi butun dunyo tilshunoslari uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan. To'liqsiz gaplarga bag'ishlangan maxsus asarlar yozilmagan edi. Ushbu masala bo'yicha asosiy ahamiyatli tadqiqotlar A.N.Nazarovning dissertatsiyasi va I.A.Popovaning ishi bo'lib, grammatik tuzilishga asoslangan to'liq bo'lmagan gaplarga qoniqarli ta'rif berishning iloji yo'qligi, shuningdek, gaplarni to'liq va to'liqsizga bo'lish mezonlari bo'yicha aniq bir fikrni ilgari surishni mumkin emasligi to'g'risida xulosa qilingan. Buning sababi shundaki, to'liqlik tushunchasi uzoq vaqt davomida strukturaviy va grammatik emas, balki semantik xususiyatlarga asoslanib kelgan. Biroq to'liqsiz gaplar nazariyasining ko'pgina masalalari, jumladan, ularning tuzilishi va xususiyatlariga oid lingvistik faktorlar haligacha o'z yechimini topmagan.

Kalit so'zlar: Ichki, rivojlanmagan, to'liq bo'lmagan gaplar, sintaktik daraja, fe'l shakllari.

ОСОБЕННОСТИ НЕПОЛНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СРАВНЕНИИ С УЗБЕКСКИМ И СОВРЕМЕННЫМ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКАМИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы неполных предложений в узбекском и современном английском языке. Понятие неполных предложений имело большое значение для лингвистов из разных уголков мира. Специальных работ, посвященных неполным предложениям, не было. Основными значимыми исследованиями по этому вопросу явились диссертация А.Н.Назарова и работа И.А.Поповой, и делается вывод о невозможности дать удовлетворительное определение неполных предложений на основе грамматической строй, а также невозможность выдвинуть четкие критерии деления предложений на полные и неполные. Это связано с тем, что определение неполноты долгое время основывалось не на структурно-грамматических, а на семантических признаках. Однако до сих пор остаются нерешенными многие вопросы теории неполных предложений, в том числе их структура и особенности, а также до конца не выяснены связи между различными языковыми факторами.

Ключевые слова: Внутренние, неразвитые, незавершенные предложения, синтаксический уровень, глагольные формы.

THE PECULIARITIES OF INCOMPLETE SENTENCES IN COMPARISON WITH UZBEK AND MODERN ENGLISH

Annotation

This article addresses issues of incomplete sentences in Uzbek and modern English. The notion of incomplete sentences has been of great importance for linguists from different parts of the world. There were no special works devoted to incomplete sentences. The main significant research of this matter were the thesis of A.N.Nazarov and the work of I.A.Popova, and it is concluded that it is impossible to give a satisfactory definition of incomplete sentences based on a grammatical structure, as well as the impossibility of putting forward clear criteria for dividing sentences into complete and incomplete. It is due to the fact that the definition of incompleteness for a long time was based not on structural-grammatical, but on semantic features. However, many questions of the theory of incomplete sentences still remain unresolved including their structure and peculiarities, also the relationship between various linguistic factors have not been completely clarified.

Key words: Internal, undeveloped, incomplete sentences, syntactic level, verbal forms.

Introduction. Exploring the notion of incomplete sentences and providing a comprehensive definition of complete sentences is crucial for establishing a shared understanding. The definition of a sentence has sparked ongoing debates and varied interpretations among linguists, both within and across linguistic directions. Despite the lack of a universally satisfactory resolution, this article adopts the definition offered by the Academic grammar of the Russian language as a practical framework. According to this perspective, a sentence is viewed as a grammatically structured unit of speech, serving as the primary tool for forming, expressing, and conveying thoughts. Notably, a sentence not only conveys information about reality but also reflects the speaker's attitude towards it. The internal unity of verbally expressed components, their arrangement, and

intonation are integral aspects of a sentence from a grammatical standpoint.

In terms of conveying a message, every coherent sentence serves its purpose by effectively communicating what needs to be expressed. For a sentence to qualify as such it must fulfill its primary communicative function; otherwise, it would not meet the criteria of a sentence. Regardless of their structural characteristics, sentences within a given context fully express the ideas contained in them. This is crucial, as incomplete transmission of messages through sentences would render interpersonal communication impossible. Hence, viewed from this perspective, the concept of incomplete sentences ceases to exist entirely.

Literature review. Instances of informal speech, classified by I.A. Popova as "undeveloped" or "essentially

incomplete sentences”, signify thoughts lacking sufficient differentiation, remaining unresolved and not yet distinctly combined into verbal representations [1]. Essentially, these expressions indicate thoughts that have not been fully shaped, preventing them from becoming a fully realized linguistic phenomenon. Such formations cannot be considered sentences at all, a definition passed down from A.A. Shakhmatov, which categorizes them as either “sufficiently” or “insufficiently” differentiated [2]. In other words, if a thought has not yet sufficiently evolved into a linguistic phenomenon, it will never transform into a fully articulated sentence.

Research methodology. The author of the article acknowledges this by describing such expressions as “language formations that have not yet become full sentences”. In this context, the term “incomplete” extends beyond grammatical considerations and pertains to a specific conceptual framework. In grammar, the term “incomplete proposal” characterizes distinct positional models relative to the positional models of complete sentences. Consequently, the term “incomplete sentence” does not apply to unexpanded expressions, as these, as the author emphasizes, have not transitioned into fully formed sentences.

Based on the aforementioned evidence, it can be concluded is that when examining a sentence within its context and assessing completeness of meaning, all sentences are inherently complete. From this perspective, sentences that are deemed incomplete do not exist. In any given context or situation, each sentence, considering its structure and function, is comprehensive in terms of content. In this context, we differ in opinion from A.N. Nazarov, the author of the dissertation “Incomplete Sentences in Russian”, who asserts that “the incompleteness of a sentence is primarily determined by the semantic incompleteness of its content” [3]. This perspective leads to the exploration of grammatical phenomena solely through the subjective interpretation of the meaning of corresponding sentences, relying on the intuitive linguistic sense of the researcher. Consequently, it results in subjective assessments and conclusions.

This study employs a descriptive research approach, drawing inspiration from Z. Harris and C. H. Friz. By applying their methodology, the study successfully streamlines the diverse array of specific sentences found in texts into a limited set of models. In certain instances, elements of transformational analysis were incorporated to substantiate specific positions, serving the purpose of “identifying language units at the syntactic level” [4]. The utilization of these methods has proven effective in clarifying the characteristics of both incomplete and complete sentence models.

To delineate the scope of distribution for a particular model of incomplete sentences, contingent on the lexical meaning and grammatical form of its constituent words, a calculation method was employed. This approach facilitated the determination of a specific probability level associated with the occurrence of a given model of incomplete sentences.

Analysis and results. Indeed, a considerable portion of formally complete sentences in coherent speech, when removed from their context, fails to convey the full depth of thought that they possess within that context. The semantic connection between contextual sentences and the relative inadequacy of an isolated sentence is demonstrated through various means, such as the use of pronouns (both personal and demonstrative), conjunctive particles, conjunctions at the start of sentences, introductory words, and other devices. For instance, consider the following sentences: “His political work is smaller in volume and narrower in range than that of his two great contemporaries, but it reflects more clearly than the poetry of either, the collapse of faith that was a tragedy in many sincere lives of the period”. Nevertheless, this sentence

cannot be regarded as complete in meaning or even clear in content without a preceding sentence that establishes the subject relationship of personal pronouns: “Eminent alike as poet and critic, Matthew Arnold holds a place of singular distinction among Victorian writers” [5]. However, even this sentence lacks complete clarity without a more extensive preceding context, as the content of the group “two great contemporaries” remains unclear [6].

When a sentence is considered within its context, viewed as a part of the whole, it gains full meaning. This observation aligns with V.V. Vinogradov's insight: “Taking into account all the means of expression, situation, and context, considering the structural and grammatical features of the so-called incomplete sentences, almost every one of them will be 'complete, i.e., adequate to its purpose and effectively performing its communicative function” [4]. In assessing sentence incompleteness, the perspective taken is that a sentence, in terms of its model, is not a product of creative expression; rather, it represents a pre-established, replicable unit. “The positional model of the proposition is a ready-made tool, a pre-existing structure”. From the standpoint of its model, a sentence is a linguistic unit-not because it can express a complete thought, but because it is a fixed structure, a prepared model reproduced in speech as an identifiable structure.

Simultaneously, errors in speech may arise from deviations in the developed models within the language system; certain components of these models might be omitted. However, this doesn't negate the fact that a sentence like “Wish I were the same” is not a novel construction but rather embodies the same positional model (structure) as the sentence “I wish I were the same”. Similarly, consider the statement “You coming, Scobie?”-it can only function as a communicative unit because its positional model aligns precisely with the positional model of the sentence “Are you coming, Scobie?” These errors or incomplete structures derive from and are constructed based on existing models within the language system. They remain intelligible solely because they adhere closely to the complete sentence's exact structure. For instance, sentences such as “Very pretty, that” or:

An incomplete sentence arises from a violation of positional models, and this occurrence is facilitated by the close interconnection of individual positional elements. This close linkage allows for a situation where a position in one verbal form may be assumed by a different position in other verbal forms, and even by the entire positional model of the sentence. For instance:

Hallo, Jim, how is it going?

Badly. I'll wait for you, he said in an urgent undertone.

In the porch.

Both of the chosen sentences are associated with complete sentences through the absence of a verbal form in the predicate position. These sentences are characterized by dependent circumstantial positions, which presuppose the presence of the predicate position and, consequently, the subject. In the first case, this is evident in “It is going bad”, and in the second, it is exemplified by “I'll wait in the porch”.

This interdependence, termed by V.G. Admoni as the “projection of syntactic relations” of the copula position, indicates the omission of the verbal form in one or more elements. Additionally, the loss of the verbal form in one of the sentences is corroborated by corresponding sets of sentences [7]. T.P. Lomtev articulated this concept, stating, “The position of the verbal form in a sentence is determined not only by the data representing a single sentence taken in isolation but also by those representing correlative series of different types of sentences, i.e., language systems in general”. Building on this evidence, much like T.P. Lomtev, we assert

that the distinction between incomplete and complete sentences is not contingent on the absence of specific positions but rather on the fact that incomplete sentences are “presented negatively, i.e., they are not represented by separate verbal forms” [8].

Conclusion. To sum up, we establish that an incomplete sentence is a straightforward two-part sentence, characterized by an incomplete expression of the positional model in verbal forms, where one or both of the primary

positions are presented negatively. This assertion is substantiated by the connections and formations of the available copula position. Incomplete sentences maintain a connection with complete sentences and effectively convey the blogger's message through two key factors: context and situation. The lack of word forms in secondary positions does not render the sentence incomplete. It's important to note that the term “incomplete sentence” pertains to a structural and grammatical concept rather than a semantic one.

LITERATURE

1. Popova I.A. Incomplete sentences in modern Russian. Proceedings of the Institute of Linguistics, vol. 2, -M., 1953.
2. А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка. Редакция Е. С. Истриной, 1941, - 18 с.
3. Nazarov A.N. Incomplete proposals, conditions for their use and their structure. -Penza, 1950.
4. Harris Z. Joint occurrence and transformation in the linguistic structure. “New in Linguistics”, vol. 2, -M., 1962
5. Dudyk P.S. Incomplete and elliptic sentences in the modern Ukrainian language. abstract of cand...diss. -Kiev, 1954.
6. Grammar of the Russian language. Academy of Sciences of the USSR. -M., 1954.
7. Admoni V.G. Completeness of construction as a phenomenon of syntactic form. Voprosy yazykoznanania, №1, 1958. – P.111-117
8. Lomteva T.P. Fundamentals of the syntax of the modern Russian language. Uchpedgiz, 1958.

Sayyora KABILOVA,
Samarqand davlat chet tillari instituti doktoranti
E-mail: sayyoramohizodali@gmail.com

TerDU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi R.Mustafoqulov taqrizi asosida

EVFEMIZMLARNING MANIPULYATIV IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Evfemistik birliklarni manipulyatsiya qilish imkoniyatidan noadekvat axborot modellari asosida ijtimoiy axborot texnologiyalari yaratuvchilari faol foydalanmoqda. Evfemizmning ta'rifi nafaqat uning asosiy vazifasini, balki evfemizmni qo'llashda so'zlovchilarning ko'zlagan maqsadlarini, shuningdek, bu vazifalarni bajarish usullarini ham aks ettirishi kerak. Ushbu mezonlarni hisobga olgan holda, evfemizmlar muayyan vaziyatlarda o'rinsiz bo'lgan, muloqotda nizolarni oldini olish yoki haqiqatdagi noxush hodisalarni yashirish uchun neytral yoki ijobiy ma'nolardan foydalanadigan yoki iboralarni almashtirish sifatida belgilanishi mumkin bo'lgan so'zlardir.

Kalit so'zlar: Evfemizm, Tabu, semantik, ibtidoiy ong, g'ayritabiyy, ob'ekt.

MANIPULATIVE POSSIBILITIES OF EUPHEMISMS

Annotation

The ability to manipulate euphemistic units is actively used by creators of social information technologies based on inadequate information models. The definition of euphemism should reflect not only its main function, but also the goals of the speakers when using euphemism, as well as the methods of performing these tasks. Taking into account these criteria, euphemisms are inappropriate in certain situations, neutral or positive in order to avoid conflicts in communication or hide unpleasant events in reality are words that use meanings or can be defined as replacements for phrases.

Key words: Euphemism, Taboo, semantic, primitive consciousness, supernatural, object.

МАНИПУЛЯТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЭВФЕМИЗМОВ

Аннотация

Возможность манипулирования эвфемистическими единицами активно используется создателями социальных информационных технологий, основанных на неадекватных информационных моделях. Определение эвфемизма должно отражать не только его основную функцию, но и цели говорящих при использовании эвфемизма, а также способы выполнения этих задач. Учитывая эти критерии, эвфемизмы неуместны в определенных ситуациях, в общении являются слова, употребляющие нейтральные или позитивные значения или могут быть определены как выражения-заменители, позволяющие избежать конфликтов или скрыть неприятные события действительности.

Ключевые слова: Эвфемизм, табу, семантика, первобытное сознание, сверхъестественное, объект.

Kirish. Evfemizmlarni manipulyatsiya qilish imkoniyati qadimgi mualliflar tomonidan ta'kidlangan; ehtimol, evfemizmlar hokimiyatga yot emas, balki tanbehni hayratga, hurmatsizlikni taqvoga aylantirar. Evfemistik birliklar tinglovchiga ta'sir ko'rsatishi, ya'ni odamning ong ostiga ta'sir qilishi mumkin. S.A.Megentesov va I.Moxamad tinglovchiga ta'sir ko'rsatish uchun mo'ljallangan matnlarni "aldash", tinchlantirish, ongni zaiflashtirish, "tanqidiy aql" va ikkilamchi signal tizimini boshqarilishini ta'riflaydilar.

So'zlovchilar tinglovchini salbiy his-tuyg'ulardan xalos qilish uchun o'z nutqida evfemizmlarni ishlatganda, xuddi shu maqsadni ko'zlaydilar. Evfemizmlarning taklif ta'siri assotsiativlik mexanizmiga asoslanadi. Bu bilan "ma'ruzachi o'ziga xos rasmiy himoyaga ega bo'ladi va go'yo u suhbatdoshni taqiqlangan tushunchadan chalg'itib, hech bo'lmaganda rasmiy ravishda boshqa narsani nazarda tutayotgandek ko'rsatadi".

Tahlil va natijalar. Misol tariqasida, ommaviy axborot vositalari tilida "kill" ma'nosini "to neutralize" uchun mashhur evfemizmni ko'rib chiqish mumkin. Bunday holda, salbiy ma'nolarni ko'rsatish uchun ijobiy bilan qo'shimcha bog'lanishlarni keltirib chiqaradigan so'zlar ishlatiladi. Ushbu assotsiativlarning paydo bo'lishiga so'zning ichki shakli sabab bo'ladi.

Zararsizlantirish
Qurolsizlantirish

Zarar
Kamommad
Zararsiz
Ziyonsiz.

Shunday qilib, zararsizlantirish uchun evfemizmlarni qo'llash orqali so'zlovchi rasmiy ravishda zararni (zarar, shikastlanish) oldini olishga yordam beradigan va shuning uchun qabul qiluvchi tomonidan ijobiy qabul qilinishi kerak bo'lgan bunday harakatlarni nazarda tutadi. Bu jarayonda shubhasiz, sezilarli manipulyatsiya effekti mavjud. Tabu (o'ldirish) ma'nosi aniq bo'lsa-da, zararsizlantirish uchun evfemizm zararni to'xtatuvchi foydali narsa bilan bog'langanligi sababli barqaror ijobiy ma'noga ega deya ko'rsatiladi.

Biroq, evfemizmlarning manipulyatsiya imkoniyatlari assotsiativ mexanizmlar bilan cheklanmaydi. Buning sababi shundaki, evfemistik effektlar har doim ham ijobiy ma'noga ega bo'lgan assotsiativlar tufayli yuzaga kelmaydi.

Evfemizmlar nutqni buzish, qisqartmalar, nutq tarkibiy qismlarining sonini ko'paytirish orqali ham tuzilishi mumkin. Bunday shakllanish usuli bilan biz assotsiativlik haqida gapirmayapmiz, chunki evfemizmlar tabu qilingan so'zlar va iboralarni biroz o'zgartiradi (leksik birliklar almashtirilishi aniq ko'rsatilgan). E.N.Toropsevaning so'zlariga ko'ra, agar evfemizm salbiy ma'noga ega bo'lgan so'zlar va aloqa ishtirokchilarining ongi o'rtasida "oralik aloqa, o'ziga xos"

bufer rolini o'ynasa, biz "bufer" deb ataladigan mexanizm haqida gapirishimiz mumkin.

Shunday qilib, quyidagi misolda semantik jihatdan keng bo'lgan ibora "bufer" vazifasini bajaradi.

Bunday noaniq so'z din evfemistik ma'noda josusni anglatadi. Ushbu ibora tinglovchi bilan ijobiy aloqani keltirib chiqarmaydi, aksincha bu ibora noaniq bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri nominatsiyani qamrab oladi va yumshatuvchi effekt yaratadi. Bufer mexanizmi tamoyil asosida ishlaydi: "So'z yo'q, muammo yo'q". "Bizning fikrimizcha, insonga eng kuchli operatsion ta'sir siyosiy evfemizmlar" deb ataladi. "Atamasi ma'lum bir fakt bilan bog'liq salbiy assotsiatsiyalarni yumshatish uchun ko'pincha tasvirlangan faktning ma'nosini buzib, ommaviy auditoriyaga bo'lgan siyosiy aloqa matnida ishlatiladigan evfemizmlar guruhini bildirish uchun ishlatiladi".

Ingliz tilshunosi J.Lawrence evfemizmlarni harbiy va siyosiy fitnalardan ajralmas deb hisoblagan. Siyosat sohasida qo'llaniladigan evfemistik almashtirishlar misollarini tahlil qilib (o'ldirish o'rniga tugatish, bomba reydlari o'rniga himoya manyovrlari) Lawrence bunday hollarda evfemizatsiya uchun asosiy motivatsiya mashhur bo'lmagan siyosatning asl maqsadini yashirish degan xulosaga keladi. Ingliz tilida manipulyativ ta'sir qilish maqsadida evfemizmlardan foydalanish doublespeak (ikki tomonlama standartlar tili) yoki newspeak ("yangi til") deb ataladi. "Yangi nutq" atamasi J.Oruell tomonidan 1984 yilda birinchi marta 1948 yilda nashr etilgan distopik romaniga kiritilgan. Tinch aholini o'ldirish bu tilda "zararsizlantirish", "sog'lig'ini o'zgartirish", yondiruvchi yoki oddiygina "kirish moslamasi" deb nomlangan. Oruellning yozishicha, siyosiy til - himoyasizni himoya qilish usuli, u yolg'onni aql bovar qilmaydigan va qotilliklarni sharafli ko'rsatish uchun o'ylab topilgan. Shunday qilib, Oruellning fikricha, siyosiy til asosan evfemizmlar, foydali savollar va mutlaqo noaniqliklardan iborat.

D.Bolindjer manipulyatsiya ta'sirining lingvistik vositalarini tahlil qilib, "barcha so'z turkumlari ham birdek chalg'ituvchi emas" degan xulosaga keladi. Bu jihatdan baholovchi ma'noli so'zlar ta'sirchanroq bo'lib, D.Bolindjer asosan evfemizmlarga ishora qiladi. Buning sababi shundaki, xabarning mazmunini o'zgartirmasdan, uning hissiy yo'nalishini o'zgartirish mumkin. Muayyan misollardan foydalanib, olimlar evfemizmlar (nomlar o'rniga) yordamida jamoatchilik fikrini qanday boshqarishni ko'rsatmoqdalar masalan: Department of war (harbiy bo'lim) so'zi o'rniga Department of Defence (Mudofaa Vazirligi), propaganda (propaganda) so'zi o'rniga hozir education (ta'lim), consciousness-rising (ogohlikni oshirish) so'zlari o'rin egallagan.

Evfemizmlar odamlarni manipulyatsiya qilish uchun ideal vosita ekanligiga dalillarni sanab o'tamiz:

1) Assotsiativ va "bufer" mexanizmlar ta'sirida neytral yoki ijobiy konnotatsiya yaratish orqali hodisaning asl mohiyatini yashirish:

2) Axborotni uzatishning yashirin usullari odamlarga bevosita ta'sir qilishdan ko'ra samaraliroq:

3) Qabul qiluvchilarning odatda evfemizmlarni kontekstdan olib tashlashga vaqtlari bo'lmaydi. Buning sababi shundaki, ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan keng ma'lumotlar oqimi lingvistik materiallarini va uni tanqidiy baholashni qiyinlashtiradi.

4) So'zga evfemizm maqomini berish uchun bu so'z orqasida qanday referent yashiringanligini tushunishimiz kerak. Agar ma'lumot beruvchi biron sababga ko'ra buni qila olmasa (vaqt yo'qligi, etarli darajada ta'lim darajasi, zarur bilimlarning etishmasligi), evfemizmlarni aniqlashtirib bo'lmaydi.

5) Qabul qiluvchilarning kichik qismi ushbu lingvistik hodisa bilan tanish bo'lib (asosan filologlar va jurnalistlar), ular bu hodisaning mohiyatini bilmasdan, manipulyatsiya ta'siri qanday amalga oshirilayotganini tushinishi mumkin emas.

Tilshunoslar orasida siyosiy nutqda faoliyat yurituvchi evfemizmlarga nisbatan salbiy munosabat keng tarqalgan. Bu "slippage" uslubi sifatida tavsiflangan.

Ayrim mualliflar siyosiy evfemizmlarni haqiqiy evfemizm sifatida inkor etadilar. Buning sababi, bu haqiqatni ataylab buzib ko'rsatishdir. I.R.Galperinning fikricha, agar evfemizm ko'rsatilgan ma'no bilan aloqani saqlab qolmasa, u evfemizm bo'lishini o'xtatadi tension keskin muhit) uprising (qo'zg'olon) so'zi o'rniga, undernourishment (noto'g'ri ovqatlanish) starvation (och qolish) so'zi o'rnida qo'llaniladi.

V.P.Moskvin evfemizm va dezinformatsiyani aloqa maqsadlari jihatidan farqlaydi, chunki ular funksional jihatdan qarama-qarshidir. Evfemizmlarning maqsadi ifodani yumshatishdir, dezinformatsiyaning maqsadi esa yolg'on va haqiqatni buzishdir (Chernobil halokati o'rniga Chernobil avariyasi).

Xulosa. Bizning fikrimizcha, yuqoridagi misollar haligacha faqat evfemizmligicha saqlanib qolgan bo'lib, ularning ma'noga aloqadorligi zaif hisoblanadi. Birinchidan, u muayyan vaziyatlarda kommunikatorlar uchun nomaqbul bo'lgan va salbiy reaksiyalarni qo'zg'atishi mumkin bo'lgan so'z va iboralarni almashtiradi. Ikkinchidan, ular neytral konnotatsiyaga ega, uchinchidan, ular nutq evfemizmlarining asosiy maqsadiga mos keladi. Ya'ni, muloqotda nizolardan qochish va haqiqatda noxush hodisalarni yashirishdan iborat. Keyingi boblarda bunday misollar odamga manipulyativ ta'sirining eng samarali imkoniyatiga ega bo'lgan evfemizmlar sifatida ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR

1. Арапова Эвфемизм //Русча: Энциклопедия. - 2-нашр. - М.: Bastard, 1998 йил. S.636. Белова Е.Е. К вопросу о номинативных типах эвфемизмов И Разноуровневые характеристики лексических единиц. - Смоленск, 2001.-Ч. 3.С. 95-100.
2. Боротнова Н.С. Замоновий тилдан фойдаланишдаги эвфемизмлар ва шахсларнинг лингвистик компетенцияси //Тилшунослик компетенцияси: Грамматика ва луғатлар: Коллежлараро.- Novosibirsk, 1998. - 1-қисм. С. 19-23.
3. Mahmudov N, Odilov Y. "So'z ma'no taraqqiyotida ziddiyat". O'zbek tili enantiosemitik so'zlarining izohli lug'ati". - Toshkent: Akademiya nashr, 2014. - B.103.
4. Bozorboyev K.T. "O'zbek so'zlashuv nutqi frazeologizmlari" Filol.fanl.nomz...diss. avtoreferati Samarqand, 2001.22-b.
5. Yo'ldoshev B."Frazeologik uslubiya asoslari" uslubiyo qo'llanma.Samarqand 1998.B.25.
6. Mamatov A.E. "O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari": Filologiya fanlari dokt.diss.avtoreferat-Toshkent 2000.B.10.

UDK:811.2

Madina KARIMOVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti v.b.
E-mail: madinakarimova398@gmail.com

O'zDJTU dotsenti I.O'sarov taqrizi asosida

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL SPEECHES AND ELECTION SPEECHES.

Annotation

Election discourse is a multifaceted form of communication that can be divided into smaller communicative actions and considered as a social phenomenon. This type of communication is often deliberately planned and organized with the participation of a specific group. It is public in nature, characterized by formality, transparency and reproducibility.

Key words: Text, discourse, politics, analysis, theory, eloquence.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ПОЛИТИЧЕСКИМИ РЕЧАМИ И ПРЕДВЫБОРНЫМИ РЕЧАМИ

Аннотация

Предвыборный дискурс представляет собой многогранную форму коммуникации, которую можно разделить на более мелкие коммуникативные действия и рассматривать как социальное явление. Этот вид общения часто целенаправленно планируется и организуется с участием определенной группы. Он имеет публичный характер, характеризуется формальностью, прозрачностью и воспроизводимостью.

Ключевые слова: Текст, дискурс, политика, анализ, теория, красноречие.

SIYOSIY NUTQLAR VA SAYLOV NUTQLARI O'RTASIDAGI MUNOSABAT.

Annotatsiya

Saylovoldi diskurs kichikroq kommunikativ harakatlarga bo'linishi mumkin bo'lgan va ijtimoiy hodisa sifatida qaraladigan ko'p qirrali muloqot shakli. Ushbu turdagi muloqot ko'pincha ma'lum bir guruh ishtirokida maqsadli ravishda rejalashtirilgan, tashkil etilgan bo'ladi. U rasmiyatchilik, oshkoralik va takrorlanuvchanlik bilan ajralib turadigan jamoat xarakteriga ega.

Kalit so'zlar: Matn, nutq, siyosat, tahlil, nazariya, notiqlik.

Tilshunoslar siyosiy diskursga tor va keng ma'noda qaraydilar. U keng ma'noda siyosiy nutq – siyosat sohasiga tegishli bo'lgan har qanday nutqning shakllanishi, mavzusi, manzili yoki mazmuni, deb tushuniladi[1]. Darhaqiqat, “muayyan paralingvistik kontekstda nutqiy asarlar yig'indisi – siyosiy faoliyat, siyosiy qarashlar va e'tiqodlar, jumladan, uning salbiy ko'rinishlari, siyosiy nutq ishtirokchilarini aniqlaydigan yoki siyosiy muloqotning muayyan mavzusini shakllantiradigan bahsli amaliyotlar to'plamidir”[2]. Zamonaviy amaliy tilshunoslik va siyosatshunoslikda siyosiy diskurs siyosiy muloqotda konkret bir mavzuni shakllantiruvchi diskursiv amallar majmuasi sifatida tushuniladi. Boshqacha aytganda, siyosiy diskurs bir tomondan muhokama predmeti bo'ladigan mavzular yig'indisi bo'lsa, boshqa tomondan mazkur mavzularni tahlil qilishda tanlangan diskursiv amaliyot natijasida hosil bo'ladigan nutqiy birliklar majmuidir. Siyosiy diskurs o'ziga xos kasbiy xoslangan belgilari mavjud bo'lgan nutq uslubiga ega. Siyosatchilar nutqining o'ziga xosligi shundaki, u ommaviy axborot vositalarida uchraydi, shu bilan birga, boshqa uslublarga xos bo'lgan korporativlikdan cheklanadi, chunki siyosiy nutq ommaviy adresatga qaratilgan bo'ladi.

Diskurs – bu so'zlashuvchining ko'z o'ngida shakllanadigan matn. Diskurs so'zlardan yoki jumlalardan iborat bo'lib, nutqning mazmuni ko'pincha “nutq mavzusi” deb nomlangan “ma'lumotnoma” tushunchasi atrofida to'planadi. Uxvanova-Shmigova bu borada quyidagicha yozadi: “Diskurs – bu har qanday matn (og'zaki va yozma, zamonaviy va tarixiy, haqiqiy va sun'iy ravishda qurilgan), uning to'liqligi va to'g'riligi, polifoniyasi va polifunksionalligini hisobga olgan holda haqiqiy va “tugallangan”. Uning mazmun rejasi, to'g'ridan to'g'ri xabar berishdan tashqari, dunyo, jamiyat, kommunikantlar,

kommunikativ kodlar va ularning o'zaro ta'siri haqidagi bilimlarning butun majmuasini o'z ichiga qamrab oladi”[3].

Siyosiy nutqning asosiy maqsadi hokimiyat uchun kurashdir. Tadqiqotchi B.S.Karimova siyosiy memuaristikani siyosiy va badiiy nutqlarning birlashmasida joylashgan periferik janr deb hisoblaydi[4].

Siyosiy janrlardan ajratilgan va saylov nutqi qoidalarga rioya qilgan saylov janrlarini farqlash kerak. Siyosiy nutqlar va saylov nutqlari o'rtasidagi munosabatni orqali tasavvur qilish mumkin:

- 1.Siyosiy diskurs
2. Saylovoldi diskurs.

Saylovoldi muloqotining janr mavzusi bilan belgilanadigan og'zaki yoki yozma shakldagi matnlar sifatida janrlar saylovoldi nutqining qat'iy belgilangan maqsadi – hokimiyat uchun kurash, saylovoldi tashviqoti materiallari va saylovoldi davridagi funksiyalarni o'z ichiga oladi.

Siyosiy nutqqa gazeta matnlari, siyosatga bag'ishlangan notiqlik (ommaviy) nutqlar, siyosiy mavzudagi rasmiy matnlar, saylovoldi maqolalar kiradi. Ma'lumki, ommaviy nutq, jamoat va siyosiy arboblarning nutqi ijtimoiy-siyosiy ta'sir o'tkazish, jamoani ergashtirish, ilhomlantirish maqsadida yaratiladi [5].

Saylov institutining kommunikativ munosabatlari muloqot turi sifatida siyosiy diskurs bilan bog'lash mumkin. Saylovoldi nutq ma'lum bir ijtimoiy makonda amalga oshiriladigan, ijtimoiy shaxslar tomonidan qo'llaniladigan zarur g'oyalar, dalillar va belgilar to'plamiga ega bo'lgan aloqa turi sifatida qo'llaniladi. Saylovoldi nutqlari o'tkaziladigan saylov tizimi saylovoldi aloqa institutlari yaratiladigan va ushbu muassasalar vakillari hamda saylovchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tartibga solinadigan asos yaratadi.

Saylov nutqi ko'p qirrali kommunikativ hodisa bo'lib, uni kichikroq kommunikativ harakatlarga ajratish va ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflash mumkin. Ushbu turdagi aloqa tadbirlari puxta rejalashtirilgan, tashkil etilgan, ko'pincha takrorlanadi va ma'lum rollar va ishtirokchilarni o'z ichiga oladi. U o'zining ommaviy xarakteri, rasmiyatchiligi va shaffofligi bilan ajralib turadi[6].

Saylovoldi diskurs kichikroq kommunikativ harakatlarga bo'linishi mumkin bo'lgan va ijtimoiy hodisa sifatida qaraladigan ko'p qirrali muloqot shakli. Ushbu turdagi muloqot ko'pincha ma'lum bir guruh ishtirokida maqsadli ravishda rejalashtirilgan, tashkil etilgan bo'ladi. U rasmiyatchilik, oshkorlik va takrorlanuvchanlik bilan ajralib turadigan jamoat xarakteriga ega.

O'zbekiston saylov kompaniyalaridagi siyosiy munozaralarning nazariy asoslari siyosiy aloqalarni tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan turli tushuncha va nazariyalarni qamrab oladi. Jumladan:

1. Diskursiv tahlil. 2. Siyosiy aloqa. 3. Freyning nazariyasi. 4. Nutqni tanqidiy tahlil qilish. 5. Sotsiologiyatika. 6. Identifikatsiya siyosati. 7. Siyosiy ritorika. 8. Hokimiyat va mafkura.

Saylovoldi chiqishlarda siyosatchilar ishtirok strategiyasidan samarali foydalanishadi. Masalan, quyidagi nutqqa e'tibor qaratsak:

1. Aziz va qadrlil yurtdoshlarim!

Biz sizlar bilan, butun xalqimiz bilan birgalikda tarixan qisqa davrda, boshimizga tushgan qiyinchilik va mashaqqatlar, pandemiya va global inqiroz oqibatlariga qaramasdan, ulkan taraqqiyot yo'lini bosib o'tdik.

Shahar va qishloqlarimiz qiyofasi, hayotimizning turli soha va tarmoqlari tubdan o'zgarimoqda. Xalqimiz biz orzu qilgan o'zgarishlarning dastlabki mevalaridan bahramand bo'lmoqda.

Donishmandlar aytganlaridek, olg'a yurishni o'ylagan inson uchun qo'rquv, ikkilanish, shubha va gumon – eng katta dushmandir.

Biz dadil oldinga intilib, qo'rquv va hadikdan xalos bo'ldik. Dunyo bizga ochildi va biz dunyoga ochildik. Jahonda qancha-qancha do'st va hamkorlar orttirdik. Yuksak irodami, qat'iy sa'y-harakatlarimiz bilan yana bunyodkor xalq, bunyodkor millat bo'lib maydonga chiqdik.

Men saylovoldi uchrashuvlarida xalqimiz vakillari bilan chin dildan muloqot qilib, bu haqiqatga to'la ishonch hosil qildim. Odamlarimiz katta maqsadlarga intilishdan, tashabbus ko'rsatishdan, yangilik yaratishdan qo'rqmayapti. Aksincha, bundan zavq va ilhom olib, yanada faol ishlayapti.

ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Когнитив тилшунослик. Рус тилидан И.Мирзаев таржимаси – Самарканд. 2011. 37-б.
2. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993. С.55.
3. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов. Выпуск 3. / И.Ф. Ухванова-Шмыгова, А.А. Маркович, В.Н. Ухванов; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Мн.: Технопринт, 2002. – 360 с. – С.
4. Каримова Б.С. Жанровое пространство политического дискурса / Б.С. Каримова // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия филологическая. – Алматы, 2006. – № 2. – С. 37-41.
5. Ковалева Е.И. Преемственность традиций классической риторики в американском публичном выступлении (на материале выступлений общественно-политических деятелей США): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2000. – 16 с. – С. 5.
6. Шейгал Е.И. Функциональная структура политического дискурса / Е.И. Шейгал // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. научн. тр. - Волгоград: Перемена, 2000. – 324 с. – С.45-50.

Xalqimizning ongi, dunyoqarashi o'zgargani, uning qalbida o'ziga, ertangi kunga ishonch paydo bo'lgani – bu bizning eng katta yutug'imiz.

O'zini o'zgartira olgan xalq, hech shubhasiz, hayotni ham, ijtimoiy muhitni ham o'zgartira oladi, o'z murad-maqsadlariga albatta yetadi. Mana shunday ulug' e'tiqod bilan yashayotgan xalqqa rahbar bo'lib, uni yorug' manzillar sari boshlash men uchun ulkan baxt, ulkan sharafdir.

Hayotimning ma'no-mazmuniga aylangan buyuk maqsad – Yangi O'zbekistonni, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish yo'lida sizlar bilan, butun xalqimiz bilan birga tinimsiz ishlashga, bor kuch-g'ayratim, bilim va salohiyatimni safarbar etishga tayyorman.

Men bilan bir safda sizlardek aziz qadrdonlarim, duogo'y otaxon va onaxonlarimiz, azamat aka-ukalarimiz, mehribon opa-singillarimiz, azmu shijoatli yoshlarimiz borligi menga bitmas-tuganmas kuch-g'ayrat, ruh va ilhom beradi.

Ishonchim komil, barchamiz birgalikda Yangi O'zbekistonni – inson qadri ustuvor bo'lgan jamiyat va xalqparvar davlatni albatta quramiz!

Barchamizni mana shunday ulug' maqsadlar yo'lida birlashtirgan xalqimiz, Vatanimiz doimo omon bo'lsin!

Barcha ezgu ishlarimizda Yaratganning o'zi madadkor bo'lsin!

Yashasin O'zbekiston!

Yashasin O'zbekiston xalqi!- (Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (O'zLiDeP)dan nomzod Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning saylovoldi dasturi.)

2. Democratic presidential candidate Joe Biden delivered brief remarks to an enthusiastic crowd of supporters. at a drive-in gathering outside the Chase Center in Wilmington, Delaware. He has been watching election results with his family in Wilmington as votes continue to be tallied across the nation. "We knew this was going to go long," Biden said, acknowledging that the race will be dragging into Wednesday. "We feel good about where we are. We really do." Biden said that he felt confident about winning Arizona, Michigan, Wisconsin and Pennsylvania, arguing that "it ain't over until every vote is counted, until every ballot is counted." "I'm here to tell you tonight we believe we're on track to win this election," Biden said. "I'm optimistic about this outcome." The former vice president thanked supporters for turning out to vote. "Keep the faith, guys. We're going to win this," Biden said.

Iroda KAXAROVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti (DSc), filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

E-mail: iroda.kaxarova@mail.ru

BuxDU professori, f.f.d. D.O'rayeva taqrizi asosida

UNDOV, TAQLID, MODAL SO'ZLARNING MUSHTARAK VA FARQLI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada dunyo tilshunosligi tarixida undov, taqlid va modal so'zlarni o'rganishning o'z tarixiy bosqichlari tahliliy bayon etildi. Barcha davrlarda ularning semantikasi, kontekstual ma'nosi, etimologiyasi, tillardagi tipologiyasi, uslubiy vazifalari, matndagi o'rniga katta e'tibor qaratib kelingan. Bular bilan bog'liq masalalar hamisha tilshunoslikning muhim muammolari qatorida turganligi asoslandi.

Kalit so'zlar: Flektiv til, undov so'z, taqlidiy so'z, agglutinativ til, onomatopeya, ekspressivlik, fonetik xususiyat.

ОБЩИЕ И РАЗЛИЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭМОТИВНЫХ, ПОДРАЖАТЕЛЬНЫХ, МОДАЛЬНЫХ СЛОВ

Аннотация

В данной статье аналитически описаны исторические этапы обучения восклицательным, подражательным и модальным словам в истории мирового языкознания. Во все периоды большое внимание уделялось их семантике, контекстуальному значению, этимологии, языковой типологии, методическим функциям, их месту в тексте. Доказано, что связанные с ними вопросы всегда входят в число важных проблем языкознания.

Ключевые слова: Флективный язык, восклицательное слово, подражательное слово, агглютинативный язык, звукоподражание, экспрессивность, фонетический признак.

GENERAL AND DIFFERENT CHARACTERISTICS OF EMOTIVE, IMITATIVE, MODAL WORDS

Annotation

This article analytically describes the historical stages of teaching exclamatory, imitative and modal words in the history of world linguistics. In all periods, much attention was paid to their semantics, contextual meaning, etymology, linguistic typology, methodological functions, and their place in the text. It has been proven that issues related to them are always among the important problems of linguistics.

Key words: Inflectional language, exclamatory word, imitative word, agglutinative language, onomatopoeia, expressiveness, phonetic feature.

Kirish. Dunyodagi barcha tillarda undov, taqlid va modal so'zlar mavjud. Faqat ularning miqdori ko'p emas. Shular orasida undov va taqlidiy so'zlar fonologik belgilar birikmasidan tashkil topishi nuqtai nazaridan tipiklik kasb etadi. Shuningdek, ular tabiatdagi tovushlar va tasvirlardan ta'sirlanish natijasida ham paydo bo'lishi jihatidan o'xshaydi. Mana shu tufayli o'zbek tilshunosligida taqlidiy so'zlar o'tgan XX asrning yarmigacha morfologik qatlamda undovlar qatorida ko'rsatilgan [1]. Holbuki, undovlar hamda tasviriy va taqlidiy so'zlarning har biri alohida kategoriyalar bo'lib, ularning asosiy farqi semantik tabiati, grammatik asosi, gapda otlashmay turib mustaqil sintaktik vazifada kelishida ko'rinadi. Undovlar esa kelishik va egalik qo'shimchalari yordamida otlashgandagina turli sintaktik vazifalarni bajara olsa, taqlid so'zlar to'ppadan to'g'ri biror gap bo'lagi bo'la oladi. Shu sababdan taqlid so'zlarni undovlar sirasiga kiritish to'g'ri bo'lmaydi. Shuni inobatga olib, XX asrning ikkinchi choragiga kelib, taqlidlar undovlardan ajratilib, oraliq so'zlar sifatida guruhlangan va ko'proq tasviriy ifodalar sifatida qayd qilingan. Bunda taqlidlarning morfologik o'zgarishi, lug'aviy va aloqa-munosabat shakllarini qabul qilib, "otlashish"ga katta e'tibor qaratila boshlangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tilning kelib chiqishiga oid fikrlarning bevosita undovlar va taqlidlar farazi bilan bog'lanishi ham, bizningcha, ularni o'zaro birlashtirishga asos yaratgan. Ayrim olimlarning fikricha, ibtidoiy odam dastlab o'z fikrini tevarakdagi narsa-hodisalar, hayvon va qushlarning ovozi o'z ichki kechinmalari asosida ifodalashi orqali bir-biriga bildirgan. Keyinchalik bunday so'zlar boshqa

so'zlar bilan birlashib borganligi fransuz olimi J.J.Russo tomonidan ham aytib o'tilgan [2]. Taqlidlarning til yaralishida muhim o'rin tutganligini XX asr boshlarida N.A.Ashmarin ham ta'kidlagan [1]. Olim chuvash tili misolida tasviriy so'zlarning 115ta morfologik guruhini aniqlab, ularning struktura elementlari, ba'zi fonetik xususiyatlari, metaforizatsiyasi haqida so'z yuritgan. Ammo bunda N.A.Ashmarin taqlid so'zlarni undovlar kategoriyasiga kiritgan.

N.K.Dmitriyev ham "Qumiq tilining grammatikasi" asarida taqlid so'zlarni undovlarning bir turi sifatida qayd qilgan. Shuningdek, u ba'zi bir so'zlarning taqlid bilan aloqasi borligini izohlagan [3].

Darhaqiqat, tillarning tipologik xususiyatini ularda fizik va nutq tovushlarining ifodalanishiga asoslangan undov va taqlidiy so'zlar vositasida ham aniqlash mumkin.

Tahlil va natijalar. O'zbek tili agglutinativ tillardan bo'lgani uchun unda undov va taqlidni bildiruvchi ifodalar birmuncha ko'p, ammo flektiv tillar doirasiga kiruvchi ingliz tilida bunday ifodalar kamroq.

Tilimizda undov, taqlid va modal so'zlar qadimdan qo'llanib kelmoqda. Fikrimizni "Devoni lug'otut turk" orqali dalillay olamiz. E'tiborli tomoni shundaki, devonda keltirilgan ayrim so'zlar undov ham, taqlid ham bo'lib kelishi ko'rsatilganiga guvoh bo'lamiz. Bu esa ularning bir turkum doirasida o'rganilganiga shu kabi misollarning mavjudligi ham asos yaratgan bo'lishi mumkin degan qarashga olib keladi. Masalan:

kurt-kurt – undov so'z;

kurt-kurt, kirt-kirt – taqlid soʻz. I, 329-1; ar.287-9 (“Devoni lugʻotut turk” lugʻat, 1967; 175);

chir – undov soʻz.

shir-shir – taqlid soʻz. I, 313-5; ar. 271-17 (“Devoni lugʻotut turk” lugʻat, 1967; 329);

chirt (chirt) – undov soʻz;

chirt – taqlid soʻz. I, 328-11; ar. 286-15 (“Devoni lugʻotut turk” lugʻat, 1967; 329);

shar-shar – undov soʻz;

shar-shar – taqlid soʻz. I, 313-21; ar. 272-13 (“Devoni lugʻotut turk” lugʻat, 1967; 338).

Umuman aytganda, undov va taqlid soʻzlar goh “Undov va taqlidlar” deya bir mavzu ostida umumlashtiriladi, baʼzan esa alohida soʻz turkumlari sifatida qayd qilinadi.

Oʻzbek va ingliz tillaridagi taqlid soʻzlar toʻgʻrisidagi nazariy ishlarni koʻzdan kechirarkanmiz, har ikki tilda ham taqlidlarining morfologik sathdagi oʻrni omonat ekanligiga guvoh boʻlamiz – taqlidiy soʻzlarni morfologik kategoriyalash muammosi har ikki tomon tilshunolarini ham oʻylantiradi. Oʻzbek tilida mustaqil yoki nomustaqil soʻzlardan ajratilib, oraliq turkum yoki “tasviriy ifodalalar” turkumiga kiritilgan taqlidiy soʻzlar, ingliz tilida hali hanuz undovlarga oid deya turkumlanadi. Xususan, olimlar V.Gumboldt [4], V.Vundt [5] va M.Myuller [6] taqlidlarini alohida turkum sifatida kategoriyalashdan tiyilishadi, ular taqlidiy ifodalarning reflektor undovlar sirasiga mansubligini eʼtirof etishadi.

Keyingi yillarda taqlid soʻzlarni undovlardan ajratib, alohida soʻz turkumi deb qaralishi, ularni obrazga taqlid va tovushga taqlid sifatida klassifikatsiya qilish mumkinligini koʻrsatmoqda. Binobarin, taqlid soʻzlarni ikkiga boʻlib oʻrganish mumkin:

Birinchisi – leksik onomatopeya. U taqlid soʻzlardan iborat. Ular til tizimidagi taqillatish, yorilish, gumburlash bilan bogʻliq soʻzlarni talaffuzda ramziy maʼnoda ifodalab keladi.

Ikkinchisi – leksik boʻlmagan onomatopeya. Ular taqlidiy soʻzlardan emas, balki tovushlar guruhidan iborat boʻladi.

Xuddi shunday undov soʻzlar ham koʻrinishi jihatidan ikkiga boʻlinadi:

Birinchisi – leksik boʻlmagan undovlar. Ular faqat tovush yoki tovushlar birikmasidan tashkil topadi. Bunday undovlar his-hayajon, buyruq-xitob kabilarni ifodalash uchun ishlatiladigan tovush yoki tovush birikmalaridir. Demak, ular koʻrinishi jihatidan taqlid soʻzlarga oʻxshasa-da, mazmuni boshqaligi bilan ajralib turadi.

Jadval 1.

Undov va taqlid soʻzlarning oʻzaro yaqin, oʻxshash tomonlari

1. Taqlid soʻzlar va undovlar harakat obrazi, tovush va emotsiyaning nomini koʻrsatmaydi, balki ularning bevosita ifodalanishi hisoblanadi.
2. Undov va taqlid soʻzlar ism sifatida qabul qilinadi.
3. Har ikki kategoriyada ham nominativlik xarakterining yoʻqligi ularni boshqa kategoriyalardan, turkumlardan ajratib turadi.
4. Oʻxshash affektiv boʻyoqqa, ekspressivlikka ega.
5. Tovush yoki boʻgʻinlar bilan ifoda etiladigan undov va taqlid soʻzlar har bir xalqning umumiy artikulyatsion til imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Ular tovushga, obrazga, holatga taqliddan hosil boʻladi.
6. Undov va taqlid soʻzlar tuzilishida koʻpincha choʻziq unililar uchraydi.

Jadval 2.

Undov va taqlid soʻzlarning oʻzaro farqli tomonlari

Undov soʻzlar
Undovlar semantik jihatdan soʻzlovchining koʻproq ichki kechinmasini, his-hayajonini, buyruq, xitob va iltimosini bildiradi.
Undov soʻzlar uchun emotsionallik, buyruq, iltimos kabilarni xos.
Undovlar nutqda modal maʼno ifodalab, bu xususiyati bilan yuklamalar hamda modal soʻzlarga yaqin turadi.
Undovlarda substantivlashish xususiyati taraqqiy etmagan.
Undovlarda takror koʻproq emotsionallikni oshiradi, his-hayajonni kuchli qilib beradi.
Undovlarda soʻz yasash hodisasi deyarli yoʻq, faol emas.
Oʻzbek tilida undovlar faqat demoq yordamchi feʼli bilan birika oladi.
Undovlar odatda gapning boshqa boʻlaklari bilan bogʻlanmay, mustaqil gap boʻlib keladi.
Undov soʻzlarni maʼlum bir formulaga solish qiyin.

Taqlid soʻzlar
Taqlid soʻzlar esa semantik jihatdan kishilar va boshqa predmetlarning tovushlari va harakatlarini nusxalaganday tovush yoki harakat obrazi sifatida ifodalaydi.
Taqlid soʻzlar uchun emotsionallik, buyruq, iltimos xos emas.

Taqlid soʻzlar predmetning harakatini va tovushga taqlidini bildirib, ravish va sifatlarga yaqin turadi, ular uchun modalik xos emas.
Taqlid soʻzlarda substantivlashish kuchli.

Taqlid soʻzlarda takroriy forma tovush yoki harakatni kuchaytirishdan tashqari, harakatning birdan ortiq boʻlganligini, davomlilikini ham bildiradi.
Taqlid soʻzlar soʻz yasash tizimida juda faol qatnashadi.

Taqlid soʻzlar esa, etmoq, demoq baʼzan kulmoq hamda boshqa mustaqil feʼllar bilan ham birika oladi.
Taqlid soʻzlar gapning mustaqil boʻlaklari (ega, kesim, aniqlovchi, toʻldiruvchi, hol) vazifasida keladi.
Taqlid soʻzlarni maʼlum bir formulaga solish mumkin (undosh+unli+undosh yoki undosh+unli+undosh+undosh).

Ikkinchisi – leksik undovlar. Soʻz koʻrinishidagi undovlardir.

A.Baskakov taqlid soʻzlar va undovlarni, ham semantik, ham forma jihatdan bir kategoriyaga birlashtirish kerak, deb hisoblaydi. U taqlid soʻzlarni semantik tomondan ikki guruhga:

1. Tovushga taqlid soʻzlar.

2. Obrazga taqlid soʻzlarga ajratadi hamda ularga xos xususiyatlarni alohida-alohida koʻrsatadi. Olim taqlid soʻzlarning grammatik-funksional xususiyatlariga koʻproq ahamiyat beradi [7].

Modal soʻzlar faqat soʻz yoki birikma koʻrinishida uchraydi, uning leksik boʻlmagan (tovush) koʻrinishi mavjud emas.

Baʼzan kishi soʻzlovchiga oʻz emotsional munosabatini bildirishda turli jestlar, tana harakatlari, turish yoki yurishlarda ifodalashi mumkin: 1) sevgi, baxt; 2) hayronlik; 3) qoʻrquv, azob; 4) nafrat; 5) gʻazab; 6) laʼnat kabilarni. Mana shu jihat ham undov va taqlidlarining oʻzaro birlashtirilishiga sabab boʻlgan, deyish mumkin.

Ekspressiv javoblar, birinchi navbatda, mimik ifodalar yordamida muayyan maqsadni ifodalash uchun xizmat qiladi. Mimik ifoda vositalari biologik (lab burish, qosh uchirish) yoki individual (muayyan individ odati) shakllarda boʻlishi mumkin. Mimikalar yordamida emotsiyaning ifodalanishi biologik jarayon hisoblanib, soʻzlovchining yoki tinglovchining xarakterini, ifodalanayotgan fikrga u yoki bu jihatdan munosabati (gʻazab, nafrat, qoʻrquv, shodlik, hayrat...)ni ifodalaydi. Chunki mimik harakatlar orqali emotsionallikka ega boʻlgan soʻzlarning nutqiy vaziyatdagi reallashuvi, tinglovchiga taʼsir etish xususiyati yanada ortadi.

Oʻzbek tilshunosligida morfologik sathda taqlidlar nisbatan mustahkam oʻringa egaligi sababli alohida soʻz turkumi sifatida koʻrsatiladi [8]. Ingliz tilida esa taqlidlar koʻproq undovlik xakteri sabab interjection (undov) deya ataladi.

Baʼzan tasvir yoki obrazga taqlid qiluvchi onomatopik birliklar asosida undovlar kelib chiqqani kuzatiladi. Masalan, “haqiqiy taqlid”dan iborat boʻlgan, masalan, sigirning tovushi boʻlgan “moʻoʻo” tovushlar birikmasini qayta takrorlash orqali uning “oʻmini egallab”, taqlid soʻz hosil qilinsa, uni “moʻh-moʻh” deb sigirni chaqirish uchun qayta takrorlab ishlatilsa, buyruq-xitob undovi paydo boʻladi. Shundan onomatopeya faqat tovushning oʻziga qaratilgani anglashiladi.

Biroq undov va taqlid soʻzlar oʻrtasida quyidagi bir-biriga yaqin, oʻxshash hamda farqli xususiyatlar mavjudligini qayd qilish mumkin:

Ko'rinadiki, undov va taqlid so'zlar alohida so'z turkumlaridan biridir.

Taqlid so'zlarining so'z turkumlari tizimida o'z o'rni, lug'aviy-morfologik-sintaktik tabiati keyinchalik tan olindi. Ungacha taqlid so'zlar o'zi kabi alohida xususiyatga ega bo'lgan undov so'zlar doirasida tadqiq qilingan. O'zbek tilshunosligida taqlid so'zlarining undov so'zlar tarkibida tadqiq qilinishi XX asr yarmigacha davom etgan.

L.N.Xaritonov turkologiyada birinchi bo'lib taqlid so'zlarni alohida so'z turkumi sifatida ajratadi. O'z izlanishlarida taqlid so'zlar boshlang'ich holatda hech qanday affiks olmasligini, ammo ayrim farqlovchi elementlar qo'shilishi bilan ularning strukturasi o'zgarish yuz berishi haqida fikrlaydi. Shuningdek, olim yoqut tilidagi fe'llarni uch guruhga:

1. Harakat-holat.

2. Tovushga taqlid.

3. Obrazli fe'llarga bo'ladi hamda taqlid va obrazli fe'llarning tur ma'nosini anglatishdagi xususiyatlarini o'rganadi [9].

Rus olimi A.I.Germa'novich rus tilshunosligida ilk marotaba taqlid so'zlarni maxsus o'rgandi [10]. P.G.Strelkov taqlid so'zlarni undovlarning bir turi deb qaraydi [11].

A.Is'hoqov qozoq tilida taqlid so'zlarining leksik va grammatik xususiyatlarini hisobga olib, ularni alohida so'z turkumiga ajratish kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, olim taqlid so'zlarining og'zaki nutqda, badiiy adabiyotda tutgan o'rni, stilistik hamda fonetik xususiyatlariga alohida ahamiyat beradi. Tars-tarsni tars-tursga o'zgartirish bilanoq, ularning ma'nosida yangi ottenka paydo bo'ladi degan fikrni ilgari suradi [12].

A.Sariboyev ham qozoq tilida taqlid so'zlarining undovlarga munosabati masalasiga ko'proq ahamiyat beradi [13].

Qirg'iz tilshunosi S.Kudayberganov ko'p yillik izlanishlari asosida qirg'iz tili taqlid so'zlarining leksik-semantik, fonetik, morfologik, sintaktik xususiyatlarini misollar asosida bayon qiladi [14]. B.M.Yunusaliyev esa qirg'iz tilida taqlid so'zlarining kelib chiqishi, o'zgarishi, negizning taraqqiyoti, ma'nolari, ularning morfologik va semantik xususiyatlarini o'rganib, taqlid so'zlar ham ot va fe'llar kabi tilning qadimgi birliklaridir, degan xulosaga keladi [15]. Uning fikricha, obrazli so'zlar tovushga taqlid so'zlarga nisbatan ot va fe'llarga yaqin turadi, tovushga taqlid so'zlardan keskin farq qiladi. U obrazli so'zlarni alohida kategoriya sifatida qaralishi kerak, deb hisoblaydi.

O'zbek tilida undov va modal so'zlar qachonki otlashsa, biror gap bo'lari vazifasida keladi, ammo taqlid so'zlar otlashmay turib ham mustaqil holatda sintaktik vazifa bajaraveradi. Masalan:

Qiz daraxtni silkitgan edi, olmalar duv-duv to'kildi (Duv-duv taqlid so'zi hol vazifasida harakatning belgisini izohlab kelmoqda).

Yoki:

G'uj-g'uj chumolilar uyumi yer ostidan otilib chiqa boshladi (G'uj-g'uj taqlid so'zi sifatlovchi aniqlovchi vazifasida predmetning miqdor belgisini ifodalab kelmoqda).

Xulosa. Shu kabi holatlar sabab o'zbek tilshunosligida taqlidiy so'zlar mustaqil so'z turkumi sirasida ham qayd etilgan. Undov va taqlidiy so'zlar tabiatdagi tovushlar va tasvirlardan ta'sirlanish natijasida paydo bo'lishi jihatidan o'xshashi tufayli sistem-struktur jihatdan ba'zan qorishtirib yuborilgan. Ammo ular alohida kategoriyalar bo'lib, asosiy farqi semantik tabiati, grammatik asosi, gapda otlashmay turib mustaqil sintaktik vazifada kelishida ko'rinadi. Undovlar nutqda modal ma'no ifodalashi yuklamalar va modal so'zlarga yaqin turadi.

ADABIYOTLAR

1. Кўнғуров Р. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. – Ташкент: Фан, 1966. – Б.28.
2. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – Москва: Наука, 1985. – С.30-35.
3. Дмитриев Н.К. О парных словосочетаниях в башкирском языке. – Л., 1930. – С.501-522; Грамматика кумыкского языка. – Москва, – Л., 1940. – С.48-50; Этимология слова «лакирди». – Л., 1926.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию – Москва: Прогресс, 1984.// <https://www.twirpx.com/file/435250/>
5. Вундт В. Проблемы психологии народов (электронный ресурс – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Wundt/_PsNar_02.php (дата обращения 20.05.2016).
6. Мюллер М. Лекции по науке о языке. – Москва, 2009.// <https://www.twirpx.com/file/1696252/>
7. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II, фонетика и морфология, часть первая. – Москва, 1954. – С. 239-259.
8. Шоабдурахмонов Ш. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
9. Харитонов Л.Н. Современный якутский язык. – Якутск, 1947. – С.43; Неизменяемые слова в якутском языке. – Якутск, 1943. – С.56-69; Типы глагольной основы в якутском языке. – Москва, 1954.
10. Германович А.И. Звукоподражание и звукоподражательные слова русского языка. Том XII. – Симферополь, 1947.
11. Стрелков П.Г. Звукоподражательные междометия в языке. – Москва: Учпедгиз, 1956. – С. 240-299.
12. Исаков А. О классификации частей речи в казахском языке. Сборник “Вопросы изучения языков народов Средней Азии и Казахстана”. – Ташкент, 1952. – С.123-130; Тюркологический сборник. – Москва, 1951. – С.105.
13. Сарыбаев Ш.Ш. Қазақ тилидегі еліктеу сөздер. – Алматы, 1960.
14. Кудайберганов С. Подражательные слова в киргизском языке. – Москва, 1959. – Б.59.
15. Юнусалиев Б.М. Киргизская лексикология. Часть I. – Фрунзе: Киргизучпедгиз, 1959. – С.152-187.

Jalolxon MA'RIPOV,

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali assistent o'qituvchisi

E-mail: jalolkhan_maripov@mail.ru

O'zDJTU dotsenti, f.f.d A.Axmedova taqrizi asosida

CORPUS LINGUISTICS AND RELIABILITY ANALYSIS OF THE DATA IN IT

Annotation

In this article, we will talk about corpus linguistics, the reliability of the information contained in it, and the possibility of their effective use in a wide range of fields. It accelerates and improves the quality of the research work of linguists and representatives of other fields due to the fact that information about all areas of the language is stored in the corpus, it has the ability to be constantly reworked, and it is possible to get specific answers to precisely given requests very quickly. We will try to prove that the opinions about the ineffectiveness of the corpus put forward by some linguists are not correct.

Key words: Corpus, linguistics, Chomsky, analysis, semantics, pragmatics, text, linguistics.

КОРПУСНАЯ ЛИНГВИСТИКА И АНАЛИЗ ДОСТОВЕРНОСТИ СОДЕРЖАЩИХСЯ В НЕМ ДАННЫХ

Аннотация

В этой статье мы поговорим о корпусной лингвистике, достоверности содержащейся в ней информации и возможности ее эффективного использования в широком спектре областей. Это ускоряет и повышает качество исследовательской работы лингвистов и представителей различных областей за счет того, что информация по всем областям языка хранится в корпусе, имеет возможность постоянно перерабатываться, и можно получить конкретные ответы на точно заданные запросы очень быстро. Попытаемся доказать, что мнения о неэффективности корпуса, выдвигаемые некоторыми лингвистами, не верны.

Ключевые слова: Корпус, лингвистика, Хомский, анализ, семантика, прагматика, текст, лингвистика.

KORPUS LINGVISTIKASI VA UNDAGI MA'LUMOTLARNING ISHONCHLILIGI TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada korpus lingvistikasi, unda keltirilgan ma'lumotlar ishonchliligi va ulardan keng sohalarda unumli foydalanish mumkinligi haqida so'z yuritamiz. Korpusda tilning hamma sohasiga oid ma'lumotlar saqlangani, doimiy qayta ishlab turish imkoniyatiga egaligi, aniq berilgan so'rovlarga aniq javoblarni juda tez muddatda olish imkoni mavjudligi bilan tilshunos va boshqa turli soha vakillarining tadqiqot ishlarini tezlatib, sifatini oshirib beradi. Ba'zi tilshunos olimlar tomonidan ilgari surilgan korpusning samarasiz ekanligi haqida fikrlar to'g'ri emasligini isbotlashga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: Korpus, lingvistikasi, Chomskiy, tahlil, semantika, pragmatika, matn, lingvistikasi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Barchamizga ma'lumki, hozirgi vaqtda har bir soha jadal rivojlanib bormoqda va bu o'z navbatida jamiyatning har bir bo'g'inida o'z aksini topmoqda. Xususan, rivojlanishning muhim omillaridan biri bo'lgan til va unga tegishli ma'lumotlar doimiy suratda yangilanib va to'ldirilib bormoqda. Bunga misol qilib tilshunoslikda paydo bo'lganiga ko'p bo'lmagan korpusni olaylik. Korpus katta hajmli va tizimga solingan matnlar to'plamidan iborat til manbasi hisoblanadi. Korpus tilshunosligida ular ma'lum bir til doirasida yoki tilning ma'lum bo'limida statistik tahlillarni amalga oshirish, qarashlarni, tildagi hodisalar yoki nazariy qoidalarni tekshirish uchun foydalaniladi. Biroq hech narsa mukammal bo'lmaganidek, korpus ham ayrim kamchiliklardan holi bo'lmashligi mumkin, biroq bu uning samarasiz ekanligini anglatmaydi. Quyida ayrim olimlarning korpus haqidagi fikrlarini mulohaza qilib ko'ramiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Germaniyalik taniqli tilshunos Anatol Stefanowitschning "Corpus Linguistics" asarida keltirilishicha, korpusda to'plangan ma'lumotlardan lingvistik tadqiqotlarda foydalanib bo'lmaydi va huning 4 ta asosiy sababi keltiriladi. Biroq bu fikrlar doim ham to'g'ri bo'lmashligini lingvistik jihatdan tahlil qilib ko'ramiz.

Asarda keltirilgan 4 ta sababdan birinchisi:

Korpus shunchaki ma'lumotlar yig'indisi va undan lingvistik bilimlarni oshirish jarayonida hech qanday foyda yo'q. Noam Xomskiy generativ tilshunoslikning birinchi

tarafdorlaridan biri bo'lib, tilshunoslikning dastlabki mutlaq maqsadi kompetensiyani modellashtirish bo'lishi kerakligini va shuning uchun jiddiy lingvistik tahlilda korpusning o'rni yo'qligini ta'kidladi.[1]

To'g'ri, korpus ma'lumotlar to'plami degan nazariyani ilgari surish mumkin biroq tilshunoslik nuqtai nazaridan korpus deganda tilni tahlil qilish va o'rganish uchun foydalaniladigan matnlar yoki og'zaki nutq vositalaridan tuzilgan to'plam tushuniladi. Tashqi tomondan, korpus shunchaki ma'lumotlar to'plami kabi ko'rinishi mumkin biroq u bir muncha ko'proq vazifa va amallarni o'zida mujassam etadi. Korpus oddiy ma'lumotlar to'plami emasligini quyidagi dalillar orqali ham ko'rishimiz mumkin:

Korpus – bu matnlarning shunchaki to'plami emas, balki til yoki ma'lum bir soha vakili sifatida foydalaniladigan ma'lumotlar yig'indisidir. U real hayotiy vaziyatlarda tildan qanday foydalanishni aks ettirish uchun tuzilgan bo'lib, shunchaki matnlar to'plamini emas, balki haqiqiy lingvistik faoliyatni o'zida aks ettiradi.

Korpus lingvistik tadqiqotlar va tahlillar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ulardan tilshunoslar, tadqiqotchilar va til mutaxassislari gipotezalarni tasdiqlash, til evolyutsiyasini o'rganish, tillar o'rtasidagi qarama-qarshilik tahlilini o'tkazish va boshqa maqsadlar uchun foydalanadi. Ular turli kontekstlarda tilni tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Korpus nafaqat so'zlarni, balki ushbu so'zlar paydo bo'lgan kontekstni ham o'zida saqlaydi. U tadqiqotchilarga

tildan foydalanishga ta'sir etuvchi madaniy, ijtimoiy va shu kabi omillarni tushunishga imkon beruvchi kontekstli tahlil uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Korpusdan til o'rgatish va o'rganishda tobora ko'proq foydalanilmoqda. Ular talabalarga tildan amaliy foydalanishni tushunishga yordam beradi va so'z boyligini o'zlashtirish, grammatikani tushunish va til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Korpus statik emas, balki dinamik resurs hisoblanadi. Vaqt o'tishi bilan tilning rivojlanishini aks ettirish uchun ular muntazam ravishda yangilanib va kengaytirib boriladi. Undagi ma'lumotlar dolzarbligi va aniqligini ta'minlash uchun doimiy ravishda yangi matnlar qo'shiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, korpus shunchaki passiv ma'lumotlar to'plami emas, balki tildan foydalanish bo'yicha ko'plab ma'lumotlarni o'z ichiga olgan dinamik, maqsadli resurs bo'lib, lingvistik tadqiqotlar, til o'rganishdagi yutuqlarning asosiy vositasi hisoblanadi.

Asarda keltirilgan ikkinchi sabab:

Korpus va undan olingan ma'lumotlar to'liq emas. Korpusning to'liq emasligi haqidagi argumentga asosan Chomskiy tilshunosligida uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan dalillar:

“Ko'rinib turibdiki, grammatik jumlar to'plamini tilshunos tomonidan olingan biron bir alohida birikma bilan aniqlab bo'lmaydi. Tilning har qanday grammatik sathida kuzatilgan so'zlarning cheklangan va tasodifiy korpusini grammatik iboralar to'plamida (ehtimol cheksiz) aks ettiradi“(Chomsky 1957: 15).[2]

Tilning dinamik tabiati va lingvistik ma'lumotlarni yig'ishdagi ba'zi muammolar tufayli korpusdagi ma'lumotlarning to'liq ekanligini tasdiqlash qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, korpusdagi ma'lumotlarning to'liqligini ko'rsatishi mumkin bo'lgan ba'zi dalillar mavjud:

Korpus tildan foydalanishning keng doirasini qamrab olishga qaratilgan sinchkovlik bilan tuzilgan to'plam bo'lib, ko'pincha turli janrlar, vaqt davrlari va manbalardan olingan turli matnlarni o'z ichiga oladi, bu esa muhim va keng qamrovli ma'lumotlar to'plami hisoblanadi.

Garchi to'liq bo'lmas-da, korpus ko'pincha til vakili sifatida ishlab chiqiladi va turli mintaqalar, ijtimoiy qatlamlar va kontekstlardagi matnlarni o'z ichiga olgan holda tildagi o'zgarishlarni kengroq doirada qamrab oladi.

Ko'pgina korpuslarda batafsil izohlar, metama'lumotlar va lingvistik ma'lumotlar mavjud bo'lib, ushbu qo'shimcha ma'lumotlar til tuzilmalari, nutqning bir qismini izohlash va boshqa lingvistik xususiyatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa korpusni o'z qamrovi bo'yicha yanada kengroq ekanligini ko'rsatadi.

Korpus tildan foydalanish va undagi misollarni tushunish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Korpus ichidagi ma'lumotlar sintaksis, semantika va pragmatika kabi lingvistik hodisalarni o'rganishga yordam beradi va shu bilan tilni har tomonlama tushunishga sezilarli hissa qo'shadi.

Subyektivlik korpusni yaratishga xos omil bo'lsa-da, undagi ma'lumotlar va matnlarni tanlash va izohlash jarayonida tarafkashlik va subyektivlikni nazorat qilish, tilning yanada yaxlit va muvozanatli ifodalanishini ta'minlashga harakat qilinadi.

Bu fikrlar korpusning to'liqligi g'oyasini qo'llab-quvvatlasa-da, shuni tan olish kerakki, hech bir korpus doimiy ravishda o'zgarib turadigan tabiati va til xilma-xilligining kengligi tufayli tilni butunlat qamrab ololmaydi. Korpora keng va ma'lumotlarga boy bo'lishi mumkin, ammo baribir ma'lum lingvistik o'zgarishlar, yangi paydo bo'lgan til xususiyatlari yoki muayyan kontekstga asoslangan tildni to'liq qamrab ololmasligi mumkin.

Uchinchi sabab quyidagicha:

Korpus faqat lingvistik shakllardan iborat bo'lib, ushbu shakllarning semantikasi va pragmatikasi haqida ma'lumot mavjud emas.

Korpus tarkibida mavjud bo'lgan lingvistik iboralarning semantikasi, pragmatikasi va hokozalar haqida ma'lumot yo'q degan dalilga murojaat qiladigan bo'lsak, korpus ma'lumotlarini faqat Chomskiy tilshunoslari rad etadi, degan taassurot qolmasligi uchun, Chomskiyga qarshi bo'lgan Jorj Lakoffning ushbu dalilini ko'rib chiqamiz:

Korpus lingvistikasi sizga faqat iboralarni (yoki yozma harflar ketma-ketligini yoki belgilar ketma-ketligini yoki belgilar birikmalarini) taqdim etishi mumkin. Korpus ma'lumotlari bilan kognitiv lingvistikda biro natijaga erishish uchun siz ma'lumotlarni sharhlashingiz, ularga ma'no berishingiz kerak. Ma'no esa korpus ma'lumotlarida mavjud emas. [...] [3]

Korpus – bu tilda semantika va paradigmaticani o'rganish uchun boy ma'lumotlarga ega bo'lgan qimmatli manbadir. Korpus tarkibida ushbu lingvistik elementlarga mavjudligini tasdiqlovchi dalillar:

Semantik tahlil:

Korpus juda ko'p matnini o'z ichiga oladi, bu o'z navbatida tadqiqotchilarga so'zlarning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini o'rganishga imkon beradi, ularning ma'nolari, nuanslari va semantik assotsiatsiyasiga oydinlik kiritadi.

Korpus ichidagi birikmalar va qo'shma hodisalarni tahlil qilish so'zlar o'rtasidagi assotsiatsiyalarni ochib beradi, bu esa turli kontekstlardagi semantik munosabatlar va so'zlarning ma'nosini tushunishga yordam beradi.

Korpus vaqt o'tishi bilan tilni o'rganish imkonini beradi, bu tadqiqotchilarga semantik o'zgarishlarni, so'z ma'nolarining o'zgarishini va turli davrlarda semantik sohalarning evolyutsiyasini kuzatish imkonini beradi.

Paradigmatik tahlil:

Korpus paradigmatic munosabatlar orqali bog'liq bo'lgan so'zlarni (muayyan kontekstda bir-birini almashtira oladigan so'zlar), sinonimlar, antonimlar, giponimlar va boshqa semantik munosabatlarni aniqlashga imkon beradi.

Korpus ichidagi so'zlarning qo'shma shakllarini o'rganish tilning grammatik munosabatlari va tuzilishi haqida tushuncha beradi, sintagmatik va paradigmatic munosabatlarni aniqlashga yordam beradi.

Korpusda so'zlarning qanday taqsimlanishini tahlil qilish tilning paradigmatic tomonlarini tushunishga yordam beradi, o'xshash kontekstlarda uchraydigan so'zlar orasidagi namuna va assotsiatsiyalarni aniqlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, korpus tadqiqotchilarga ma'no, so'z munosabatlari va turli kontekst va qurilmalarda til qanday ishlatilishini o'rganishga imkon beradigan keng qamrovli va real ma'lumotlar bazasini taklif qilish orqali tildagi semantika va paradigmaticani o'rganish uchun mustahkam manba bo'lib xizmat qiladi. Korpusda tildan foydalanishni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar lingvistik qurilmalarning ham semantik, ham paradigmatic o'lchovlari haqida tushunchalarni olishlari mumkin.

Anatol Stefanowitschning asarida keltirilgan so'ngi sabab:

Korpusda negativ (salbiy) ma'lumotlar mavjud emas, ya'ni tilda nimaning imkonini borligini aytadi lekin nima imkonsizligi haqida ma'lumot bermaydi.

Albatta, yuqoridagi fikr o'rinli bo'lishi mumkin lekin to'liq qo'shilib bo'lmaydi, chunki korpus til ma'lumotlarining keng qamrovli to'plami bo'lib, turli hodisalarning ijobiy va salbiy tomonlari haqida tushuncha beradi. Quyida korpusda topishimiz mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy ma'lumotlarni ko'rib chiqamiz:

Ijobiy tomonlari:

Korpus tadqiqotchilarga ijobiy til qurilmalarini, masalan, tez-tez ishlatiladigan iboralar, idiomatik iboralar va to'g'ri grammatik qurilmalarni aniqlash imkonini beradi. Bu tilning qanday qilib samarali va to'g'ri ishlatilishini tushunishga yordam beradi.

Korpus ichidagi so'z birikmalari va birliklarni tahlil qilib, tilshunoslar so'zlar orasidagi ijobiy semantik munosabatlarni aniqlay oladilar, bu esa ba'zi so'zlarning ijobiy kontekstlarda birgalikda ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Til o'rganuvchilar uchun korpus yangi lug'atni o'rganish, kontekstga asoslangan tahlil nima ekanligini tushunish va til ko'nikmalarini oshirish uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi, shu bilan tilni o'zlashtirish va malakasini oshirishga ijobiy hissa qo'shadi.

Salbiy tomonlari:

Korpus shuningdek, salbiy til qurilmalari va tildan foydalanishda qilingan xatolarni ochib beradi. Ular tez-tez noto'g'ri ishlatiladigan so'zlar, iboralar yoki grammatik xatolarni aniqlashga yordam beradi, bu o'quvchilar va tadqiqotchilarga ushbu kamchiliklarni tushunish va tuzatish imkonini beradi.

So'z assotsiatsiyasini tahlil qilish orqali korpuslar so'zlar orasidagi salbiy semantik munosabatlarni ochib berishi mumkin, bu esa ma'lum so'zlarning noqulay yoki nomaqbul kontekstlarda qanday ishlatilishi haqida tushuncha beradi.

Korpuslarda samarasiz muloqot, tushunmovchiliklar yoki noaniq tildan foydalanish holatlari mavjud. Bunday holatlarni tahlil qilish noto'g'ri yoki chalkashlikka olib keladigan tildan foydalanish haqida tushuncha beradi.

Korpus tildagi o'zgarishlarni, shu jumladan tildan foydalanishning potentsial pasayishini yoki salbiy o'zgarishlarni hujjatlashtiradi.

Ba'zi hollarda korpus tilda mavjud bo'lgan salbiy ijtimoiy yoki madaniy elementlarga oydinlik kiritib, tildagi noxolis yoki kamsitish holatlarini aniqlashi mumkin.

Shunday qilib, korpus tildan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlarini o'z ichiga olgan, til, uning kuchli tomonlari va cheklovlari haqida keng va aniq tushunchalarni yorituvchi ma'lumotlar bazasidir. Korpusni tahlil qilish nafaqat tildan samarali foydalanishni aniqlashga, balki xatolarni, salbiy tendentsiyalarni va til tizimlarida takomillashtirilishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Bundan tashqari, korpus yordamida bajarilgan ish qanchalik samarali ekanligini u qo'llanilishi mumkin bo'lgan sohalarni ko'zdan kechirish orqali bilishimiz mumkin. Quyida bir qancha misollar keltirib o'tamiz:

Umumiy korpus: Umumiy korpus (masalan, Britaniya Milliy Korpusi) turli fanlar, janrlar va mavzu sohalariga tegishli umumiy matnlarni o'z ichiga olgan bo'lib, shakl va foydalilik jihatidan olib qaralsa, u matnlar to'plamining soni bo'yicha cheklangan. Bu shuni anglatadiki, matn turlari soni va undagi so'z va jumlar soni cheklangan. Biroq vaqt o'tishi bilan u o'sib borishi va yangi matnlar mavjudligi bilan yangi ma'lumotlarni qo'shish imkoniyatiga ega. U hajmi jihatidan juda katta, xilma-xillikka boy va foydalanish doirasi keng.

Maxsus korpus: Maxsus korpus (masalan, CHILDES ma'lumotlar bazasi) o'rganilayotgan mavzuning ma'lum

xususiyatlariga e'tibor qaratib, til, dialekt va mavzuning muayyan xilma-xilligi uchun umumiy korpusda namuna olingan matnlardan tuzilgan korpusdir. Maxsus korpus qo'llanilish maqsadiga ko'ra hajm va tarkib jihatdan farqlanishi mumkin. Bola tili korpusi, ona tilisi mavjud bo'lmaganlar korpusi, turli dialektlarda suhbatlashuvchilar korpusi va maxsus aloqa (suhbat) sohalari (masalan, auksion, tibbiy suhbatlar, qimor o'yinlari, sud muhokamasi va boshqalar) maxsus korpusga misol bo'la oladi. Maxsus korpusni o'zi tegishli bo'lgan sohadan tashqari qo'llash deyarli imkonsiz ya'ni, keng ko'lamda foydalanib bo'lmaydi. Maxsus korpusning asosiy afzalligi shundaki, matnlar shunday tanlanadiki, siz izlayotgan ma'lumot umumiy korpusga qaraganda tez-tez uchraydi. Aynan shu xislati bilan bir xil turdagi ma'lumotlarni ta'minlovchi maxsus korpus umumiy korpusdan kichikroqdir (Sinclair, 1996b).

Tilosti korpusi: Bu korpus ma'lum bir tilning faqat bitta matn turidan iborat bo'ladi. Uning tuzilishi va lug'at boyligining bir xilligi odatda ma'lumotlar miqdori kichikroq bo'lishiga imkon beradi.

Namuna korpusi: Namuna korpusi (masalan, Ingliz gazetalarining Syurix korpusi) maxsus korpus toifalaridan biri bo'lib, u juda ehtiyotkorlik bilan tanlangan va batafsil o'rganilgan cheklangan matnlar to'plamini o'z ichiga olgan namunalardan iborat bo'ladi. Namuna korpusi ishlab chiqilgandan so'ng, unga hech qanday o'zgartirish kiritilmaydi (Sinclair 1991:24), chunki har qanday kichik o'zgarish ham namunalarga bo'lgan tadqiqot talablarini buzadi. Namunalardan matnlarga nisbatan oz sonli va doimiy hajmga egaligi uchun ular matn sifatida tasniflanmaydi.

Adabiy korpus: Namuna korpusining alohida toifasi adabiy korpus bo'lib, uning bir qancha turlari mavjud. Bunday korpusni yaratish uchun tasniflash mezonlari orasida muallif janr (masalan, she'rlar, qissalar, fantastika va boshqalar), davr (nasalan, va boshqalar), guruh (masalan, romantik shoirlar, Viktoriya romanchilari va boshqalar), mavzu (masalan, inqilobiy yozuvlar, oilaviy hikoyalar, sanoatlashtirish va boshqalar) va shu kabi boshqa mezonlarga asoslanadi.

Monitor korpusi: Monitor korpusi (masalan, Ingliz Bank Korpusi) bu tildagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ma'lumotlarni doimiy ravishda ko'paytirish imkoniyatiga ega bo'lgan o'sib borayotgan, cheksiz bo'lmagan matnlar to'plamidir. Tilning o'zgarishi korpusning doimiy yangilanib borishida o'z aksini topadi. Monitor korpusining asosi faqatgina bir yilda aytilgan yoki yozilgan matnlarga asoslanadi (Sinclair 1991:21). Monitor korpusi orqali biz yangi so'zlarni topishimiz, qo'llanishdagi o'zgarishlarni ko'rishimiz, ma'no o'zgarishini kuzatishimiz va keng doiradagi leksik ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Yangi ma'lumotlar paydo bo'lishi bilan kam miqdorda berilgan ma'lumotlar ko'payishi mumkin va bu monitor korpusining tarkibiy qismlari balansini o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin. [4]

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, korpus lingvistikasi ushbu soha izlanuvchilari, o'rganuvchilari, umuman olganda, ko'pchilik uchun foydali manba bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq ayrim juz'iy kamchiliklar vaqt o'tgan sari to'g'irlanib borishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR

1. Chomsky, Noam. 1964. [The development of grammar in child language]: Discussion. Monographs of the Society for Research in Child Development 29(1). 35–42.
2. Chomsky, Noam. 1957. Syntactic structures. The Hague: Mouton.
3. Lakoff, George. 2004. Re: Empirical methods in Cognitive Linguistics. <http://listserv.linguistlist.org/cgi-bin/wa?A2=ind0407&L=COGLING&F=&S=&P=2918>.
4. N. S. Dash: Corpus Linguistics: A General Introduction. CIIL, Mysore, 25th August 2010
5. Ma'ripov J. K. A Brief information about tenses //O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta. – C. 464.

6. Tolibovna A. K. et al. Features Of Anthropocentric Study Of Sacred Texts //Open Access Repository. – 2022. – Т. 8. – №. 1. – С. 5-10.
7. Tolibovna A. K. et al. Functions of Allusion and Allusion as a Marker of Intertextuality and Precedence //European Multidisciplinary Journal of Modern Science. – 2022. – Т. 6. – С. 485-487.
8. Ma'ripov J. Corpus haqida umumiy tushuncha //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 175-178.
9. Ma'ripov J. Antroposentriзм–tilshunoslikning zamonaviy yonalishi sifatida //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2022. – Т. 1. – №. 28. – С. 62-68.
10. Solnyshkina M. I. et al. Importance of setting goals. smart goals //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 11. – С. 318-320.
11. LEARNER I. Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, The faculty of psychology, The teacher at the department of Foreign languages.
12. Ахмедова А.Н., Эргашева Г.И. // Corpus-based translation studies. Ўзбек миллий ва таълимий корпусларини яратишнинг назарий ҳамда амалий масалалари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 24-26.
13. Ахмедова А.Н., Абдурахмонова Н.З. Электрон корпус яратишда гендерга оид ўхшатишларнинг аск эттирилиши // Оиладаги ҳуқуқий муносабатлардаги гендер тенглиги. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 25-31.
14. Ахмедова А., Абдурахмонова Н. Оила маънавият концептининг электрон тезаурус луғатини яратишда ўхшатишларнинг нореверсивлиги // Оиладаги ҳуқуқий муносабатлардаги гендер тенглиги. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 34-40.
15. Ахмедова А., Абдурахмонова Н. Ўзбек тили учун кўп тили параллел корпус платформасини яратишнинг айрим масалаларига доир // Ўзбек тили тадқиқи ва таълими муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 253-257.
16. Ахмедова А., Хожиматова М. Илмий матнлар параллел матнларнинг лингвистик тадқиқи // Ўзбек тили тадқиқи ва таълими муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 282-285.
17. Ахмедова А., Ҳақимова Г. Параллел корпусларда синонимларнинг ўрганилиши // Ўзбек тили тадқиқи ва таълими муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 285-290.

UDK:821.14

Ayjamal MATENOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti S. Shodiyev taqrizi asosida

REFLECTION OF LACUNAE IN ENGLISH, RUSSIAN, AND UZBEK LITERATURE BASED ON THE WORKS OF KHALID HOSSEINI

Annotation

This article explores the reflection of lacunae, or gaps, in English, Russian, and Uzbek literature by examining the works of Khaled Hosseini. Through a comparative analysis, the article highlights the universal themes and cultural specificities depicted in these literary traditions. English literature portrays social divisions and challenges faced by individuals and communities. Russian literature delves into existential and moral gaps, while Uzbek literature explores the clash between tradition and modernity. Hosseini's works bridge cultural gaps, reflecting the lacunae within Afghan society and its diaspora. This study underscores the power of literature in addressing societal gaps and fostering cross-cultural understanding.

Key words: Lacunae, English literature, Russian literature, Uzbek literature, Khaled Hosseini, Cross-cultural understanding

ОТРАЖЕНИЕ ЛАКУН В АНГЛИЙСКОЙ, РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХАЛИДА ХОСЕЙНИ

Аннотация

В данной статье исследуется отражение лакун или пробелов в английской, русской и узбекской литературе на основе творчества Халед Хоссейни. Путем сравнительного анализа в статье выделены универсальные темы и культурные особенности, отраженные в этих литературных традициях. Английская литература изображает социальные различия и проблемы, с которыми сталкиваются отдельные люди и сообщества. Русская литература углубляется в экзистенциальные и моральные разрывы, а узбекская литература исследует столкновение традиции и современности. Работы Хоссейни устраняют культурные различия, отражая пробелы в афганском обществе и его диаспоре. Это исследование подчеркивает силу литературы в устранении социальных различий и содействии межкультурному взаимопониманию.

Ключевые слова: Лакуны, английская литература, русская литература, узбекская литература, Халед Хоссейни, Межкультурное понимание.

“INGLIZ, RUS VA O‘ZBEK ADABIYOTIDA LAKUNALARNING AKS ETISHI XOLID XUSEYNINING ASARLARI ASOSIDA”

Annotatsiya

Ushbu maqola Xolid Husayniy asarlarini o‘rganib, ingliz, rus va o‘zbek adabiyotidagi lakunalar yoki lakunalarning aksini o‘rganadi. Qiyosiy tahlil orqali maqola ushbu adabiy an‘analarda tasvirlangan umuminsoniy mavzular va madaniy xususiyatlarni yoritib beradi. Ingliz adabiyoti ijtimoiy bo‘linishlar va shaxslar va jamoalar duch keladigan muammolarni tasvirlaydi. Rus adabiyoti ekzistensial va axloqiy bo‘shliqlarni chuqur o‘rgansa, o‘zbek adabiyoti an‘ana va zamonaviylik o‘rtasidagi to‘qnashuvni o‘rganadi. Husayniyning asarlari afg‘on jamiyati va uning diasporasidagi bo‘shliqlarni aks ettiruvchi madaniy bo‘shliqlarni yopadi. Ushbu tadqiqot adabiyotning jamiyatdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish va madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishdagi kuchini ta‘kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Lakunalar, ingliz adabiyoti, rus adabiyoti, o‘zbek adabiyoti, Xolid Husayni, madaniyatlararo tushunish

Introduction. Literature serves as a mirror to society, reflecting the complexities, challenges, and gaps that exist within it. This article aims to explore the theme of lacunae, or gaps, in English, Russian, and Uzbek literature, with a focus on the works of acclaimed author Khaled Hosseini. Hosseini's novels, renowned for their exquisite storytelling, delve into the intricacies of human emotions while shedding light on the profound lacunae that permeate different cultures and societies. By examining Hosseini's works, we can gain insights into the universal aspects of human existence and appreciate the diverse ways in which these lacunae are depicted in literature across languages and cultures.

Literature has long been a powerful medium for exploring the complexities of the human condition and shedding light on the gaps and lacunae that exist within societies. This article delves into the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature, drawing inspiration from the poignant works of renowned author Khaled Hosseini. Through his powerful storytelling, Hosseini captures the

essence of these gaps and provides readers with a profound understanding of the universal aspects of the human experience.

English literature, with its vast array of influential writers, has been an instrument for exploring the lacunae that permeate society. Authors such as Charles Dickens and Jane Austen highlighted the stark divisions of class and social inequality, exposing the gaps that exist between the privileged and the marginalized. Contemporary English literature, represented by authors like J.K. Rowling and Zadie Smith, tackles themes of identity, race, and cultural gaps, emphasizing the challenges faced by individuals and communities in an increasingly diverse world.

Russian literature, renowned for its philosophical depth, has also delved into the exploration of lacunae. Fyodor Dostoevsky's works, such as "Crime and Punishment" and "The Brothers Karamazov," examine the existential gaps and moral dilemmas faced by individuals in a society marked by social and political unrest. Leo Tolstoy's masterpiece "Anna

Karenina" explores the lacunae within relationships, love, and the pursuit of happiness. Russian literature often emphasizes the discrepancies between idealistic aspirations and the harsh realities of life, highlighting the universal struggle to bridge these gaps.

Uzbek literature, steeped in a rich cultural heritage, offers a unique perspective on lacunae specific to Uzbekistan and Central Asia. Writers like Abdulla Qodiriy and Hamid Ismailov explore the cultural, historical, and societal gaps within the region. These gaps are often a result of the clash between traditional values and the forces of modernity, as well as the impact of political and social changes. Uzbek literature frequently delves into themes of identity, gender roles, and the preservation of cultural heritage in a rapidly changing world.

In this context, Khaled Hosseini's works stand out as powerful reflections of lacunae. As an Afghan-American author, Hosseini draws from his personal experiences and Afghan society to illuminate the gaps that exist within his own culture and its diaspora. His novels, such as "The Kite Runner" and "A Thousand Splendid Suns," explore themes of friendship, guilt, redemption, gender relations, women's rights, and the devastating consequences of war. Through his evocative storytelling, Hosseini bridges cultural gaps, enabling readers to empathize with characters from diverse backgrounds and values.

By examining the works of Khaled Hosseini, we gain a deeper understanding of the reflection of lacunae in literature across different languages and cultures. These literary explorations prompt us to reflect on the universal aspects of the human condition, fostering empathy and understanding as we navigate the gaps that exist within our own societies.

Research Methodology. The research methodology employed in this study aims to analyze and explore the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature based on the works of Khaled Hosseini. To achieve this objective, a comprehensive and multi-faceted approach will be adopted, encompassing both qualitative and comparative analysis of literary texts.

1. Literature Review: A thorough review of existing literature on lacunae in English, Russian, and Uzbek literature will be conducted. This will involve studying scholarly articles, books, and critical analyses that discuss the theme of gaps and lacunae in literature. The literature review will provide a theoretical framework and contextual understanding for the research.

2. Selection of Works: The primary focus of this study will be on the works of Khaled Hosseini, particularly his novels "The Kite Runner" and "A Thousand Splendid Suns." These works have garnered significant acclaim and offer rich material for exploring the theme of lacunae. Additionally, a selection of English, Russian, and Uzbek literary works will be chosen as comparative texts to analyze how the reflection of lacunae varies across cultures and languages.

3. Comparative Analysis: A comparative analysis will be conducted to identify and analyze the similarities and differences in the portrayal of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature. This analysis will involve examining the themes, characters, narrative techniques, and socio-cultural contexts depicted in the selected literary works. Key aspects such as social gaps, identity struggles, gender disparities, and the impact of historical events will be explored.

4. Interpretation and Discussion: The findings from the comparative analysis will be interpreted and discussed in light of the research objectives. The reflections of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature will be examined, highlighting the unique perspectives and cultural nuances embedded in each literary tradition. The research will explore the ways in which Hosseini's works capture universal aspects

of human existence while also reflecting the specific lacunae of Afghan society.

5. Conclusion: The research will conclude by summarizing the key findings and insights gained from the analysis. It will provide a comprehensive understanding of how lacunae are reflected in literature across different languages and cultures, based on the works of Khaled Hosseini. The research will also highlight the significance of literature as a medium for exploring and addressing societal gaps and fostering cross-cultural understanding.

Overall, this research methodology will enable a comprehensive analysis and interpretation of the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature, providing valuable insights into the universal themes and cultural specificities depicted in the works of Khaled Hosseini.

Results and Discussion. The analysis of the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature, based on the works of Khaled Hosseini, reveals intriguing insights into the universal themes and cultural specificities depicted in these literary traditions.

Across the selected works of English literature, the reflection of lacunae predominantly revolves around social divisions, class disparities, and the struggle for equality. Authors like Charles Dickens and Jane Austen highlight the gaps between the privileged and the marginalized, shedding light on the socio-economic inequalities prevalent in their respective societies. In contemporary English literature, authors like J.K. Rowling and Zadie Smith explore themes of identity, race, and cultural gaps, emphasizing the challenges faced by individuals and communities in diverse and multicultural environments.

Russian literature, on the other hand, delves into existential and moral gaps. Fyodor Dostoevsky's works, such as "Crime and Punishment" and "The Brothers Karamazov," delve into the inner struggles and ethical dilemmas faced by individuals in a society marked by social and political unrest. Leo Tolstoy's "Anna Karenina" reflects the lacunae within relationships, love, and the pursuit of happiness. Russian literature often emphasizes the discrepancies between idealistic aspirations and the harsh realities of life, emphasizing the universal struggle to bridge these gaps.

Uzbek literature, with its unique cultural heritage, examines the gaps arising from the clash between tradition and modernity, as well as the impact of political and social changes. Writers like Abdulla Qodiriy and Hamid Ismailov explore themes of identity, gender roles, and the preservation of cultural heritage in a rapidly changing world. The reflection of lacunae in Uzbek literature centers on the preservation of cultural values and the challenges faced by individuals in navigating the evolving socio-cultural landscape.

Khaled Hosseini's works, such as "The Kite Runner" and "A Thousand Splendid Suns," offer a distinct perspective on the reflection of lacunae. Drawing from his Afghan background, Hosseini explores the gaps within Afghan society and its diaspora. His novels portray the consequences of war, the struggle for redemption, and the gaps in gender relations and women's rights. Through his evocative storytelling, Hosseini bridges cultural gaps, allowing readers to empathize with characters from diverse backgrounds and values.

The comparative analysis highlights both the universal aspects and cultural specificities of lacunae reflected in these literary traditions. While the themes of social inequalities, identity struggles, and moral dilemmas resonate across the works, the cultural nuances and historical contexts shape the portrayal of gaps in each tradition.

Conclusion. the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature, based on the works of Khaled Hosseini, provides a deep understanding of the human condition. These literary explorations emphasize the

importance of literature as a medium for addressing societal gaps and fostering cross-cultural understanding. The analysis underscores the richness and diversity of literary traditions in exploring the lacunae that exist within societies, shedding light on the shared experiences and unique perspectives of different cultures and languages.

In conclusion, the reflection of lacunae in English, Russian, and Uzbek literature, based on the works of Khaled Hosseini, demonstrates the power of literature to explore and address societal gaps. Across these literary traditions, themes

of social divisions, identity struggles, and moral dilemmas are prevalent, highlighting the universal aspects of the human experience. However, cultural nuances and historical contexts shape the portrayal of lacunae, providing unique perspectives and insights specific to each tradition. Through his evocative storytelling, Hosseini bridges cultural gaps, fostering empathy and understanding. The analysis reaffirms the significance of literature as a medium for illuminating and navigating the lacunae that exist within societies.

REFERENCES

1. Latipov S. (2023). Autentik matnda lakunalarning ifodalanishi. *Scientific journal of the Fergana State University*, (1), 222-222.
2. Shaymardanova A. (2023). Lakuna hodisasi va uni kompensatsiyalashning lingvistik imkoniyati. *Наука и инновация*, 1(4), 106-107.
3. Nizomova M. B. Zamonaviy pedagogika terminologiyasining lingvopedagogik tahlilini asoslash. Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar" mavzusidagi.
4. Nizomova M. B. (2023, May). The issue of formation of communicative-pragmatic direction in terminology. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 83-86).
5. Koshkarbayevna M. A. (2023). Lacunae in the works of Khalid Husayni. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(06), 21-25.
6. Widmark A. (2011). *Voices at the borders, prose on the margins: exploring the contemporary Pashto short story in a context of war and crisis* (Doctoral dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis).

Davron MUTALOV,
O'zMU Mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: mutalzoda@gmail.com
Tel.: +998946067004

"Oriental university" NOTM katta o'qituvchisi

JAHON TURKIYSHUNOSLIGIDA NUTQ FE'LLARINING SEMANTIK MAYDONLAR ASOSIDA TADQIQI

Аннотация

Mazkur maqolada fe'l so'z turkumidagi nutq fe'llarining turk va o'zbek tillarida uchrovchi namunalarning qo'llanish imkoniyatlari, ma'noviy jihatdan o'hshashlik va farqlari tahlil qilingan. Nutq fe'llarining imkoniyatlari turk tilidagi nutq fe'llariga qiyosan yoritiladi. O'zbek tilining qo'llanish doirasini kengaytirish, o'zbek tilini chet elliklar uchun jozibador qilish, o'quv markazlarida o'qitishni soddalashtirish, ikki tilli lug'atlar tayyorlash bizdan chuqur qiyosiy metoddagi yondashuvni talab etadi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, turk tili, lingvistika, fe'l, nutq fe'llari, tilshunoslik

ИЗУЧЕНИЕ РЕЧЕВЫХ ГЛАГОЛОВ В МИРОВОЙ ТЮРКОЛОГИИ НА ОСНОВЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ

Аннотация

В данной статье анализируются возможности употребления речевых глаголов в группе глаголов в турецком и узбекском языках, а также их сходства и различия. Возможности речевых глаголов сравниваются с речевыми глаголами турецкого языка. Расширение сферы применения узбекского языка, повышение привлекательности узбекского языка для иностранцев, упрощение обучения в образовательных центрах, подготовка двуязычных словарей требует от нас глубокого сравнительного подхода.

Ключевые слова: Узбекский язык, турецкий язык, лингвистика, глаголы, речевые глаголы, языкознание.

STUDYING SPEECH VERBS IN WORLD TURKOLOGY BASED ON SEMANTIC FIELDS

Annotation

This article analyzes the possibilities of using speech verbs in the group of verbs in the Turkish and Uzbek languages, as well as their similarities and differences. The capabilities of speech verbs are compared with speech verbs in Turkish. Expanding the scope of application of the Uzbek language, increasing the attractiveness of the Uzbek language for foreigners, simplifying training in educational centers, and preparing bilingual dictionaries requires us to take a deep comparative approach.

Key words: Uzbek language, Turkish language, linguistics, verbs, speech verbs, linguistics.

Respublikamiz Turkiy davlatlar tashkilotiga a'zo bo'lgach, turkiy tillarda so'zlashuvchi davlatlar orasida ijtimoiy-madaniy aloqalar yanada taraqqiy eta boshladi. Bu o'sish mamlakatlar ilmiy hayotida ham o'z aksini topa boshladi. Jumladan, Respublikamizning birqator Davlat va Nodavlat Oliy o'quv yurtlarida turk tilining o'qitilishi yangi bosqichga chiqdi. Yangi davr boshlanishi barobarida biz tilshunoslar, xususan turkologlar qardosh tilli mamlakatlar tillari, adabiyoti, yozma yodgorliklari bilan yaqindan tanishish bahtiga erishdi. Shu bilan birga qardosh millatlar madaniyati, adabiyoti haqida ma'lumot berish aynan turkologlar zimmasida ekanligi ma'lum bo'ldi. Mazkur ilmiy maqolada turk va o'zbek tillaridagi nutq fe'llarining shakllanish jarayoni, etimologiyasi, qo'llanishdagi o'rni ma'no-mazmun bildirishiga baholi qudrat e'tibor qaratilgan.

Semantika tilshunoslarning diqqat markazida bo'lib, tilning semantik tizimini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. Tilning semantik jihatini o'rganmay turib, uning tabiatini, faoliyat va rivojlanish qonuniyatlarini tushunish qiyin. Nutq madaniyatini yuksaltirish uchun, eng avvalo, nutq stilistikasining asosi bo'lgan tilning semantik tizimini ham bilish zarur.

Ma'lumki, fe'l gapning hukmron yasovchi qismidir. Nutqni shakllantirishda fe'llar – predikatlar muhim rol o'ynaydi. Shunday ekan, fe'l semantikasi muammolarini o'rganish tilshunoslikning ko'plab hal etilmagan masalalarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. U umumiy turkiy nazariy ahamiyatga ham ega. Nutq ishlab chiqarish muammolarini hal qilish, tilning psixolingvistik mohiyatini aniqlash va bir tildan ikkinchi tilga avtomatik tarjima qilish masalalarini ishlab chiqish uchun fe'lning tuzilishi va semantikasini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Aytish joizki, Aleksandr Qosimovich Kazem-Bek grammatikasidan boshlab turkiy fe'llar alohida turkiy tillar grammatikasi bo'yicha barcha kitoblarda keng tarqalgan. Turkiy tillar fe'li muammolarini o'rganish sohasida

G'arbiy Yevropa turkologlari (Annemari fon Gaben va boshqalar), rus turkologlari (V.V.Radlov, A.N.Kononov, E.R.Teshiev, N.A.Baskakov, N.K.Dmitrievlar) fanga salmoqli hissa qo'shgan. , N.Z.Gadjieva, A.A.Yuldashev, E.I.Korkina, L.A.Pokrovskaya va boshqalar). Ayrim turkiy tillarning fe'llarini turkiy tilli respublikalarda A.Xodjiev, A.Annanurov, S.Aryazarov, I.Qo'chqortoyev, M.Orazov va boshqa ko'plab olimlar o'rgangan va o'rganmoqda. Turkiyada Besim Atalay, Tahsin Banguo'g'li, Hikmet Dizdaro'g'li, Akop Martayan, Muharrem Ergin, Nejmettin Hadjieminog'lu va boshqalar fe'l sohasiga ixtisoslashgan. Bu olimlarning barchasi turkiy tillar fe'lining turli grammatik kategoriyalarini o'rganishgan. Turkiy tillarda fe'lning leksik semantikasi masalalariga, xususan, A.K.Alekperov, I.Qo'chqortoyev, S.Arnazarov, Z.S.Zeynalova, Z.S.Sultonovlarning monografik tadqiqotlariga bir qancha asarlarga bag'ishlangan. Turkiy tillar adabiyotida fe'llarning to'liq semantik tasnifini beradigan asarlar hozircha yo'q. Fe'llarning alohida leksik-semantik guruhleri (LSG)ning leksik-semantik rivojlanishi tasvirlangan. Tilshunoslikda valentlik nazariyasi nuqtai nazaridan faqat nutq fe'llari va qisman harakat va harakat fe'llari o'rganilgan. Ayni paytda, fe'llarning to'liq semantik tasnifi evristik kalit va fe'l bo'yicha semantik tadqiqotlar uchun "boshlash maydonchasi" bo'lishi mumkin. Bu ham ushbu dissertatsiya mavzularini o'rganishning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Fe'llarni semantik tasniflash tamoyillarini (nazariy asoslarini) ishlab chiqish; – LSG fe'llarini ajratib ko'rsatish va LSGda leksik-semantik kichik guruhleri (LSG) o'rnatish, ularni leksik-semantik kichik guruhlariga bo'lish; - prototurkiy fe'llarni aniqlash va alohida LSG fe'llarining keyingi semantik va fonetik rivojlanishi; Ilmiy tadqiqot ob'ekti va manbalari. Bitiruv malakaviy ishning nazariy qismi turkolog va o'zbek tili tilshunoslarining maxsus ishlariga asoslanadi. Tadqiqotda

turk va o'zbek tillarining o'zak va sintetik fe'llari ishtirok etdi. Tadqiqot dastlabki ro'yxatni tanlash bosqichidan boshlanadi. Ushbu bosqich intuitivdir. Fe'llar ro'yxati izohli va ikki tilli lug'atlar asosida tuzilgan. Dastlabki ro'yxat lug'atlardan uzluksiz namuna olish usulidan foydalangan holda har bir fe'l va ularga yaqin fe'llarning asosiy qatlamlarini tanlash natijasida olingan. Berilgan LSG doirasida bog'langan tizimli xususiyatni tan olish semalar va og'zaki leksemalarni komponent tahlili asosida LSGning ierarxik tuzilishini o'rganish zaruratini tug'diradi. Hissiy idrok fe'llarining tarkibiy-semantik rivojlanishi tahlili qiyosiy-tarixiy metod yordamida amalga oshirildi. Shu bilan birga, ommaviy axborot vositalari materiallaridan, o'zbek va turk adiblarining asarlaridan foydalanildi. Bitiruv malakaviy ishda muhokama qilingan fe'llarning semantik-sintaktik tahlili valentlik nazariyasiga asoslanadi. Asarda foydalanilgan misollar nosir, shoir, publitsist va olimlar ijodidan, turkiy tillarning mavjud izohli va boshqa lug'atlaridan olindi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi va nazariy ahamiyati.

Turk va o'zbek tillari materiali asosida birinchi marta fe'llarning semantik tasnifi ishlab chiqildi va bu tillardagi nutq fe'llarini qamrab oldi. Ular universal xususiyatga ega bo'lib, barcha turkiy tillarga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Ushbu ilmiy ishda barcha LSG fe'llari uchun turkiy tillardagi nutq fe'llarining valentlik tahlili ham birinchi marta amalga oshirildi. Etimologik tahlil qilish, leksik-semantik rivojlanishini kuzatish va LSG bo'yicha fe'llarning fonetik o'zgarishi katta ilmiy ahamiyatga ega. Fe'llarning valentlik tahlili nazariy va amaliy maqsadlarni ko'zlaydi. Bu nutq madaniyati va qarama-qarshi grammatika muammolarini yanada rivojlantirish nuqtayi nazaridan ham muhimdir.

Dissertatsiyaning amaliy ahamiyati. Dissertatsiya umuman olganda maxsus kurs uchun o'quv materiali bo'lib xizmat qilishi yoki turkiy tilshunoslikka oid universitet darsliklarida qo'llanilishi mumkin. Dissertatsiyada ishlab chiqilgan fe'llarning semantik tasnifi grammatika va lug'at bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalarini tuzuvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Dissertatsiyaning asosiy qoidalari ilmiy tezis va maqolalarda respublika ilmiy jurnallari va konferensiyalarida, shuningdek, xalqaro konferensiyalar va ilmiy jurnallarda chop etilgan. Kirish qismida o'zbek tilidagi fe'llarga oid maxsus adabiyotlar haqida qisqacha ma'lumot berilgan, dissertatsiya mavzusining dolzarbligi, uning ilmiy yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyati va boshqalar shakllantirilgan. Shu bilan birga, biz nutq fe'llari bo'yicha boy faktik materiallarni to'pladik, bu har bir fe'lning funktsional ma'nosi haqida yanada yorqinroq taassurot qoldirish imkonini beradi. Tilning leksik-semantik tizimini o'rganish bir qator leksikologik muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Avvalo, lug'atning tasniflash belgilarining asoslarini ishlab chiqish, so'ngra alohida guruhlar va paradigmatlar va ularning boshqa guruhlar, paradigmatlar va qatorlar bilan aloqasini aniqlash va tavsiflash kerak. Bu vazifalar og'zaki lug'atning semantik aloqalarini o'rganishda ham dolzarbdir.

LSG tarkibiga kirgan so'zlar qator umumiy paradigmatik va sintagmatik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. LSG larning asosiy paradigmatik xususiyati shundan iboratki, ularning ma'nolarida umumiy kategorik-leksik sema mavjud bo'lib, u LSGlarning semantik asosini tashkil etadi va har bir so'zda differensial semalar yordamida oydinlashadi. LSGda bir xil, takrorlanuvchi seme bor va bu sema guruh ichidagi so'zlarni ma'lum qarama-qarshiliklar bilan bog'laydi. Barcha qarama-qarshiliklarning aloqalari yig'indisi bunday guruhlarning ierarxik xarakterga ega bo'lgan ichki paradigmatik tuzilishini tashkil qiladi. Aqliy faoliyat fe'llari. Fe'llarning ushbu keng qamrovli tematik toifasi quyidagi LSGlarga bo'linadi:

Nutq fe'llari. Fe'llarning ushbu LSGi keng qo'llaniladi va aloqa jarayonida asosiy rol o'ynaydi. U ikkita kichik guruhga bo'lingan: Nutqning asosiy fe'llari, ya'ni sof so'zlash harakatini bildiruvchi ma'noli fe'llar: ba'zilar nutqning tabiati yoki usulini belgilaydi, boshqalari gap shakliga urg'u berib, nutq obyektini nomlaydi. Birinchi LS kichik guruh tarkibiga quyidagilar kiradi: turkchada "–demek", "–söylemek"; o'zbek tilida "–demoq", "–so'zlamok" kabilar. Ikkinchi LS kichik guruhga quyidagilar kiradi: turkchada "–chaqirmak - chaqirmoq, baqirmak - baqirmoq, fisildamak - pichirlamoq - O'zbek tilida: Chaqirmoq, baqirmoq, pichirlamoq.

Hissiy idrok fe'llari. Bu fe'llarning asosiy farqlovchi xususiyati shundaki, ular sub'ekt tomonidan faol harakatni emas, balki sub'ekt tomonidan bildirilgan hissiy idrokni bildiradi. Sema bo'yicha hissiy idrok fe'llari quyidagi LSKichikguruhga bo'linadi: 1) Vizual (ko'ruv) idrok fe'llarini; Bularga quyidagilar kiradi: Turkchada görmek – ko'rmoq, bakmak – qaramoq (boqmoq) va boshqalar. 2) eshitish idroki fe'llari; Ushbu tur fe'llarining turkiy tillarda soni kam. Bularga quyidagilar kiradi: turkcha dinlemek, duymak – "tinglamoq, eshitmoq, bilmok"; Hid fe'llari; Turkcha koklamak – hidlamoq.

Hissiy holat (kayfiyat) fe'llari. Bu LSG tarkibiga kirgan fe'llar shaxsning turli emotsional holatlarini bildiradi. Umumlashtirishga ko'ra, ular quyidagi LS kichikguruhga guruhlangan: 1) predmetning tushkun holatini bildiruvchi fe'llar: küsmek, özlemek – ranjimoq, sog'inmoq. 2) Kishining ruhiy holatini va uning hissiy tajribasini bildiruvchi fe'llar: hoşlanmak, eğlenmek – yoqimli narsalarni qabul qilish, zavqlanish. 3) biror narsaning kuchli taassurotidan kelib chiqqan holatni bildiruvchi fe'llar; ağlamak, gülmek yig'lamoq, kulmoq.

Bunday tadqiqotlar uchun yakuniy natija ularning dastlabki qiymatlarini keyingi rivojlanishda o'rnatishdir. Dissertatsiyada asosan o'zak va sintetik fe'llar tahlil qilinadi. Tahlilga jalb qilingan fe'llarning aksariyati turkiy tillar lug'at tarkibining qadimgi qatlamiga mansub. Ularning qiyosiy tarixiy tahlili turkiy til lug'atini chuqur o'rganish uchun ma'lum ahamiyatga ega. Umumiy lug'atning tarixiy asosi boshqa tillardagi kabi alohida so'zlarning tarixidan iborat. Bu rivojlanish tarixi o'zining qolipi bilan barcha tillarda bir xil. Bu yerda yangi so'zlarning hosil bo'lishi, qo'llanish jarayonida yangi ma'nolarni egallashi o'rganiladi. So'zlarning alohida LSGlarini tahlil qilish, strukturaviy va semantik tekisliklardagi umumiylikni topish va keyin bu qoliplarni umumiy lug'atga qo'llash qonuniydir.

Nutq fe'llari. Hozirgi turkiy tillardagi pastki fe'lning asosiy ma'nosi: sub'ekt tomonidan talaffuz qilinadigan alohida so'z va iboralarning "gapirmoq va aytmoq" tarzida ifodalanishi. Bu "ism berish, nomlash" degan ma'noni ham anglatishi mumkin. Aytmoq fe'li hozirgi turk tilidan tashqari deyarli barcha turkiy tillarda eng tipik nutq fe'lidir. Tarixiy jihatdan "aytmoq – so'zlamok" o'zagi va majburlash affiksiga bo'linadi. – Ayt fe'lining majburiy shakli yozma yodgorliklarda turli ma'nolarda keng qo'llaniladi; "Ruxsat bering (so'rang, bering, majburlang), gapiring (ayting, talaffuz qiling)"; "so'ramok"; «isbot qilmoq, ko'rsatmoq».

– Söyle fe'li "talaffuz qilmoq, so'z aytmoq" kabi tarjima qilinib, qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda "gapirmoq, aytmoq" ma'nosida uchraydi. Qator turkologlarning fikricha "g'apirmoq, gapurmoq" fe'lining o'zagi forscha "gap" so'zi bilan bog'langan (Radlov V.V., Dmitriev N.K., Sevortyan E.V.) So'ramok, s'rash - "so'rash" fe'li ikki subhatdoshning nutqini bildiradi. So'ramok fe'lining shakli qadimiy: bir qator turkiy tillarda sormak, sorushmak shaklida uchraydi.

Turk tilida konushmak - "gaplashmoq, gapirmoq" fe'li bor. Bu fe'l "kon" o'zak va affiksiga bo'linadi. Kon - "o'tirmoq, pastga tushmoq; o'tirmoq". Konush fe'lining

ma'nolarining rivojlanish yo'li shunday ko'rinadi: "to'xtamoq, yashash uchun joylashmoq, yashamoq". O'zbek tilida "tilga kirmoq" fe'li – jim turgandan keyin so'zlashni boshlash ma'nosini beradi. Grammatik jihatdan: til/dil o'zakka –kirmoq fe'li qo'shiladi. (biror hodisani boshlamoq, ishga kirishmoq, boshlamoq) Bu nutq fe'li deyarli barcha qipchoq tillarida saqlanib qolgan.

Tillashmoq – "kelishmoq, suhbat yoki suhbat boshlamoq" ma'nolarini leksiklashtirilgan. istamoq/xohlamoq fe'li -ista - o'zak va -moq affiksi – infinitiv shaklga bo'linadi. Bu "–istemek" fe'li turk tilida ham saqlanib qolgan bo'lib, istash, xohlash ma'nosini bildiradi. Ushbu ilmiy maqolada nutq fe'llarining tarkibiy va semantik tahlili berilgan. Ushbu LSGlarga kiritilgan ko'p sonli fe'llar tahlil qilinadi. Bu LSGlar fe'llarining mutlaq ko'pchiligi ancha shaffof tuzilishga ega bo'lib, fe'l yasovchi affiksalar yordamida tuzilgan va turkiy tillar lug'atining qadimgi qatlamiga kirgan. Dissertatsiya shuningdek, hissiy fe'llarining valentlik tahlilini o'z ichiga oladi: xafagarchilik, haqorat, azob-uqubatlar, bahtsizliklar natijasida yuzaga kelgan noxush tuyg'uni bildiruvchi nutq fe'llari fe'llari (so'kmoq, dodlamoq, faryod chekmoq); Turkologiyada fe'l semantikasi fe'lning leksik-semantik sinflari va fe'lning grammatik kategoriyalari jihatidan o'rganilgan:

1. Fe'llarni asosiy semantik turkum va turkum turkumlariga ajratishda, avvalo, denotativ tamoyilga tayanish kerak. Denotativ yondashishda, eng avvalo, til tuzilishida aks etgan predmetlar, xususiyatlar, harakatlar, jarayonlar, hodisalar, holatlarning tabiiy ontologik bo'linishi hisobga olinadi. So'zlarning semantik sinflarining bunday tasnifi so'zlarning dolzarb lingvistik tamoyillarini hisobga olgan holda turli xil rasmiylashtirilgan usullar va usullardan foydalangan holda aniqlangan. Ko'p ma'noli fe'llarni semantik jihatdan tasniflashda ularning umumiy, asosiy, to'g'ridan to'g'ri, ma'nosidan kelib chiqish kerak.

2. Qator LSGga oid fe'llarining strukturaviy-semantik rivojlanishi tahlili shuni ko'rsatdiki, ko'rib chiqilayotgan fe'llar umumiy turkiy yoki aksariyat turkiy tillar uchun umumiydir. Ular kichik fonetik o'zgarishlarga uchragan. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda ular hozirgi turkiy tillardagi kabi deyarli bir xil shaklda qayd etilgan. Grammatik nuqtai nazardan, ko'pchilik fe'llarning asosiy ma'nolari turg'un (ular kichik o'zgarishlarga uchragan).

3. Ayrim turkiy tillar fe'llari valentlik jihatidan jiddiy farqlarga ega emas, chunki turkiy tillardagi fe'llarning aksariyati bir xil bo'lib, bu ularning semantik tuzilishida o'z aksini topadi. Ayrim fe'llarning sintaktik valentligida, ehtimol, boshqa tillarning ta'siridan kelib chiqqan holda, faqat alohida holatlar mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Sh.Shukurov "Fe'l tarixidan" Toshkent – 1970
2. Muhayyo Hakimova "Semasiologiya" Toshkent – 2008
3. A.Hojiyev "O'zbek tilida ko'makchi fe'llar" Toshkent – 1966
4. Sh.Shukurov "O'zbek tilida fe'l mayllari taraqqiyoti" Toshkent – 1980
5. Yo.Tojiyev "O'zbek tili morfemikasi" Toshkent – 1992
6. G'Abdurahmonov "Sintaksis" I-II jild Toshkent – 1976
7. B.Mengliyev "Ona tili" Qomus. Toshkent – 2009
8. H.Yusupxo'jayeva "O'zbek tili izohli lug'atida fe'llarning ishlanishi" Toshkent – 1988 "FAN"
9. M.Sodiqova "Fe'l stilistikasi" Toshkent – 1975
10. В.В. Радлов «Образцы народной литературы северных тюркских племен» 1904
11. Н.К. Дмитриев «Турецкий язык» Москва – 1960
12. Казем-бек, мирза Александр Касимович «Грамматика турецко-татарского языка.» Казань, 1839
13. Muharrem Ergin "Türk dili" Ankara 1986-2002
14. Tahsin Banguoğlu "Türkçenin grameri" 1974
15. Türk Dili ve Edebiyatı - Edebiyat ve Türkçe Dersleri Kaynak Eğitim Sitesi (turkedebiyati.org)
16. <https://search.rsl.ru/>
17. Добро пожаловать в Open Library | Open Library

Javohir NUSRATOV,
Teacher of Karshi State University

Based on the review of PhD M. Nizomova

TYPES AND METHODS OF TRANSLATION

Annotation

In the modern world, there are three types of translation: human translation, machine translation, and post-edited translation. Semantic translation, This method most closely reproduces the original text in a foreign language, while maintaining context and culture. At the same time, semantic translation puts greater emphasis on the aesthetic value of the source text, is more flexible, and gives the translator more freedom for creativity.

Key words: Types of Translation, Methods of Translation, discuss, process of translation, the original text, foreign language;

ВИДЫ И СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА

Аннотация

В современном мире существует три типа перевода: человеческий перевод, машинный перевод и постредактированный перевод. Семантический перевод. Этот метод наиболее точно воспроизводит исходный текст на иностранном языке, сохраняя при этом контекст и культуру. В то же время смысловой перевод делает больший акцент на эстетической ценности исходного текста, более гибок и дает переводчику больше свободы для творчества.

Ключевые слова: Виды перевода, Методы перевода, обсуждение, процесс перевода, оригинальный текст, иностранный язык;

TARJIMA TURLARI VA USULLARI

Аннотация

Zamonaviy dunyoda tarjimaning uch turi mavjud: inson tarjimasi, mashina tarjimasi va tahrirdan keyingi tarjima. Semantik tarjima, Bu usul kontekst va madaniyatni saqlab qolgan holda asl matnni chet tilida eng yaqindan takrorlaydi. Shu bilan birga, semantik tarjima asl matnning estetik qiymatiga ko'proq e'tibor beradi, moslashuvchan bo'ladi va tarjimonga ijod uchun ko'proq erkinlik beradi.

Kalit so'zlar: Tarjima turlari, Tarjima usullari, muhokama qilish, tarjima jarayoni, asl matn, chet tili;

Before we discuss types of translation, a distinction should be first made between translation methods and translation procedures or techniques. 'While translation methods relate to whole texts, translation procedures are used for sentences and the smaller units of language' (Newmark 1988a: 81).

The question whether a translation should be literal or free is as old as translation itself. The argument in favour of the spirit and sense as against the letter or the word has been going on at least from the beginning of the first century B.C. The view that translation was impossible gained popularity when the cultural anthropologists suggested that language was culture bound. Walter Benjamin and Valdimir Nabokov who were considered the 'literalists' concluded that a translation must be as literal as possible. But in their argument the purpose of translation, the nature of readership, the type of text were not discussed. Though several methods have been suggested for translation it is quite evident that a substantially good translation cannot be produced by holding fast to any one of those methods.

During the process of translation, depending on the type of the source language text, the translator resorts to the combination of these different methods.

Some of the methods mentioned by Peter Newmark, in his 'A Textbook of Translation' and other scholars are: word-for-word translation, literal translation, faithful translation, communicative translation, semantic translation, adaptation and free translation. These will be explained below with examples illustrating each type.

1) Word-for-word translation

This type of translation keeps the SL word order; words are translated out of context according to their most common meaning. Such kind of translation can be used as a preliminary translation step but it is not applied in real translation tasks. The following lines are from The Secret Sharer by Joseph Conrad with their translation into Arabic following the word-for-word method.

- That child is intelligent.

- That child is intelligent.

This method or type of translation takes the meaning of each word in isolation regardless of differences between both Arabic and English in grammar, word order, context, and special usage. Moreover, this translation focuses on the source language and the target should follow it step by step. Hence, it seems a very easy way to translate and it is common between students. However, this method is very risky because it does not consider the target language and relies on the source language only. In addition, it does not take account of the grammars of both languages, namely when these two languages descend from two very different families such as English which is an Indo-European West Germanic language and Arabic which is a Semitic language. Furthermore, this method does not take both languages word order into account. This method also neglects the context which is very important to understand the meaning of a given sentence. Likewise, it ignores the metaphorical use of words which represents the culture of language. Finally, this method cannot find equivalents which do not exist in the target language. So, example (a) above can be corrected as:

2) Literal translation

This type of translation preserves the grammatical structures of the SL where they are translated into their nearest TL equivalents. It takes place when the SL and TL share parallel structures. Words are translated out of context paying no attention to their connotative meanings. The following examples illustrate this point.

1) Let us shake hands.

2) She decided to throw the baby with the bath water and close the shop forever because she lost few pounds.

3) I am afraid I lost all saved data. We are back to square one.

4) Hold your horses; we still have plenty of time.

This method of translation resembles the first one (word-for-word translation)

in two main aspects:

(a) It considers the source language word order.
 (b) It emphasizes on having the same kind and number of words.

However, it differentiates from it in two points:

(a) It does not neglect context.

(b) It finds metaphorical equivalents in the target language for metaphorical words in the source language.

So, this method of literal translation is much more acceptable than the first method which insists on having a word for word translation. As a result, example (1) above can be corrected into or simply, because the verb

Includes "hands" and this action cannot be done except through hands.

3) Faithful translation

This method maintains a balance between the literal meaning of the SL word and the TL syntactic structures. A faithful translation attempts to reproduce the precise contextual meaning of the original within the constraints of the target language grammatical structures. It 'transfers' cultural words and preserves the degree of grammatical and lexical 'abnormality' (deviation from the source language norms) in the translation. It attempts to be completely faithful to the intentions and the text realization of the source language writer. It sounds more reasonable as it takes the context into consideration, aiming at producing more precise meaning of the SL texts.

'You see things; and you say, "Why?" But I dream things that never were; and I say,

"Why not?" It can be faithfully translated as:

4) Communicative translation

This type of translation attempts to render the exact contextual meaning of the original text in such a way that both content and language are readily acceptable and comprehensible to the reader. It is particularly suitable when translating conventional formulae or proverbs and it involves some levels of cultural approximation. Communicative translation aspires to create the same effect created by the SL text on the TL reader. Though it is not as accurate as semantic translation which sticks to the original text, it communicates the meaning at the expense of accuracy. However, it is preferred by many translators because it resorts to concepts that are more familiar to the TL reader on cultural and social levels. It is usually used for culturally specific idioms, proverbs or clichés where the translator replaces a SL word or concept with one that already exists in the TL.

Communicative translation concentrates on the message and the main force of the text, tends to be simple, clear and brief, and is always written in a natural and resourceful style (Newmark (1988: 48). For some linguists, communicative translation 'is produced, when, in a given situation, the ST uses a SL expression standard for that situation, and the TT uses a TL expression standard for an equivalent target culture situation' (Dickins et al. 2005: 17). Study the following examples:

Charity begins at home.

Diamonds cut diamonds.

Therefore, Communicative translation attempts to produce on its readers an effect as close as possible to that obtained on the readers of the original.

5) Semantic translation :

Semantic translation attempts to render, as closely as allow, the exact contextual meaning of the original (Newmark 1982: 39).

Semantic translation aims at replicating the original texts' forms within the target language, reproducing the original context, and retaining the characters of the SL culture in the translation. A semantic translation is more source text

focused. Although, not necessarily a literal translation, it follows the source text more closely.

In contrast, communicative translation centres on the specific language and culture and focuses on the TL readers. The translation under this method is clear, smooth and concise. A communicative translation is focused on the target text and aims to ensure that the reader will understand the message of the text.

Semantic translation, on the other hand, differs from 'faithful translation' only in as far as it must take more account of the aesthetic value of the source language text, compromising on the 'meaning' where appropriate so that no assonance, word-play or repetition jars in the finished version. Further, it may translate less important cultural words by culturally neutral third or functional terms but not by cultural equivalents. Thus, the distinction between 'faithful' and 'semantic' translation is that the first is uncompromising and dogmatic, while the second is more flexible admits the creative exception to 100% fidelity and allows for the translator's intuitive empathy with the original text.

6) Adaptation

Adaptation means the modification of the idea in the source language (SL) so as to find an acceptable one in the target language (TL). It is necessary when something specific to one language culture is expressed in a totally different way that is familiar or appropriate to another language culture. It is a shift in cultural environment. In other words, adaptation is a kind of rewriting of the ST to make it conforms to the rules of the language and especially the culture of the TL community. It is considered as the freest form of translation and is used mainly for plays (comedies) and poetry; the themes, characters and plots are usually preserved, the SL culture is converted to the TL culture and the text is rewritten.

For example, translating the title of Hemingway's masterpiece *The Old Man and the Sea* into

Arabic like: *(The Sheikh and the Sea)* rather than the literal conversion: while the former term (sheikh) in Arabic indicates to many dimensions of the protagonist Santiago, the old man, such as experience, faith, determination and backbone, the latter, (old) does not cover all these dimensions but refers only to old age. In addition, the translation of metaphors, proverbs, etc. also frequently involve this technique. For instance, "A camel" may be culturally a translation equivalent of "a horse" and vice versa. In this way, the procedure of adaptation aims at achieving an 'equivalence' of situations by considering a similar context in the TL whenever a cultural gap between ST and TT defies comprehension. Thus adaptation can be considered an instance of equivalence at the level of context.

7) Free translation

This method preserves the meaning of the original but uses natural forms of the TL, including normal word order and syntax, so that the translation can be naturally understood. It preserves the content at the expense of the form, and it provides a longer paraphrase of the original. It is a form of idiomatic translation that favours colloquialisms and idioms which do not exist in the SL. The following is a part of *Cinderella* and its translation into Arabic: *Cinderella had a wonderful time at the ball until she heard the first stroke of midnight! She remembered what the fairy had said, and without a word of goodbye she slipped from the Prince's arms and ran down the steps. As she ran she lost one of her slippers, but not for a moment did she dream of stopping to pick it up! If the last stroke of midnight were to sound ... oh ... what a disaster that would be! Out she fled and vanished into the night.*

Notice that we have longer expressions in the TL. For example, 'a wonderful time'

is translated into..... Colloquial expressions are also used as illustrated in the following examples.

Without a word of goodbye:

What a disaster would that be!

In other words, this type of translation focuses on translating freely because the translator is not limited to the text or context or the denotative meaning of a word or a phrase, but goes beyond words and phrases and out of texts and outside contexts. So, the only restriction depends on the translator's comprehension.

Free translation has subtypes mainly:

a) Bound Free Translation:

We derive this type of free translation from the context directly even if it exceeds it in some ways, merely the way of expressing, exaggeration and emphatic language. Consider the following examples (Ghazala, 1995: 14):

1- He got nothing at the end.

2- East or west, home is best

3- She had a new baby

b) Loose Free Translation

This type of translation is not directly related to the original, yet it is a conclusion which the translator can infer for different personal reasons, as these examples show:

- "Thank you Mr. Wilson. Next please".

- "It is half past nine".

- "Thank you, thank you ladies and gentlemen"

Consider the different translations for the following sentence. They range from literal to free translations.

Literal: The likes of these things have much demand now.

Faithful: Things like these are in great demand now.

Semantic: This kind of thing's in great demand at the moment.

Free: This one's dead trendy.

Commenting on these methods, It should be first said that only semantic and communicative translation fulfil the two main aims of translation, which are first, accuracy, and second, economy. (A semantic translation is more likely to be economical than a communicative translation, unless, for the latter, the text is poorly written. In general, a semantic translation is written at the author's linguistic level a communicative at the readership's. Semantic translation is

used for 'expressive' texts, communicative for 'informative' and 'vocative' texts. Semantic and communicative translation treat the following items similarly: stock and dead metaphors, normal collocations, technical Terms, slang, colloquialisms, standard notices, phaticisms, ordinary language. The expressive components of 'expressive' texts (unusual syntactic structures, collocations, metaphors, words peculiarly used, neologisms) are rendered closely, if not literally, but where they appear in informative and vocative texts, they are normalised or toned down (except in striking advertisements Cultural components tend to be transferred intact in expressive texts; transferred and explained with culturally neutral terms in informative texts; replaced by cultural equivalents in vocative texts. Badly and/or inaccurately written passages must remain so in translation if they are 'expressive', although the translator should comment on any mistakes of factual or moral truth, if appropriate. Badly and/or inaccurately written passages should be 'corrected' in communicative translation, I refer to 'expressive' as Sacred texts; 'informative' and 'vocative', following Jean Delisle, as 'anonymous' since the status of their authors is not important. (There are grey or fuzzy areas in this distinction, as in every aspect of translation.) So much for the detail, but semantic and communicative translation must also be seen as wholes. Semantic translation is personal and individual, follows the thought processes of the author, tends to over-translate, pursues nuances of meaning, yet aims at concision in order to reproduce pragmatic impact. Communicative translation is social, concentrates on the message and the main force of the text, tends to under-translate, to be simple, clear and brief, and is always written in a natural and resourceful style. A semantic translation is normally inferior in its original- as there is both cognitive and pragmatic loss 'Baudelaire's translation of Poe is said to be an exception: a communicative translation is often better than its original. At a pinch, a semantic translation has to interpret, a communicative translation to explain. Theoretically, communicative translation allows the translator no more freedom than semantic translation. In fact, it does, since the translator is serving a putative large and not well defined readership, whilst in semantic translation, he is following a single well defined authority, i.e. the author of the SL. text.

REFERENCES

1. Бреус Е.В. Теория и практика перевода с английского языка на русский. - М.: Изд-во УРАО. 2005.
2. Виссон Л. Синхронный перевод с русского языка на английский. М.: Р. Валент, 2005.
3. Виссон Л. Практикум по синхронному переводу с русского языка на английский. М.: Р. Валент, 2006.
4. Фалалеев А, Малофеева А. Упражнения для синхрониста. Камя. СПб.:2017.
5. Фалалеев А, Малофеева А. Упражнения для синхрониста. Ваза династии Мин. СПб.:2016.
6. Гак В.Г. Теория и практика перевода – М., "Добросвет". 2000.
7. Г. В. Чернов, Теория и практика синхронного перевода. Москва, 1978
8. <https://www.stgiles-international.com/student-services/english-grammar-rules-about-proper-nouns>

Sarvinoz RASULOVA,
TDO TAU o'qituvchisi
E-mail:sarvina_ok@mail.ru

Filol.f.d., prof. B.Karimov taqrizi asosida

“CHORRAHADA QOLGAN ODAMLAR”...

Annotatsiya

Ushbu maqolada barchaning sevimli yozuvchisi Tohir Malikning “Chorrahada qolgan odamlar”, ya’ni “Devona” asarining tahlili keltirilgan. “Devona” fantastik qissa bo‘lib, uning chorrahada qolgan to‘rt qahramonning hayoti hikoya qilinadi. Maqolada ushbu qahramonlarning xarakteri, asarda tutgan o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: fantastik qissa, qahramon, xarakter, chorrahada qolganlar, mavzu, g‘oya, ruhiyat tahlili, tarbiya, ziddiyat, odob, detektiv asarlar, ma’rifiy asarlar.

“ЛЮДИ ЗАСТРЯЛИ НА ПЕРЕПУТКЕ”...

Аннотация

В данной статье представлен анализ всеми любимого писателя Тахира Малика “Люди на распутье”, он же “Безумный”. “Сумасшедший” – это фантазийная история, повествующая о жизни четырех персонажей, оказавшихся на распутье. В статье анализируется характер этих героев, их роль в произведении.

Ключевые слова: художественный рассказ, герой, персонаж, перепутье, тема, идея, психологический анализ, воспитание, конфликт, манеры, детективные произведения, воспитательные произведения.

“PEOPLE STUCK AT THE CROSSROADS”...

Annotation

This article presents an analysis of everyone’s favorite writer, Tahir Malik’s “People at the Crossroads,” aka “Mad.” “Crazy” is a fantasy story, which tells the lives of four characters who find themselves at a crossroads. The character of these heroes, their role in the work is analyzed in the article.

Key words: fictional story, hero, character, crossroads, theme, idea, psychological analysis, education, conflict, manners, detective works, educational works.

Kirish. Iste’dodli yozuvchilarning hayoti va ijodi, asarlaridagi obrazlar, ularning ruhiy olami, badiiy asar poetikasi, adib mahorati, uslubini o‘rganish bugungi kunda dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida yaratilgan Tohir Malikning 5 kitobdan iborat bo‘lgan “Shaytanat” asari o‘zbek adabiyotining eng yaxshi namunalari qatoriga kiradi. Syujet rishtasining tarangligi, voqealar ko‘lamining keng va chuqur, murakkab va ziddiyatligi, badiiy salmoqdorligi, qahramonlar miqdorining ko‘p va rang-barangligi, voqea, mazmun va g‘oyasining serqatlamligi, milliylik bilan Tohir Malik asarlari boshqa asarlardan ajralib turadi.

Adabiyot olami nihoyatda rang-barang, badiiy ijod tayyor qoliplarni tan olmaydigan sirli-sehrli hodisa hisoblanadi. Keng ma’nodagi adabiyotni quyidagicha anglash mumkin: “Adab – tarbiyalilik, noziklik, go‘zal qiliq, boshqalar bilan yaxshi ko‘rkmun munosabatda, muomalada bo‘lmoq ma’nolarin ichiga oladir. Mana shu ma’nolari e’tibori ila “adab” so‘zin archabchadan “adabiyot” ravishida ko‘blik (jam’) qilib, hikoya, she‘r, qissa, masallarga atama qilg‘andirlar. Chunki bular odamlarning tabiatiga, fikr va hislariga tarbiyalilik, noziklik va chiroylilik berguvchi narsalardir. Keng ma’nosi ila “adabiyot” degan so‘zdan bir tartib solib so‘ylangan yoki yozilg‘an hamma fikr va tushunchalarni, tuyg‘u va xayollarni anglaymiz” [4].

Tohir Malik ijodi o‘zbek adabiyotiga fantastik, detektiv va ma’rifiy asarlari bilan yangi yo‘nalishlarni olib kirdi. U adabiyotda o‘ziga xos maqomga ega ijodkorlardan. Uning ijodini o‘rganish hozirgi zamon adabiyotining juda muhim masalalarini oydinlashtirish imkonini yaratadi. Yozuvchi merosining maxsus tadqiq etilishi lozim bo‘lgan qirralari bisyor. Chop etilgan asarlarining adadi ham yuqori darajada.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek adabiyotida Tohir Malikning ayrim qissalari tahlili U.Normatov, A.Rasulov, A.Ulug‘ov, X.To‘xtaboyev, F.Rajabova, H.Karimov, T.Shermurodov, R.Ibrohimova, R.Sharipova, I.Mirzayev, K.Turdiyeva, S.Mirzayev kabi qator olimlar

yo‘zgan maqolalarda bir qadar o‘z ifodasini topgan. Tohir Malik qissalarining janr poetikasi talqini esa ilmiy va adabiy jamoatchilik e’tiboridan chetda qolmoqda.

O‘zbek ilmiy-badiiy fantastikasi 70-yillarning oxiri – 80-yillarning boshlarida milliy qiyofa kasb eta boshladi. Tohir Malikning “Chorrahada qolgan odamlar”, “Falak”, H.Shayxovning “G‘aroyib ko‘lanka”, “Ajodlar xotirasi”, M.Mahmudovning “Mangu kuy izlab”, “Teskariko‘zlar sayyorasi” singari asarlari jiddiy izlanishlar mevasi sifatida yuzaga keldi. Endilikda ularning har birida voqelikni idrok qilish va ifodalashda, qahramon xarakterini yaratishda, inson ruhiyati kengliklarini anglashda o‘ziga xos fantastik tasvir usullari mavjud. Muhimi, o‘tmish, bugun va kelajakni tavrirlashda, kitobxonni ishontirish mumkin bo‘lgan favqulodda holat va vaziyatlar yaratishda taxayyulot mohiyatini anglaganlar [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Fantastikada, asosan, ikki yo‘nalish bor: biri fantastika – ilmiylikka katta ahamiyat berilmaydi. Bir ilmiy g‘oya asosida badiiy asar yaratiladi. Rey Bredberi shu toifadan. Ikkinchi yo‘nalish – “ilmiy-fantastika”, deyiladi, undan ilmiy g‘oyani isbotlashga ko‘proq ahamiyat beriladi. Ayzek Azimov shu toifadan. Do‘stimiz Hojiakbar ham shu yo‘nalishda ijod qilgan [2]. Tohir Malik ilmiy fantastik asarlar yozgan.

“Milliy zaminga tayanib turib ilmiy-fantastik asarlar yozish Hojiakbar Shayxovning tengdoshlari Tohir Malik, Mahkam Mahmudov, Asqar Qasimovlar ijodiga chuqur tomir yoygan, – deb yozadi adabiyotshunos P.Shermuhamedov. – Bular ijodidagi ana shu goho ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmaydigan “qon tomirlari”da jamiyatning o‘tkir muammolari qalamga olingan” [5]. Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, fantastika, ba’zilar o‘ylagandek, oldi-qochdi gaplar yig‘indisi emas, fantast yozuvchi “ko‘knorxayol” ham emas. Fantast yozuvchi jiddiy ilmiy faraz, g‘oyani xuddi amalga oshganday tarzda ishonarli bayon qilishi lozim. Misol uchun, Marsda hayot yo‘qligi hozirgi kunda hamma ayon. Biroq Mars hayoti haqida asar yozgan polshalik adib Stanislav Lemning kitoblarini hamma qiziqib mutolaa qiladi. Bundan tashqari “Robot”

atamasini kashf etgan Chex yozuvchisi Karel Chapekning o'z asarida yaratilgan robot hozirgi kunda haqiqatga aylangani barchaga ma'lum. Fantast-yozuvchi bayon etgan ilmiy g'oyalar isbot etilmasa-da, lekin asarning ko'p yillardan beri o'qilishiga sabab, ikkinchi muammoning hal qilinishi, ya'ni asarning yuksak badiiy mahorat bilan yozilgani, xayoliy qahramonlarni hayotiy ko'rinishda chizib bera olganidir. Hozirgi kunda lazer nuri xayolot mahsuli emas haqiqatga aylandi. Biroq "Injener Garinning mo'jizasi" kitobi hozirgacha qiziqib o'qiladi. Asarda keltirilgan ilmiy formulalarning xato ekanligi hech kimni qo'iqirmaydi. Bunga sabab yozuvchining mahorati, asarning yuksak badiiy saviyada ekanligidir. Ana shu jihatlarda asarga uzoq umr bergan.

Tohir Malikning asarlari ham hozirgi kunda sevib o'qiladi. Chunki adib mustaqillikdan oldingi yillardagi dolzarb mavzularda asarlar yozgan. Fantastik adabiyot haqida gapirganda H.Shayxov, M.Mahmudov, Rustam Obid, Hasan-Husan Tursunovlar, Qudrat Do'stmuhamedov, Tursunboy Samatovlar birga Tohir Malik nomini ham e'tirof etishimiz lozim. Chunki adibni XX asrning 70-80-yillarida biz uchun muhim bo'lgan muammolar, xususan, Orol fojiasi va paxtazorlarga zahar sepilishi natijasida odam irsiyati o'zgarishi mumkin, degan muammolar qattiq o'ylantirgan. Ana shu muammolarni o'z hikoya va qissalarida yoritishga kirishgan.

Tahlil va natijalar. Fantastik asarlarda mo'jiza yaratuvchi rolini fantastik tavsillar bajaradi. T.Malikning "Chorrahada qolgan odamlar" qissasida tavsil vazifasini biotok oqimlari o'taydi. Asarning asosiy qahramonlaridan Rhaq biotok oqimlari orqali Tang sayyorasidan Yerga tushadi, yerliklar hayoti bilan tanishadi. Rhaq ham yerda yerliklar singari faoliyat ko'rsatadi. Qissada g'ayritabiiy holatlar mavjudki, yozuvchi bunga kitobxonni ishontira oladi. Rhaqni faqat bitta narsa – ikki sayyoradagi ikki xil bir-biriga qarama-qarshi hayot mavjudligi qiynaydi. U yerliklar hayotida havas qiladi. Tangdagi kishilarga insonni, uning qalbini tushunish tuyg'usi begona. Eng muhimi, ularda insoniy mehr-muhabbat yetishmaydi. Rhaq – arosatda qolgan odam. Sababi, u yurtidan ham kecha olmaydi, ayni paytda, yerliklar hayoti uni o'ziga tortib turadi. Yozuvchining mahorati shundaki, u ikki sayyora kishilarini qiyoslash asosida Rhaq rshiy olamiga kirib boradi. Shunday qilib, fantastik tavsil – biotok oqimlari orqali yozuvchi qahramoni xarakterini oydinlashtiradi.

Bizga ma'lumki, fantastik asarda o'zga sayyoraliklar, kelgindilar obrazi asosiy o'rin tutadi. Yozuvchilar ularning qiyofalarini berishda ham realistlik, ham fantastik ifoda usullarini mahorat bilan qo'llay olganlar. Adib Tohir Malik "Chorrahada qolgan odamlar" qissasida Tang sayyorasidan Yerga tashrif buyurgan Lukning suvratini quyidagicha chizadi: "Baland bo'yli, yelkalar keng, ko'zlarida o't chaqnatayotgan sarpoychan bu odam..." [1]. Tohir Malik chizgan portretlar muxtasar va lo'nda. U qahramonining tashqi ko'rinishidagi eng muhim nuqtalarga e'tibor beradi. YA'ni adib kelgindilarni yerliklarga monand tasvirlaydi. Tohir Malik yaratgan portretlarda ham g'ayribaiiylik mavjud, ammo u pinhona holatda beriladi.

"Chorrahada qolgan odamlar" asaridagi Rhaq hamda Sabohiddin ruhiy-psixologik qiyofalarining berilishi fikrimizni tasdiqlaydi. Rhaq yerdagi qaynoq hayotni kuzatar ekan, azob va iztiroblar ichida yonadi. Sababi, uni Yerdagi hayratga solgan narsa o'z sayyorasida yo'q. Tangda hayrat o'lgan. Hattoki inson o'limi ham ularni qiynamaydi. Bu holatdan Rhaq iztirob chekadi: "Ertaga haligi go'dak dafn etiladi, ammo bu bola uchun hech kim nola chekmaydi. Jonzotning qadri shuncha. Yerdagi esa butunlay boshqacha. Odamlar hatto marhumning izidan qabrga kirishga ham rozi bo'ladilar. Balki bu ortiqcha

hissiyotdir, ammo baribir kuyinish yaxshi. Rhaq yumshoq pastak kursiga yastanib o'tirib yerliklarni esladi" [1].

Rhaq Yerdagi va Tangdagi shu holatni qiyoslar ekan yerdagi fidoyi, kuyinchak insonlar ko'z oldiga keladi. Tohir Malik asarlari lirizmga boy, unda shoirona ifoda ustuvor. Ishongan odami Sabohiddinga akasining boshini tortiq qiladi. Asardagi shu epizod e'tiborli va ta'sirchan: "Tog'lar ham qotib qolgan edi. Osmon ham. Dunyoning qon tomirlaridan jon chiqib ketdi. Bir zum, faqat bir zum shunday bo'ldi. U qo'lidagi kallani tashlab yubordi. Akasining kesilgan boshi qorga cho'kdi. Sabohiddining qalbidan otilgan faryod sukunatni qalqitib yubordi. Tog'lar aks-sado berdi. Yo'q, sado emas bu. Tog'lar ham faryod chekdi.

Bu faryodni qorlar o'ziga shima olmadi, osmon bag'riga singirdi" [1]. Bu parchani, ta'bir joiz bo'lsa, nasriy she'r deyish mumkin. Yegulik istab xaltaga qo'l qolgan Sabohiddin sovuq narsani ushlaydi. O'sha sovuq narsa akasining kallasi edi. Shu lahzadagi Sabohiddining iztiroblarini yozuvchi tabiatdagi holatlar bilan bog'lab ochadi. Yeru osmon, tog'lar – jamiki borliq shu dahshatning guvohi edi, go'yo. Yozuvchi jonlantirishdan ustalik bilan foydalangan. Tog'larning faryod chekishi, qotib qolishi, dunyoning qon tomirlaridan jon chiqishi – jonlantirish, insonga xos xususiyatlar tabiatga ko'chirilgan. Butun borlig'ini tun-qorong'ulik qoplagan Sabohiddinning ko'z oldida bu dahshatlar lahzada yuz berdi hamda uni telba qilib qo'ydi. T.Malik qahramonlarining ruhiy olamiga shu yo'llar bilan kirib bordi [6]. Boshqacha qilib aytganda, u ruhiyat rassomidir. M.Mahmudov ham ushbu asarni tahlil qilar ekan, yozuvchining inson ruhiyati kengliklarini teran anglagani, qissa o'zida bir roman materialini qamrab olganini ta'kidlab, uni birinchi o'zbek fantastik romani deb ataydi [1].

Tohir Malik detektiv-fantastik yo'nalishini takomillashtirdi va bunda qahramonlar ruhiy olamining nozik qirralarini ochishga erishdi. Unda taxayyulot bilan reallik omuxtalashdi [6].

Tohir Malikning "Chorrahada qolgan odamlar" asarida ham fantastik, ham realistlik ruh seziladi. Asardagi Rhaq obrazi fantastik xarakter sifatida shakllangan. Sabohiddin esa realistlik xarakter hisoblanadi. Bu obrazda milliylikning muhim qirralari mujassam. Sabohiddin yoshlikdan sharqona tarbiyalangan, madrasa ta'limini olgan, o'zbekona urf-odatlarini yaxshi biladi. Eng muhimi, imon-e'tiqodli. Shu bilan birga, u – murakkab davr farzandi. Davr murakkabliklari ham uning e'tiqodini bukolmagan. Bu xarakterda o'zbek dunyoqarashi, suronli yillardagi xalq fojiasi aks etgan. Sabohiddin quyidagi xususiyatlarga ega: ushbu xarakter – real voqelik mahsuli; o'zbekona xususiyatlarni o'zida jamlagan, tipiklik mohiyatini kasb etgan; davr murakkabliklari xarakter mohiyatining ochilishida ta'sir ko'rsatgan; iztiroblari asosida o'zbek fojiasi yotadi; nnda 30– yillardagi xalq, ya'ni arosatda qolgan o'zbek qiyofasi namoyon bo'ladi.

Umuman, Tohir Malik murakkab inson xarakterining barcha qirralarini yoritishga harakat qiladi [6].

Xulosa va takliflar. Tohir Malik ijodi o'zbek adabiyotiga fantastik, detektiv va ma'rifiy asarlari bilan yangi yo'nalishlarni olib kirdi. U adabiyotda o'ziga xos maqomga ega ijodkorlardan. Uning ijodini o'rganish hozirgi zamon adabiyotining juda muhim masalalarini oydinlashtirish imkonini yaratadi. Yozuvchi merosining maxsus tadqiq etilishi lozim bo'lgan qirralari bisyor. Chop etilgan asarlarining adadi ham yuqori darajada.

Tohir Malik "Chorrahada qolgan odamlar" romani ham qayta tahrir qilib, ayrim joylarini o'zgartirgan. Asarda qahramonlarning ruhiy holatiga kam e'tibor berilgan. Shu o'rinlar to'g'irlangan va senzura yo'l qo'ymagan sahifalarni qayta yozgan hamda asarning ilk nomi – "Devona"ni tiklagan.

1. Малик Т. Чорраҳа қолган одамлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1980. – 219 б. – Б. 3, 36, 213.
2. Маҳмудов М. Ҳаётдан ўзган ҳаёл // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1984. 3-февраль.
3. Номозов А. Тоҳир Малик гурунглари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – Б. 38.
4. Саъдий А. Амалий ҳам назарий адабиёт дарслари. – Т.: Ўрта Осиё давлат нашриёти, 1924. – Б. 1.
5. Шермухамедов П. Давр қахрамон тақдирида. – Тошкент, 1976. – Б. 163.
6. Қувватова Д. Ўзбек илмий-бадиий фантастикасида фольклор мотивлари. Фил. фанл. номз. ... дисс. – Тошкент, 1997. – 119 б. – Б. 20, 32-33, 37, 41.

Shahnoza RASULOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail:shahnozarasulova8322@gmail.com.

ANALYSIS OF SOURCES ON THE BIOGRAPHY OF THE POET KHISLAT

Аннотация

This article presents new information about the scientific biography of the representative of Uzbek classical literature, poet, publisher Sayid Haybatullahkhodzhi Khislat. The literary environment of Tashkent and the place of the poet in it, literary directions, and creative activity were studied.

Key words: “Armugani Khislat”, biography, manuscript, lithograph, source, article, anthology, ghazal, translation, publisher, family tree.

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ПО БИОГРАФИИ ПОЭТА ХИСЛАТА

Аннотация

В данной статье представлены новые сведения о научной биографии представителя узбекской классики литературы, поэта, издателя Сайеда Хайбатуллахходжи Хислата. Изучалась литературная среда Ташкента и место в ней поэта, литературное движение, творческая деятельность.

Ключевые слова: “Армугани Хислат”, биография, рукопись, литография, источник, статья, антология, газель, перевод, издатель, семейное дерево.

SHOIR XISLAT BIOGRAFIYASIGA DOIR MANBALAR TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek mumtoz adabiyoti vakili, ma'rifatparvar, bayoznavis shoir, noshir Sayid Haybatullohxo'ja Xislatning ilmiy biografiyasiga oid manbalar tahlil etildi. Toshkent adabiy muhiti va unda shoirning tutgan o'rnini, adabiy harakatlari, ijodiy faoliyati o'rganildi.

Kalit so'zlar: “Armug'oni xislat”, tarjimai hol, qo'lyozma, toshbosma, manba, maqola, bayoz, g'azal, tarjima, noshir, shajara.

Kirish. O'zbek adabiyoti necha asrlardan buyon ma'naviy xazinamizni boyituvchi shoh asarlari bilan xalqimizning tafakkurini yuksaltirib kelmoqda. Milliy adabiyotimiz namoyandalari ijodiy merosini birlamchi adabiy manbalar orqali matnshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik fanlari mumtoz adabiy merosimizni klub, adabiyot muhblariga yetkazishda samarali natijalarga erishayotgani quvonarli holdir. Zero “Vatanimiz o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yayotgan bugungi kunda biz uchun tariximiz va madaniyatimizga oid yangi ilmiy tadqiqotlar har qachongidan ham muhim ahamiyatga ega” [1].

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida o'zbek adabiyotida, umuman, jamiyatning har jabhasida tub burilishlar davri boshlandi. Xalqimizning ilm-ma'rifatini yuksaltirish, jamiyatdagi yangiliklardan xabardor bo'lishga chaqirish, o'zining haq-huquqlarini anglatish, milliy uyg'onish g'oyalari davr adabiyotida o'z in'ikosini topdi. Toshkentda Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Tavallo, Karimbek Kamiy, Xislat, Sidqiy Xondayliqiy, Mullo Qo'shoq Miskin, Nozimaxonim, Dilafgor, Xurshid va boshqa o'nlab shoir, yozuvchilar katta adabiy harakatni maydonga keltirdilar.

Toshkent adabiy muhitining zabardast vakillaridan biri Sayid Haybatullohxo'ja Said Orifxo'ja o'g'li Xislat o'z zamonida mutarjim, bayoznavis shoir, noshir, kotib, xattot, noshir sifatida tanilgan va tan olingan. Biroq uning hayot yo'li va ijodiy faoliyati mukammal o'rganilmagan. O'zidan salmoqli adabiy meros qoldirgan Xislat asarlarini ilk manbalar asosida o'rganish, matnshunoslikda erishilgan so'nggi ilmiy-nazariy yutuqlarga tayanib, asarlarini matniy tadqiq etish muhim vazifalardan biridir. Sayid Haybatullohxo'ja Xislatning bizgacha lirik turning g'azal, muxammas, fard, qasida kabi janrlarida yozilgan she'rlari XX asr boshlarida vaqtli matbuotda, tazkira va bayozlarda nashr etilgan. Xislat

she'rlarining o'sha davrda bir qancha qo'lyozma va toshbosma bayozlarga kiritilishi, vaqtli matbuotda chop etilishi hamda zamondosh shoirlarning uning g'azallariga nazira, muxammaslar bog'lashi ham uning yetuk ijodkor bo'lganidan darak beradi. Shu nuqtayi nazardan ham ushbu mavzuni o'rganish adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xislat she'riyati va shaxsiyatiga uning hayotlik paytlaridayoq turli munosabat bildirilgan [2]. Shoirning ijodini o'rganish, matbuotda maqolalar chop etish, asosan, 1960-yillardan keyin boshlangan. Uning ijodi bo'yicha samarali ishlagan olim Abduhamid Jalolovdir. Olim Xislat hayoti va ijodi haqida matbuotda bir qator maqolalar e'lon qiladi (Jalolov A. Xislat // O'zbek tili va adabiyoti. 1968. №1. –B. 35-36; O'zbek yozuvchilarining tarjimai holi. Xislat // O'zbek tili va adabiyoti. 1969. №4. –B. 70-71; “Armug'oni Xislat” bayozi sahifalarini varaqlab. “O'zbekiston madaniyati” gazetasi, 1969-y., 30-may). “G'azallar” nomi ostida shoirning tanlangan asarlarini chop ettirdi [3]. “Xislat ijodi haqida adabiy portret” risolasini nashrdan chiqardi [4]. Ammo Abduhamid Jalolov davr taqozosiga ko'ra Xislat ijodiga, asosan, sinfiy nuqtayi nazardan yondashib, uning asarlarini sho'roviiy mafkuraga moslashtirib talqin qildi.

Shuningdek, B.Nasriddinovning To'ychi hofiz hayoti va ijodiga bag'ishlangan xotira kitobida Xislat haqida qimmatli ma'lumotlar bayon qilingan [5]. M. Hamidova bayoznavis shoirlar qatorida Xislat bayozlarining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritadi [6]. Naim Karimov (XX asr adabiyoti manzaralari. 1-kitob.– T.: O'zbekiston, 2008. –B. 62-75; Shu muallif: Abdulla Qodiriy va Toshkent adabiy muhiti. “O'zbekiston adabiyoti va san'ati”, 2013, № 43-44), B. Qosimov ma'ruza va monografiyalarida shoir ijodiga keng o'rin ajratgan [7]. Urfon Otajon so'zbo'shisi bilan “Tuhfayi Xislat” bayozining nashrdan chiqqanligi shoir ijodini keng

xalq ommasiga taqdim etishdagi tashlangan katta qadamlardan biri bo'ldi [8].

Xislat hayoti va adabiy faoliyatiga oid ma'lumotlar ba'zi xotiralarda (Norxo'jayev M. Shoir va fozil odam edi. "Toshkent oqshomi", 1967-y, 15-mart №62 (217); Abdulla S. Mavlono Muqimiy. Asarlar. 4 tomlik, 3-tom.– T.: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – B. 421; Qodiriy H. Otam haqida. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – B. 91; Fayzullayev O. Shayx Zayniddin bobo shajarasi. Fan va turmush. 1991-yil, №10, – B. 16-21; Fayzullayev O. "Shomu saharlar oh urib". O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2004, 23-yanvar, №4 (3731); Qo'shmoqov M. "Issig'dir so'zing, o'ylakim yulduzing!.." O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2007, 11-may, № 13 (3899); Ozod Mo'min Xo'ja. Shayx Zayniddin Toshkandiy – olim va valiy. – T.: Movarounnahr, 2018.) va tazkiralarda ham aks etgan. Mo'minjon Muhammadjon o'g'li Toshqinning "Toshkent shoirlarining tarjimai hollari" va Po'latjon Qayyumovning "Tazkirai Qayyumiy" asarlari shoir ijodi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

2009 yilda Xislat hayoti va ijodi haqidagi maqola, nazmiy asar va xotiralardan iborat "Tarannum" to'plami shoirning jiyani san'atshunos Muzaffar Asadullayev, adabiyotshunos To'xtamurod Zufarovning sa'y-harakatlari bilan chop etildi [9.] To'plamda shoirning 50 dan ortiq g'azal va muxammaslari, ta'rix va marsiyalari, ijodkor haqida zamondoshlarining xotiralari o'rin olgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Xislat ilmiy biografiyasiga oid yangi ma'lumotlarni aniqlash, shoir she'rlari mavjud qo'lyozma va toshbosma asarlarni qiyosiy-matniy tadqiq etish kabi masalalarni yoritishda qiyosiy-tarixiy, matniy-qiyosiy, biografik metod hamda tasniflash, tavsif qilish usullaridan foydalanildi.

Shoirning ismi Haybatullohxo'ja Sayid Orifxo'ja o'g'li bo'lib, Xislat uning adabiy taxallusidir. "Xislat" so'zi (arabcha – sifat, xossa, xususiyat) izohli lug'atda kishi yoki narsaning muhim ijobiy belgisi, sifati; xususiyat, fazilat ma'nosini bildiradi [10].

Xislatning hayoti va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot beruvchi manbalarni shartli ravishda quyidagicha tasnifladik:

a) shoirning 1940-yil krill alifbosida o'z qo'li bilan yozgan tarjimai holi (A.Jalolov "O'zbek tili va adabiyoti" jurnalida qisqargan holda nashr ettirgan. Tarjimai holi asl nusxasi shoirning farzandlari qo'lida saqlanayotganini yozgan);

b) Mo'minjon Toshmuhammad o'g'li Toshqinning "Toshkent shoirlarining tarjimai hollari" hamda Po'latjon Qayyumiyning "Tazkirai Qayyumiy" asarlari;

v) tadqiqot doirasiga tortilgan ayrim qo'lyozma va bosma manbalardagi qaydlar;

g) shoirning o'z asarlari, zamondoshlari hamda qarindoshlari tomonidan aytilgan xotira shaklidagi ma'lumotlar.

Sayid Haybatullohxo'ja Xislat haqida kengroq ma'lumot beruvchi dastlabki manba uning o'z qo'li bilan yozilgan tarjimai holidir. A.Jalolov 1969 yilda O'zbek tili va adabiyoti jurnalida "O'zbek yozuvchilarining tarjimai holi. Xislat" nomli maqolasini e'lon qiladi. Ushbu maqola shoir hayotiga oid yangi ma'lumotlarni keng xalq ommasiga taqdim etish, uning ijodini o'rganish yo'lidagi dastlabki qadamlardan bo'lgani e'tiborga molik. Olimning e'tirof etishicha, Xislatning shaxsiy arxivida uning o'z qo'li bilan turli tillarda yozgan uchta tarjimai holi saqlangan. Maqolada shoirning 1940 yil 16 dekabrda yozilgan avtobiografiyasi e'lon qilingan.

"Men 1880 yilda bog'dor oilasida tug'ilib, – deb yozadi Xislat, tarjimai holidan, – 6 yoshimda maktabga kirib, 9 yoshimda she'r yoza boshladim". Bu ilmiy maqolaga olimning quyidagi so'zlari ilova qilingan: "Xislatning o'z qo'li bilan turli tillarda yozgan uchta tarjimai holi saqlangan.

Quyida uning 1940 yil 16 dekabrda yozilgan avtobiografiyasi e'lon etilmoqda. Xislatning rus alifbosida yozilgan yetti betlik bu tarjimai holi uning shaxsiy arxividan olindi" [11].

Tahlil va natijalar. "Tarannum" kitobi shoir ilmiy biografiyasini tiklashda, ijodiy merosini tadqiq etishda muhim manba vazifasini bajaradi. Kitobning so'zboshisida yozilishicha: "Shoir Xislatning to'liq nasabi – Sayid Haybatullohxo'ja eshon ibn Sayid Orifxo'ja eshon bo'lib, u – Hazrat Shayx Zayniddin ota ibn Hazrat Shayx Shahobiddin Suhravardiy avlodidir" [9]. Bu haqda Haybatullohxo'ja Xislat avlodiga mansub faylasuf olim Omonulla Sayid Fayzullaxo'ja o'g'li shunday yozadi: "Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy (1144-1234) Navoiy asarlarida tilga olingan o'z amakisi Abu Najib Suhravardiy (1097-1168) ta'sirida suhravardiya falsafasiga asos solgan va uni rivojlantirgan. Shayx Shahobiddin bir qancha ilmiy-falsafiy asarlar yozgan. Ayniqsa, uning "Avorif ul-maorif" ("Ma'rifat oriflari", "Maorifning bilim ne'matlari") kitobi suhravardiya falsafasining asosiy qo'llanmasi sanaladi. Biz fors-arab-o'zbek tillarida yozilib qoldirilgan to'rtta shajara hujjatlarini tadqiq qilish natijasida Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy Toshkentdagi Shayx Zayniddinning otasi bo'ladi, degan xulosaga keldik" [12].

1991-yil "Fan va turmush" jurnalida Omonulla Sayid Fayzullaxo'ja o'g'li "Shayx Zayniddin bobo shajarasi" maqulasida avlodlarining shajara ro'yxatini e'lon qilgan. Unda shunday ma'lumotlar keltirilgan: "Bizning ajdod-avlodlarimiz Ko'kcha dahasida Shayx Zayniddin bobo (1164-1259) qabristonining etaklarida 800-yildan beri yashab kelmoqdamiz... Shayx Zayniddin bobo – sayidlarning ulug'i va sharif kishilarning karomatlisi va buyugidir. Oriflarning qutbi va ishonchli rahnamosidir. Mashhur shoir Xislat – Shayx Zayniddin shajarasining 43-avlodlaridan biridir.

Shayx Zayniddin boboning marhum ajdod-avlodlari 44 pog'onadan iborat. Shajaralarda u zotning zamin ajdodlaridan yana uch pog'ona tilga olinadi. Bunga qo'shimcha qilib aytish mumkinki, yana uch avlod 45-46-47-avlodlar hozir yashamoqda. Demak, jami 50 avlod, 1200-yillik ajdod-avlodlar. Asli bobomiz Sayid Muhammad Sulton Bakriddin esa buyuk bobomiz Muhammad Al-Xorazmiy zamondoshidir [13].

Shajara ro'yxati 1200-yillik davrni o'z ichiga olgan bo'lib, unda 19 ta qozikalon muhri bosilgan hujjat maqolaga ilova qilingan.

Shajadagi ma'lumotlarga ko'ra, shoir Xislatning otasi Sayid Orifxo'ja (1840-1922), bobosi Sayid Mahmudxo'ja (1810-1891)dir. Bu haqda Toshqinda shunday ma'lumotlar bor: "Shoir Xislat bilan birga o'ynab-o'sgan shayx Zayniddin bobo mavzesidagi keksalarining aytishlariga qaraganda, shoirning dadasi Orifxo'ja aka bo'shang bir odam bo'lib, uning oilasini Xislatning buvasi bilan buvisi tarbiya qilgan. Chunki buvasi Mahmudxo'ja eshon va buvisi Shamsi oyim zo'r "eshon oyim" bo'lib, ularning murid-muxlislaridan nazr-niyozlar yomg'urdek yog'ib turar edi. Ayniqsa, shoirning buvasi (Mahmudxo'ja eshon)dan ham buvisi Shamsi oyimning nufuzi katta edi" [14].

Zamonasining savodli, donishmand ayoli bo'lgan nabirasidagi o'zgacha qobiliyatni anglagan va uni Ko'kcha darvozasida istiqomat qiluvchi Eshon oyi huzuriga ilm olishga yuborgan. Haybatulloh u yerda 4-5 yil ilm olgach, yanada ko'proq bilim olishi uchun Toshkentning Ishqobod mahal-lasida yashaydigan Roziya otin qo'lida tahsil olgan. Adabiyot va she'riyatga havasi baland bo'lgan shoir 9 yoshidan boshlab she'r yozishni mashq qila boshlaydi. U Roziya otin tarbiyasida mukammallik maqomiga yetgan va maktabga savodxon holda kirib borgan.

Xislat eski maktabni tamomlagach, o'z davrining ahli ilmlari qatori 1898 yildan boshlab "Ko'kaldosh" madrasasida

tahsil ola boshlaydi. Ammo she'riyatga, she'r yozishga bo'lgan qiziqish unga tinchlik bermas edi. Bu haqda shoir shunday yozadi: "16 yoshimda madrasaga kirib o'qiy boshladim. Ammo madrasaga chiqish bilan barobar, she'r o'qish, she'r yozishga berildim, ertoyi kech fikrim she'rni qanday o'qish, qanday yozish bo'ldi. Hatto, ba'zi domlar ilmsiz bo'lib qolgan, she'rga ko'p urunma deb qaytarur edilar. So'zlariga quloq solmasdan tobora she'r yozishga shavqlanardim"[15].

Toshqinning yozishicha, Mahmudxo'ja eshon va Shamsi oyimlar (sermuridlik bu eshonlar) o'lib ketgach, nazr-niyozlarning ham ma'nosi ketadi. Shoir yigit bo'lib uylangandan keyin u iqtisodiy tanglikka duchor bo'ladi. O'qishni ko'p va uzoq davom ettira olmasdan Qoraxo'ja degan bir fonuschi ustaga shogird kiradi. Bu haqda shoirning o'zi shunday yozadi: "O'qushim bilan barobar iqtisod tarafidan siqila boshladim. Yordam beruvchi kishim bo'lmagani uchun "Sebzor" dahalik Kohota mahallalik Qoraxo'ja degan fonuschi ustaga shogird bo'lib fonus qilishni o'rgandim. Bir yil ishladim. Ustimdagi jomalarning yirtila boshladi. So'ngra "Qo'rg'ontegi" mahallalik Usta Soliga shogird bo'lib deraza, eshik qilishni o'rgandim. Mendan bo'lak talabalar ham shul tariqa o'qirdilar" [15].

Xalq orasida o'zining ash'orlari bilan tanilayotgan shoir asr boshida Sarvixon ismli qizga uylanadi va Malohat, Nisbatxon, Sadoqat ismli farzand ko'radi. 1900 yilda tug'ilgan Malohat ismli qizi 4 yoshida, 1905 yil tug'ilgan Nisbatxon ismli o'g'li 4 yoshdan 5 yoshga qadam qo'rganida qizamiqqa chalinib vafot etadilar. 1914 yili turmush o'rtog'i Sarvixon ham dunyodan ko'z yumadi. Yaqinlarining dog'ida kuygan shoir ularning xotirasiga atab marsiyalar bitdi:

Oldi rahm etmay ajal, bir yori jonim bor edi,

Hur atvoru malaksiymo, pari ruxsor edi,

Bohayo, nozuk tabiat, bir ajab dildor edi,

Kamsuxan, xushxulqu durandeshu beozor edi,

Yig'laram achchig' aningchunkim shakarguftor edi...

Insonlarga xos qayg'u ruhiyatini hasratli satrlarda ifoda qilgan bu marsiyani o'zbek milliy she'riyatida mavjud janrning noyob namunalaridan biri deyish mumkin.

Farzandlari va turmush o'rtog'idan ajralgan yillar shoir uchun og'ir kechgan. Mashhur hofiz To'ychi Toshmuhammedov (1868-1943) bilan qadrdonlashgani unga ruhiy tetiklik bag'ishlaydi. Birin-ketin "Hadyai Xislat", "Bayozi yangi", "Armug'oni Xislat", "Savg'oti Xislat", "Tuhfahi Xislat" bayozlarini nashr ettiradi.

Ma'lumki, 1920 yillarning oxiri va 1930-yillarning boshlarida "Din – afyundir" degan shior ostida din va din peshvolariga qarshi ommaviy kurash boshlandi. Din arboblari va ularning farzandlari "sinfiy dushman" deya e'lon qilinadi. Bu yillarda shoirga yashab tirikchilik qilish oson bo'lmagan. Tarjimaiy holida yozishicha: "Oxirgi vaqtlarda, 1927 yildan boshlab shoirlik bilan bir qatorda 4 yil Selmash zavodi qurilishida, to'rt yil Yog'och ishlovchilar zavodida, to'rt yil bosmaxonada, uch yil Oyoq-kiyim fabrikasi qurilishida duradgorlik sexida master bo'lib ishlab keldim". Bu haqda shoirning jiyani Muzaffar Asadullayev shunday yozadi: "O'sha yillarda eshonzoda Xislat bekorga qamalib ketmaslikning bir chorasi sifatida soch-soqol o'stirib oladi. Ammo bu ehtiyot chorasi uzoqqa bormadi. 1937 yillarda Sho'rolarga sadoqatli, faol jurnalist Shobarot Kuzanbayev "bu eshonlarning barchasi din peshvolaridir" degan mazmunda maqola yozib gazetada e'lon qildi. Oqibatda, ko'chma sud hay'ati mahallaga kelib, eshonzodalar Haybatulloxo'ja va uning ukasi Asadullaxo'ja va uning o'zi jamiyat uchun zararli shaxslar sifatida hibsga olindilar. Shu tariqa ikki yarim yil

davomida, 1940-yilgacha Xislat mahbus sifatida Mirzacho'lni o'zlashtirishda mehnat qildi"[3]

Xulosa va takliflar. Yaqinlarining qayd etishicha, Xislat farzandlari bag'riga qaytgach, qayta qamalib qolishdan xavotirlanib, bir yil ko'chaga chiqmaydi. Ancha keksayib, dardmand bo'lib qolgan shoir do'st va qadrdonlarining qistovi bilan 1941-yili Yo'ldosh Oxunboboyev va boshqa hukumat idoralariga ariza yozib topshiradi. Arizaning mazmuni quyidagicha: "Men inqilobdan avval o'zbek adabiyotiga shunchalik xizmat qilgani bilan hech qanday taqdirlanmadim. Men she'rga va shoirlikka shunchalik xizmat va kuch sarf qilishimga qaramay, asosiy kasbim duradgorlik orqali kun kechirib edim. Mening adabiy xizmatlarim va mo'ysafid bo'lib qolganimni nazarga olib, ko'zim tirikligida xizmatlarim taqdirlansa, pensiya tayin qilinsa, men ham dunyoda bir ma'mur bo'lsam ekan". Ushbu arizaga muvofiq Yo'ldosh Oxunboboyev shoir Xislatni chaqirib ahvolini bilgandan keyin mukofot va yordam berish to'g'risida maslahatlashib quyidagilar bilan uni mukofotlashga qaror berdilar:

1) O'zbekiston Oliy Sovetining po'ndidan bir necha ming so'm chiqarib, Xislatni ham uning bola-chaqalarini kiyintirish;

2) oziq-ovqat (suxoy poyok) bilan tayin qilish;

3) har oy 700 so'm miqdori pensiya bilan doimiy sur'atda tayin qilish;

4) bir oy ichida butun asarlarini to'plab, bosdirib chiqarish;

5) 600 so'm maosh bilan "Muqimiy" tiyotriga adabiy emakdosh qilib tayinlash;

6) hozirgi uy-joyini remont qilib berib, uning ustiga Ovro'po formasida bir katta imorat soldirib berish.

"Biroq bu qarorlarning ba'zilari vujudga chiqqan bo'lsa ham, ba'zilari vujudga chiqmay qolib ketdi. Buning asosiy sababi shoir Xislatning "ziqqi nafas" (nafas qisish) kasali kasali tutib qolib, bu mukofotlarning barchasini but qilib qo'lga kiritishga yugirib-yelmagandir. Shunday qilib, asarlari har kimning qo'lida qolib, vafot qildi" [14].

Xislatning qisqa umri davomida "Qilmas tarahhum holima nomehribon yorim mening", "Orazi afloki husn ichra mahi tobon erur", "Rahm etib rozu dilimni so'rmding bir yo'lgina", "Mu'talo qilg'on domig'a, jono, o'zung", "Ko'rub husnungni jono, ko'zgudek hayron bo'lub qoldim", "Hajringda, ey yor, korim fig'ondu" kabi bir qancha dilbar g'azallarini yaratdi. Uning Furqat ("Ey, xo'blar sarosi, har koringiz chiroylik"), Muqimiy ("Boqsa har odamni nogah beqaror aylar ko'zung", "Pari oso ko'runmay o'zni pinhon aylading, ketding", "Qadding sarvi xiyobondin qolishmas"), Xaziniy ("Bo'lmayin ag'yora hamdam, ey pari, tanchocha kel"), Huvaydo ("Saharlar tinmayin aylar edim yuz ohu vo yolg'uz"), Shavkat Iskandariy ("Nasibim, yo Rab, et joyi Madina") g'azallariga bag'ishlab yozgan muxammaslari xalqimizning qalbidan joy olgan. O'z navbatida, zamonasining mashhur shoirlari Muhayyir, Mavlaviy, Vasliy, Shavkat Iskandariy, Pirimqori Andijoniylar shoir she'rlariga ehtirom ko'rsatib muxammas bog'laganlar.

Shoirning o'z she'rlari va zamondoshlarining asarlari manbalari ustida olib borilgan izlanishlar Xislat ilmiy biografiyasi haqidagi ma'lumotlarni boyitishi, to'ldirishi jihatidan ahamiyatlidir. Qo'lyozma va toshbosma manbalar, vaqti matbuot nashrlari, she'riy antologiya va xrestomatiyalar shoir adabiy merosiga oid muhim manbalardir. Shoir Xislatning mukammal ilmiy biografiyasini tiklash, asarlarini matniiy tadqiq etish, xalqqa noma'lum bo'lgan she'rlarini ilmiy istifodaga kiritish navbatdagi bajariladigan vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021-yil. – B.33.

2. Olimjon H. Jadid adabiyotining sinfiy mohiyati masalasiga. Mukammal asarlar to'plami. O'n jildlik. 6-jild. – T.: Fan, 1982. – B. 157-158.
3. Xislat. G'azallar. Tuzuvchi va so'zboshi muallifi A. Jalolov. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1971.
4. Jalolov A. Ozodlikni ulug'lab. – T.: FAN, 1987.
5. Nasriddinov B. To'ychi hofiz hayoti va ijodi haqida. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1971.
6. Hamidova M. Qo'lyozma bayozlar – adabiy manba. – T.: Fan, 1981.
7. Qosimov B. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoyilik. T.: Ma'naviyat, 2002. – B.302-307.
8. "Tuhfani Xislat". Nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi Urfon Otajon. – T.:Meros, 1992.
9. Xislat. Tarannum. Nashrga tayyorlovchi va so'zboshi mualliflari Asadullayev M., Zufarov T. T.: Merius, 2009. –B.3-11.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. 4-jild. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. –B.402.
11. Jalolov A. Xislat // O'zbek tili va adabiyoti. 1969. №4. – B 70. 2. Fayzullayev O. Alisher Navoiy mutasavvuf-faylasuflar haqida/ O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. – T.:Fan, 1991. №11. – B. 44.
12. Omonulla Sayid Fayzullaxo'ja o'g'li. Shayx Zayniddin bobo shajarasi// Fan va turmush. 1991.№10. – B. 16.
13. Mo'minjon Muhammadjonov Toshqin. Toshkent shoirlari tazkirasi (Xislat haqidagi esdaliklar). 5-kitob. –B.93-95.
14. Jalolov A. Xislat // O'zbek tili va adabiyoti. 1968. №1. – B. 35
15. Abdulla S. Asarlar. IV jildlik. 3-jild. T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – B. 416.

UDK: 811.93

Kulkar RAXIMBOYEVA,
O'zbekiston Milliy Universiteti tayanch doktoranti
E-mail: h.rahimboyeva@nuu.uz

UrDU f.f.d., Prof. v.b., A.O'razboyev taqrizi asosida

SENTENCE ANNOTATION FOR UZBEK LANGUAGE USING DEPENDENCY RELATIONS

Annotation

In this article, a new collection of treebanks with homogeneous syntactic dependency annotation for Uzbek language is presented. To show the usefulness of such a resource, there presented a case study of lingual transfer parsing with more reliable evaluation than has been possible before. This 'universal' treebank made freely available in order to facilitate research on language dependency parsing.

Key words: Treebank, annotation, sentence parsing, Dependency relations, syntactic, collection, linguistics, resource.

BOG'LANUVCHI VOSITALAR YORDAMIDA O'ZBEK TILIDAGI GAPLARNI ANNOTATSIYALASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi gaplarning sintaktik izohlanishdagi ierarxik tahlillarning yangi jamlanmasi namoyon qilingan. Bunday resursning foydaliligini ko'rsatish uchun ilgari mumkin bo'lgandan ko'ra ishonchliroq baholash bilan tilni o'tkazishni tahlil qilish misoli keltirilgan. Ushbu "universal" daraxtsimon tahlil tilga bog'liqlikni erkin tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlarni osonlashtirish uchun taqdim etildi.

Kalit so'zlar: Daraxtsimon tahlil, izoh (annotatsiya), parsing (ierarxiya), bog'lanish, sintaktik, jamlanma, lingvistika, manba.

АННОТАЦИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ДЛЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА ОТНОШЕНИЯ ЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В этой статье представлена новая коллекция организационная структура с однородной аннотацией синтаксической зависимости для узбекского языка. Чтобы показать полезность такого ресурса, был представлен пример анализа языкового перевода с более надежной оценкой, чем это было возможно раньше. Этот «универсальный» древовидный анализ доступен для облегчения исследований по анализу языковых зависимостей.

Ключевые слова: Организационная структура, аннотация, синтаксический анализ предложений, отношения зависимости, синтаксис, коллекция, лингвистика, ресурс.

Introduction. In recent years, there has been a lot of interest in syntactic representations based on head-modifier dependency relations between words[1]. Due in great part to the availability of dependency treebanks in several languages, research in dependency parsing—computational techniques to predict such representations—has dramatically increased. More than twenty data sets in a consistent format have been made available, particularly via the Co NLL shared tasks on

dependency parsing[2]. While these data sets are standardized in terms of their formal representation, they are still heterogeneous treebanks. That is to say, despite them all being dependency treebanks, which annotate each sentence with a dependency tree, they subscribe to different annotation schemes. The study of coordination, verb groupings, subordinate clauses, and multi-word formulations all frequently exhibit divergences [3].

Core dependents of clausal predicates			Non-core dependents of clausal			Special clausal dependents		
Nominal dep	Predicate dep	Modifier word	Nominal dep	Predicate dep	Modifier word	Nominal dep	Auxiliary	Other
nsubj	csubj		obl	advcl	advmod	vocative	aux	mark
nsubj:pass	csubj:pass		obl:cau		advmod:emph	discourse	aux:q	punct
obj	nsubj:passcomp	xcomp	obl:agent				cop	
nmod:part	nmod:poss		obl:tmod					
obj:cau	csubj:cop	det					discourse	
iobj	csubj:outer						discourse:q	
	nmod:cau							

Figure 1. List of Dependency Treebank Relations for Uzbek (form would be used when parsing)

Analysis and results. nsubj: nominal subject
A nominal subject is a noun phrase that is the syntactic subject of a clause.
`nsubj` is also used for subjects of adjectival or nominal predicates.
~~~ sdpars  
Ahmad shifokor \n Ahmad is a doctor

nsubj(shifokor, Ahmad)  
~~~  
For existential sentences, "the thing that exists" is the subject.
This includes possessive existentials.
~~~ sdpars  
Mening uchta ukam bor \n I have three brothers

Nsubj (bor, ukam)  
 ~~~  
 csubj: clausal subject is a clausal syntactic subject of a clause, i.e., the subject is itself a clause.
 ~~~ sdparse  
 Xonani tozalashingiz kerak. \n You need to clean the room.  
 csubj(kerak, tozalashingiz)  
 obl: oblique argument or adjunct  
 The obl relation is used for oblique nominal arguments and adjuncts of verbs, adjectives or adverbs. The obl relation is further specified by the Case feature or case relation.  
 Typically, argument with non-accusative case marking are obl.  
 ~~~ sdparse  
 Jurnalni ko'zoynak bilan o'qidim \n I read the book with glasses  
 obl(o'qidim, ko'zoynak bilan)  
 ~~~  
 advcl: An adverbial clause modifier is a clause which modifies a verb or other predicate (adjective, etc.), as a modifier not as a core complement. This includes things such as a temporal clause, consequence, conditional clause, purpose clause, etc. The dependent must be clausal (or else it is an advmod) and the dependent is the main predicate of the clause.
 ~~~ sdparse  
 O'qib turib uxlab qolibman \n I fell asleep while reading  
 advcl (uxlab qolibman, o'qib turib)  
 ~~~ sdparse  
 Kitobni o'qisang, tushunarding \n You would understand if you had read the book  
 advcl (tushunarding, o'qisang)  
 ~~~ advmod: adverbial modifier  
 An adverbial modifier of a word is a (non-clausal) adverb or adverbial phrase that serves to modify the meaning of the word.  
 Note that nouns in particular morphological cases, or followed by an adposition are marked using obl even if they function as adverbial modifiers.  
 ~~~ sdparse  
 Juda yaxshi bir qiz \n A very good girl  
 advmod (yaxshi, juda)  
 ~~~  
 Negation In UD v1, there was a special relation neg. In UD v2, advmod is used in its place. The negation modifier is the relation between a negation word and the word it modifies.
 In Uzbek, negation is typically done through suffixation. We use advmod only if the non-predicative use of the word emas.
 ~~~ sdparse  
 Universitetnigina emas, maktabniyam bitirmagan ekan \n Let alone the university, he did not even finish the secondary school  
 advmod (universitetnigina, emas)  
 vocative: vocative The vocative relation is used to mark dialogue participant addressed in text. The relation links the addressee's name to its host sentence.

An auxiliary of a clause is a non-main verb of the clause.  
 ~~~ sdparse  
 Ertaga ishlayotgan bo'ladi \n He/she will be working tomorrow  
 aux(ishlayotgan, bo'ladi)  
 ~~~  
 mark: marker
 A marker is the subordinating conjunction introducing a finite clause subordinate to another clause. The mark is a dependent of the subordinate clause head.
 ~~~ sdparse
 Kitoblarni o'qisin deb oldim \n I bought books for him to read
 mark(o'qisin, deb)
 obj: direct object
 The direct object of a verb is the noun phrase that denotes the entity acted upon.
 Direct objects typically take either nominative (unmarked), or accusative cases. An object can also be in ablative case if only part of it is affected by the predeicate (see below for an example). We do not mark arguments of verbs in other cases with obj, the obl relation is used for any "non-core" arguments and adjuncts.
 ~~~ sdparse
 Hafta oxirlari kitob o'qiyman \n I read (books) during weekends
 obj(o'qiyman, kitob)
 obj:cau: direct object of an intransitive causative verb
 This is a subtype of obj. We mark direct objects of causative voice intransitive verbs with this subtype, since the interpretation is different in comparison to a direct object of a non-causative verb. In general, if the verb is intransitive, direct object indicates the "causee", the subject of the content verb, or the entity that performs the action. If the verb is transitive the direct object is the entity that is acted upon as in the non-causative case (see nmod:cau).
 ~~~ sdparse
 Ona farzandini ovqatlantirdi \n Mother fed her child
 obj:cau(ovqatlantirdi, farzandini)
 ~~~ sdparse
 Zebo ukasini yig'latdi \n Zebo made his brother cry
 obj:cau (yig'latdi, ukasini)
 :cop
 This relation is a language-specific subtype of csubj.
 There are also 1 other language-specific subtypes of csubj: csubj:outer.
 62 nodes (0%) are attached to their parents as csubj:cop.
 ~~~ sdparse
 Muammo chiqarishi ma'lum \n it is known to cause trouble
 csubj:cop(chiqarishi, ma'lum)
 This relation is universal.
 ~~~ sdparse
 Polvon bir zarba bilan raqibini yengdi \n The wrestler defeated his opponent with one blow det (zarba, bir)Below are shown the illustration how all of the sentences sentences were parsed grammatically and syntactically:

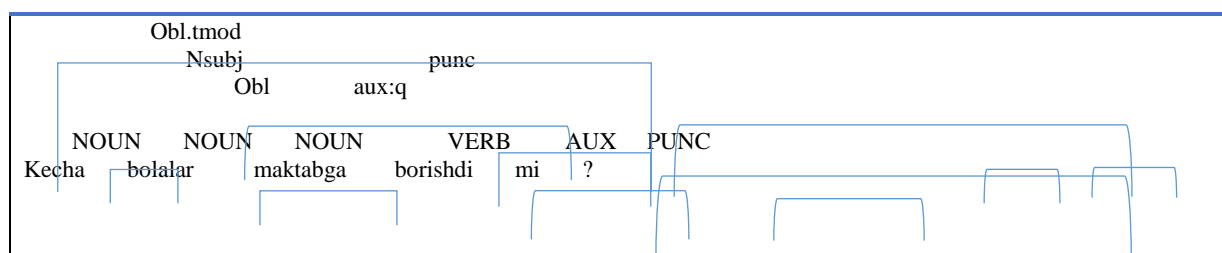

Figure2. Example of a sentence parsing using dependency treebank relations.

```

~~~ sdparse
Kecha bolalar maktabga borishdimi?
nmod:part(Borishdimi,maktabga,bolalar,kecha)
~~~ sdparse
Tayyormisan?
nmod:part(tayyor, ?, misan)

```

Conclusion. Above given practical released data sets for Uzbek language with consistent dependency annotation. Specifically, with more typologically and morphologically diverse languages being added to the collection, it may be advisable to consistently enforce the principle that content words take function words as dependents, which is currently

violated in the analysis of ad positional and copula constructions. This will ensure a consistent analysis of functional elements that in some languages are not realized as free words. [4] It will also allow the inclusion of language-specific functional or morphological markers (such as case markers) at the leaves of the tree, where they can easily be ignored in applications that require a uniform crosslingual representation. [5] Finally, planned to make this data available on an open source repository in the hope that the community will commit new data and make corrections to existing annotations.

REFERENCES

1. Sandra Kubler, Ryan McDonald, and Joakim Nivre. 2009. Dependency Parsing. Morgan and Claypool.
2. Sabine Buchholz and Erwin Marsi. 2006. CoNLL-X shared task on multilingual dependency parsing. In Proceedings of CoNLL.
3. Jens Nilsson, Joakim Nivre, and Johan Hall. 2007. Generalizing tree transformations for inductive dependency parsing. In Proc. of ACL.
4. Mitchell P. Marcus, Mary Ann Marcinkiewicz, and Beatrice Santorini. 1993. Building a large annotated corpus of English: the Penn treebank. *Computational Linguistics*, 19(2):313–330.
5. Reut Tsarfaty. 2013. A unified morpho-syntactic scheme of stanford dependencies. Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL).

УДК:811.113:512.133+87'1 (575.1)

Гулфия РАХИМОВА,

Старший преподаватель Национальный университет Узбекистана

E-mail: goulftiyarakhimov@mail.ru

Основываясь на рецензии д-р филол. наук. проф. А Якубова УзГУМЯ

“CULTURAL-LINGUISTIC DIMENSIONS OF 'COLOR PERCEPTION OF THE WORLD' IN THE FRENCH AND RUSSIAN LANGUAGES”

Annotation

This work is devoted to the study of linguocultural aspects of the “color picture of the world” in the French and Russian languages. The author examines the influence of cultural characteristics on the perception and interpretation of colors, as well as their role in the formation of images and the expression of meanings in the languages of different cultures. The study analyzes linguistic expressions associated with colors and their cultural connotations, revealing unique aspects of color perception in French and Russian. The results obtained contribute to a deep understanding of the relationship between linguistic features and cultural ideas about color in the languages under consideration.

Key words: Linguoculturology, color picture of the world, cultural aspects, linguistic expressions, cultural connotations, color perception, images and meanings, linguistic features.

“КУЛЬТУРНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ 'ЦВЕТОВОГО ВОСПРИЯТИЯ МИРА' ВО ФРАНЦУЗСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ”

Аннотация

Данная работа посвящена исследованию лингвокультурологических аспектов "цветовой картины мира" во французском и русском языках. Автор рассматривает влияние культурных особенностей на восприятие и интерпретацию цветов, а также их роли в формировании образов и выражении значений в языках разных культур. В ходе исследования анализируются лингвистические выражения, связанные с цветами, и их культурные коннотации, раскрывая уникальные аспекты цветового восприятия в французском и русском языках. Полученные результаты способствуют глубокому пониманию связи между языковыми особенностями и культурными представлениями о цвете в рассматриваемых языках.

Ключевые слова: Лингвокультурология, цветовая картина мира, культурные аспекты, лингвистические выражения, культурные коннотации, восприятие цвета, образы и значения, языковые особенности.

“FRANSUZ VA RUS TILLARIDA” DUNYONI RANG BILAN IDROK ETISH "NING MADANIY VA LINGVISTIK O'LCHOVLARI”

Annotatsiya

Mazkur ilmiy ish fransuz va rus tillarida "dunyoning rangli tasviri" ning lingvomadaniy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Muallif madaniy xususiyatlarning ranglarni idrok etish va talqin qilishga ta'sirini, shuningdek, ularning turli madaniyatlarda tasvirlarni shakllantirish va ma'nolarni ifodalashdagi rolini o'rganadi. Tadqiqotda ranglar bilan bog'liq bo'lgan lingvistik iboralar va ularning madaniy konnotatsiyalari tahlil qilinadi, fransuz va rus tillarida ranglarni idrok etishning o'ziga xos tomonlari ochib beriladi. Olingan natijalar ko'rib chiqilayotgan tillarda lingvistik xususiyatlar va rang haqidagi madaniy g'oyalari o'rtasidagi munosabatni chuqur tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Lingvokulturologiya, dunyoning rangli tasviri, madaniy jihatlar, lingvistik iboralar, madaniy konnotatsiyalar, ranglarni idrok etish, tasvir va ma'nolar, til xususiyatlari.

Введение. Цвет, в качестве элемента языка и культуры, играет значительную роль в формировании восприятия мира и является ключевым аспектом выражения культурных особенностей. Настоящее исследование посвящено лингвокультурологическим аспектам "цветовой картины мира" в контексте французского и русского языков. Целью данной работы является выявление влияния культурных особенностей на языковое выражение и восприятие цветов, а также раскрытие уникальных черт и сходств в этом отношении между двумя языковыми системами.

Цветовые представления тесно связаны с культурными кодами и традициями обществ, и их изучение позволяет глубже понять специфику языкового выражения и культурных коннотаций в различных культурных контекстах. Работа будет включать в себя анализ лингвистических единиц, связанных с цветами, с учетом их семантических и культурных аспектов, а также

рассмотрение влияния цветов на формирование образов и значения в языках французской и русской культур.

Понятие коннотации играет важную роль при анализе цветовой лексики и ее восприятия в различных культурах.

Коннотация — это дополнительное, часто эмоционально окрашенное, значение или ассоциация, связанная с определенным словом или понятием, выходящая за пределы его прямого лексического значения[1]. В контексте цвета, коннотации могут включать эмоциональные, культурные и символические аспекты, которые присваиваются определенным цветам в различных обществах.

Например, цвета могут иметь коннотации, связанные с традициями, религиозными обрядами, национальными символами или эмоциональными состояниями. Рассмотрение коннотаций цветов в различных культурах позволяет более полно понять,

каким образом язык и культурные факторы формируют наше восприятие окружающего мира через цвета.

Таким образом, анализ коннотаций цветов во французском и русском языках в рамках исследования может пролить свет на глубокие смысловые нюансы, которые цвета приобретают в различных культурных и лингвистических контекстах.

Примеры коннотаций цветов в французском и русском языках могут варьироваться в зависимости от культурных особенностей и исторического контекста. Вот несколько примеров:

Белый (blanc): Во французской культуре белый может ассоциироваться с чистотой и невинностью, а также использоваться в свадебных традициях. Однако, в контексте смерти он может также символизировать траур. В русской культуре белый цвет часто ассоциируется с чистотой и невинностью, как и во многих других культурах. Он также может быть связан с зимними пейзажами, отражая белый снег.

Синий (bleu): Синий цвет может иметь коннотации с свободой и открытыми пространствами, например, отражая голубое небо или море. В русском языке синий может иметь ассоциации с глубиной и мудростью, а также с таинственностью ночного неба.

Красный (rouge): Красный может ассоциироваться с любовью и страстью, но также с опасностью и запретом. В русской культуре красный цвет часто ассоциируется с эмоциями и страстями. Он может символизировать любовь, но также и опасность.

Эти примеры демонстрируют, как один и тот же цвет может нести различные коннотации в зависимости от культурных особенностей и контекста использования.

Исследование также предполагает выявление особенностей цветового восприятия в выбранных языках и их роли в культурном контексте, что сделает вклад в понимание взаимосвязи между языком и культурой через призму цветовой символики.

Анализ литературы. В ходе проведения исследования по теме "цветной картины мира" были предприняты следующие шаги:

Изучение последних исследований и обзоров литературы. Был проведен обзор актуальных исследований и обзоров литературы, посвященных цветной карте мира. Это включало в себя анализ научных работ, журнальных статей и книг, опубликованных в последние годы.

Для более эффективного поиска были выделены ключевые термины и фразы, связанные с темой исследования. Это включало в себя термины, такие как "цветовая карта мира", "цветовое восприятие в различных культурах" и другие.

Были выделены основные темы, рассматриваемые в литературе по цветной карте мира. Это включало в себя аспекты культурного восприятия цвета, его роли в языке и образах, а также изменения во времени. Было проведено исследование того, как цвет воспринимается и используется в различных культурах. Рассмотрены культурные особенности и традиции, связанные с цветом.

Научные работы, касающиеся аспектов цветового восприятия, могут варьироваться от лингвистических исследований до работ в области психологии, искусства и культурологии. Как, к примеру работа Пол Кэй, Brent Берлина "The World Color Survey" (Цветовой обзор мира) представляет собой масштабный анализ цветового восприятия в различных культурах. Основываясь на исследованиях в различных языках, авторы предлагают модели исследования культурных различий в восприятии цвета[2]. Также в исследовании Хардина, Луиза Маффи в книге "Color Categories in Thought and Language"

(Цветовые категории в мышлении и языке) рассмотрели тесные связи между языком и цветовым восприятием. Авторы анализируют, как языковые категории цвета влияют на восприятие и как цветовые представления влияют на формирование лингвистических концепций[3], поднимая важный вопрос о взаимосвязи между языковыми и когнитивными аспектами восприятия цвета в различных культурах. Исследование охватывает не только языковые нюансы в категоризации цвета, но и более глубокие культурные влияния на то, как цвета воспринимаются и интерпретируются в рамках языкового и культурного контекста. Это исследование предоставляет ценный взгляд на взаимодействие между языком, культурой и восприятием цвета, раскрывая сложные взаимосвязи между лингвистическими структурами и когнитивными моделями, которые формируют наше представление о цвете в мире.

Еще одна главная статья Лорна Дж. Гибсона и Джон Дж. Тейлора, которая является источником необходимой теоретической базой для нашей работы, обсуждает как цветовая слепота может влиять на категоризацию цвета в различных культурах, предоставляя уникальный взгляд на восприятие окружающей среды индивидами с нарушениями зрения. Авторы анализируют, как изменения в визуальных способностях могут повлиять на лингвистические концепции цвета, подчеркивая важность взаимодействия между физиологическими аспектами восприятия и формированием лингвистических категорий. Исследование проливает свет на то, как цветовая слепота может модифицировать цветовые представления в рамках различных культурных контекстов, а также как это влияет на языковые выражения и категории цвета в речи и мышлении людей с таким видом дефицита зрения[4].

Методология. В рамках данного исследования проведен анализ языковых особенностей французского и русского языков, с углубленным изучением цветовой лексики. Особое внимание уделено культурным и семантическим отличиям, а также выделены цвета с особыми значениями в каждом из языков.

На этапе экспериментальных методов были разработаны и реализованы задачи, направленные на изучение цветового восприятия у носителей французского и русского языков. Параллельно проведены анкетирование и интервью, чтобы выявить индивидуальные предпочтения и ассоциации с цветами в соответствующем культурном контексте.

Для статистического анализа данных были обработаны результаты экспериментов и анкетирования, включая сравнительный анализ цветового восприятия между французским и русским языками.

Интерпретация полученных результатов включает в себя анализ данных с учетом культурных, лингвистических и психологических аспектов, что позволило сформулировать выводы относительно культурно-лингвистических измерений цветового восприятия во французском и русском языках.

Нужно подчеркнуть, что были выделены возможные направления для будущих исследований в области культурно-лингвистических аспектов цветового восприятия, а также сформулированы рекомендации для проведения дальнейших исследований в данной области.

Кроме того, в рамках нашего исследования был проведен анализ полученных данных с целью выявления не только количественных различий в цветовом восприятии, но и выявления потенциальных культурных особенностей в толковании и значении отдельных цветов для носителей французского и русского языков.

В ходе эксперимента и интервью были обнаружены интересные тенденции, связанные с индивидуальными предпочтениями, ассоциациями и эмоциональными реакциями на различные цвета в разных культурных контекстах. Эти результаты дополняют количественные данные и добавляют глубину пониманию влияния цветового восприятия на культурные нормы и ценности.

Исходя из проведенного исследования, предложены рекомендации для практического применения в образовательных и культурных контекстах. Важно учитывать обнаруженные различия при создании образовательных материалов, дизайне интерфейсов и других аспектах, где цвет играет существенную роль в коммуникации и восприятии.

В заключение, данное исследование не только расширяет наше понимание культурно-лингвистических измерений цветового восприятия во французском и русском языках, но также ставит под вопрос общепринятые представления о влиянии языка и культуры на восприятие цвета, предоставляя базу для дальнейших исследований в данной области.

Анализ и результаты. Проведенный анализ исследования выявил ряд интересных и значимых результатов, раскрывающих особенности культурно-лингвистического восприятия цвета во французском и русском языках.

Анализ цветовой лексики в французском языке выявил богатство семантических оттенков и высокую дифференциацию цветов. Особое внимание было уделено цветам, имеющим культурные и исторические ассоциации.

В русском языке обнаружены особенности в категоризации цвета, выражающиеся в уникальных лексических единицах. Особое внимание уделено цветам, имеющим символическое значение в русской культуре.

Также эксперименты, направленные на изучение цветового восприятия, показали, что носители французского и русского языков проявляют различия в предпочтениях и ассоциациях с цветами.

Результаты анкетирования и интервью выявили индивидуальные различия в восприятии цвета, которые могут быть связаны с культурными контекстами и личным опытом.

Статистический анализ данных позволил выделить семантические кластеры цветов, обозначенных в языках, и определить степень их влияния на культурно-лингвистическое восприятие.

Интерпретация результатов выявила важность культурных контекстов при формировании цветовых представлений. Семантика цвета оказывается тесно связанной с историей, традициями и социокультурными феноменами.

Лингвистические особенности французского и русского языков оказывают существенное влияние на категоризацию и восприятие цвета.

На основе проведенного анализа предложены рекомендации для дальнейших исследований в области культурно-лингвистических аспектов цветового восприятия. Результаты исследования способствуют обогащению общего понимания влияния языка и культуры на цветовое восприятие, что открывает новые перспективы для дальнейших исследований в данной области.

Выводы и предложения. Результаты исследования подтверждают влияние культурных и лингвистических факторов на восприятие цвета во французском и русском языках. Уникальные лингвистические особенности в цветовой лексике обоих

языков выражают глубокие культурные и исторические аспекты. Результаты анкетирования и интервью подчеркивают индивидуальные различия в предпочтениях и ассоциациях с цветами, формируемых культурным опытом.

Статистический анализ выявил семантические кластеры цветов, которые имеют важное значение для культурно-лингвистического восприятия.

Влияние языка на культурное восприятие цвета тесно связано с лингвистическими особенностями, что подчеркивает важность языка в формировании культурных представлений.

Исследование других культурных контекстов может обогатить наше понимание влияния культуры на цветовое восприятие. А также включение анализа цветового восприятия в других языках может расширить область исследования и выявить общие и различные закономерности.

Исследование влияния цвета на психологию и эмоции требует дополнительного углубленного анализа с учетом культурных нюансов. Изучение исторической динамики восприятия цвета в различных культурах может раскрыть изменения в трактовке цвета со временем. Исследование может быть расширено для рассмотрения практических применений в области дизайна, маркетинга и кросс-культурных коммуникаций.

В итоге данного исследования посвященного "Культурно-лингвистическим измерениям 'цветового восприятия мира' во французском и русском языках" становится ясным, что цвет – это не просто физическая характеристика света, но и глубоко вложенный в культурные и лингвистические контексты символ. Результаты исследования подтверждают, что язык и культурные особенности играют ключевую роль в формировании наших представлений о цвете, его значениях и эмоциональных оттенках.

Анализ цветовой лексики во французском и русском языках выявил не только схожие, но и уникальные черты в восприятии цвета обществами, где они используются. Эксперименты и анкетирование позволили глубже проникнуть в индивидуальные предпочтения и ассоциации носителей этих языков, подчеркивая разнообразие восприятия даже внутри одной культурной группы.

Семантический анализ выявил культурно-зависимые кластеры цветов, которые могут служить важным ресурсом для понимания смысла и значений, вкладываемых в цветовую картину мира. Эти выводы предоставляют не только фундаментальные знания о влиянии культуры и языка на восприятие цвета, но и подчеркивают практическую значимость в области дизайна, маркетинга и кросс-культурных взаимодействий.

Далее, в рамках этого исследования, открываются новые перспективы для дальнейших исследований в области культурно-лингвистических аспектов цветового восприятия. Рекомендации для будущих исследователей включают в себя более глубокий анализ психологических аспектов, расширенное сравнение с другими языками и культурами, а также практические применения в сфере межкультурного взаимодействия.

Таким образом, данное исследование открывает новые горизонты для понимания того, как цвет встраивается в культурные контексты и языковые реалии, и как это влияет на наше восприятие окружающего мира. В предстоящем пути исследования этой увлекательной темы предстоит много новых открытий и разгадывании тайн, раскрывая богатство многообразия "цветового восприятия мира".

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Коннотация (avtoram.com)
2. "The World Color Survey" (Цветовой обзор мира) Авторы: Paul Kay, Brent Berlin, Luisa Maffi, William Merrifield
3. "Color Categories in Thought and Language" (Цветовые категории в мышлении и языке) Автор: C.L. Hardin, Luisa Maffi
4. "The Cultural Colors of a Colorblind Ideal: A Cross-Cultural Study of Color Categorization" (Культурные цвета цветовой слепоты: межкультурное исследование категоризации цвета) Авторы: Lorna J. Gibson, John G. Taylor

Furkat RAKHMATOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Nemis tili kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: furkatrahmatov@gmail.com

F.f.f.d., dotsent Z.Sanakulov taqrizi asosida

DEFINITION OF PHONETIC COMPETENCE

Annotation

This article is about phonetic competences and competence. Here you will learn about the definition of this concept, its first use in pedagogical education and its importance today. Scientific works and articles of scientists in Uzbekistan and abroad were used in writing the article.

Key words: Competence, competence, phonetics, phonetic competence, knowledge, skills, competence, phonetic competence in teaching a foreign language

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация

Эта статья посвящена фонетическим компетенциям и компетентности. Здесь вы узнаете об определении этого понятия, его первом использовании в педагогическом образовании и его значении сегодня. При написании статьи использованы научные труды и статьи учёных Узбекистана и зарубежья.

Ключевые слова: Компетенция, компетентность, фонетика, фонетическая компетентность, знания, умения, компетентность, фонетическая компетентность при обучении иностранному языку.

FONETIK KOMPETENSIYA TA'RIFI

Аннотация

Bu maqolada gap fonetik kompetensiyalar va kompetentlik haqida boradi. Bunda siz bu tushinchaning ta'rifi, pedagogik ta'limda ilk bor qo'llanishi va hozirgi kundagi ahamiyati haqida bilib olasiz. Maqolani yozishda O'zbekistondagi va horijdagi olimlarning ilmiy ishlari va maqolalaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, kompetentlik, fonetika, fonetik kompetensiya, bilim, ko'nikma, malaka, chet tilini o'qitishda fonetik kompetensiya.

Kirish. Kompetentlik va kompetensiya atamasining mazmuni olimlar tomonidan bahsli bo'lib kelmoqda. Har qanday chet tilini o'rganishdan asosiy maqsad, madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish va chet tiliga xos bo'lgan (tinglab tushinish, gapirish, o'qish, yozish) ko'nikmalarini yaxshi o'zlashtirishdir. Nemis tilida nutqiy faoliyat yuritishda shaxsni shakllantirgan holda, muloqotdoshlarning bir-birini tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish jarayonida oldin egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajribalardan samarali foydalanishdir. Chet tilini o'zlashtirish chog'ida talaba lingvistik bilimlarni to'liq o'zlashtirish bilangina emas, balki nutqiy va madaniy malakalarini (kompetensiyalarini) oshirish bilan mashg'ul bo'ladi. Talabalarda bu xususiyatlarni tarbiyalashda, ayniqsa, nemis tili faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarning dars jarayonida singdirish bilan birgalikda ularda kompetensiyalarni ham shakllantirilishi lozim. "Kompetentlik" tushunchasi pedagogning ma'lumoti, ko'nikmasi, qobiliyati va tajribasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, uning ma'lum bir ish turini bajarish qobiliyati hisoblanadi. Aslida, kompetentlik va kompetensiya atamaları o'xshashdir. Kompetensiya bilimlarning umumiyligi va ularning odamlarda mavjudligini anglatsa, kompetentlik – bu bilimlarni ish jarayonida ishlatish ekan.

So'nggi o'n yillarda ta'lim tizimida "kompetensiya", "kompetentlik", "kompetent yondashuv" kabi tushunchalardan foydalanish ommalashdi. Ushbu atamalar turli pozitsiyalarda ko'rilgani sababli ular bir ma'noli talqinga ega emas. Adabiyotlarni o'rganish jarayonida shunga amin bo'lamizki, ba'zi tadqiqotchilar "kompetensiya" va "kompetentlik"

tushunchalarini sinonim yoki o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar deb hisoblashsa, boshqalari ularni ikkita mustaqil tushuncha sifatida ajratib ko'rsatadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Kompetensiya" tushunchasi ta'lim tizimiga birinchi bo'lib, 1970-yillarda N. Xomskiy tomonidan kiritilgan. XX asr AQShda, bu kontsepsiya ta'limni individualizatsiya qilish muammosi bilan bog'liq holda (keyinchalik Yevropa mamlakatlarida) keng qo'llanila boshlangan. Shuning uchun amerikalik olimlar kompetensiyani kasbiy tavsif bilan emas, balki kasbning umumiy tavsifi bilan bog'lashadi. N. Xomskiy til bilish va kompetensiyani farqlashni taklif qiladi, tilni bilish deganda til tizimini, kompetensiya deganda esa muayyan vaziyatlarda tildan foydalanish qobiliyati deb ta'kidlaydi[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Yevropa Kengashi 1996 yil asosiy kompetensiyalarni 5 guruhga bo'lgan. bu narsalarni chet tilini o'qitishda qo'llash va bilish juda muhimdir. 1) mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qaror qabul qilishda ishtirok etish, nizolarni zo'ravonliksiz tartibga solish, demokratik institutlarning faoliyati va takomillashuvida ishtirok etish kabi siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar; 2) ko'p madaniyatli jamiyatdagi hayotga oid kompetensiyalar (madaniyatlararo kompetensiyalar); 3) ish va ijtimoiy hayotda muhim bo'lgan og'zaki va yozma muloqotga ega bo'lish bilan bog'liq kompetensiyalar;

4) axborot jamiyatining paydo bo'lishi bilan bog'liq kompetensiyalar; 5) kasbiy jihatdan doimiy tayyorgarlikning asosi sifatida butun hayotni o'rganish qobiliyati.

Tahlil va natijalar. Kompetensiya (lotincha: competo — erishyapman, munosibman, loyiqman) — 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish

organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yo bu sohadaagi bilimlar, tajriba[9]

Kompetenz so'zi lotincha competentia "muvofiq, haqiqatga mos kelish, munosib, loyiq" (competere muvofiq kelmoq, mos kelmoq, qodir bo'lmoq). Rim imperias davridayoq kompetens sifati muxtor /vakil/, qonuniy degan ma'nolarda ishlatilgan. Competentia deb XIII asrdayoq umuman bir shaxsning kun kechirish uchun ishlab topgan daromadlari va ayniqsa klerikal monarx extiyojlari uchun topgan daromadlari ifodalangan. Huquqiy tushuncha sifatida beneficium competentiae qarzdorga kun kechirishligi uchun minimum vositalarni qoldirib, boshqa narsalarni undan tortib olishni anglatadi. So'zning bu ma'nosi harbiy terminalogiyada XX asrgacha ishlatilib kelgan. Bu yerda bu so'z armiya va flot xizmatchilariga pul, oziq-ovqat, boshpana va kiyim-kechakda minimum ehtiyojlarni anglatgan. Bu huquqiy ma'nodan tashqari bu Kompetenz tushunchasi XVIII asrdan beri "masul, muhtor" ma'nolarida ishlatilgan. XIX asr boshlaridan milliy davlatlar paydo bo'lishi bilan davlat organlari huquq va burchlari doirasida qo'llana boshladi. Kompetenzkompetenz so'zining qisqargan shakli xalqaro huquqda davlat suverenitetini, huquqiy munosabatlarda mustaqillikni anglatadi. Davlat organlari doirasida Kompetenzkompetenz tushunchasi muhtoriyatni anglatgan, va urush vaqtida mavjud qonunlar asosida o'z vakolati doirasida qarorlar qabul qilish, va bu vakolatni boshqa organlar zarariga kengaytirib olishni anglatgan.

DTS da bir biridan mustaqil bo'lgan 3 xil kompetensiya talablari belgilab berilgan. Bular:

Lingvistik kompetensiya
Sotsiolingvistik kompetensiya
Pragmatik kompetensiya
Lingvistik kompetensiyasi ikki turga bo'linadi:
Nutqiy kompetensiya
Til kompetensiyasi
Nutqiy kompetensiya o'z navbatida 4 turga bo'linadi:
Tinglab tushinish
Gapirish
O'qish
Yozish

Til kompetensiyasi ham o'z navbatida 4 turga bo'linadi:

Grafika va orfografiya
Fonetik kompetensiya
Leksik kompetensiya
Grammatik kompetensiya
Quyida biz faqat fonetik kompetensiyani yoritishga

harakat qilamiz.

Fonetik kompetensiya deganda quyidagi uchta tushinchani o'z ichiga oladi:

Tovushlarni gapda va yakka holda eshitganda farqlay olish;

Asosiy kommunikativ gap turlariga (darak, so'roq, buyruq gap) mos ravishda ritm va intonatsiyadan to'g'ri foydalana olish;

Tilning asosiy barcha tovushlarini, gapirish ko'nikmasini rivojlantirish bilan birga nutqda ishlata olish.

Mavjud o'zgarishlar, ularning kamchiliklari haqida qisqacha ma'lumot

Kompetentsiya - bu bilim va ko'nikmalarni ish bilan bog'liq vazifalarni mustaqil, mas'uliyatli va vaziyat talablariga mos ravishda bajarishi mumkin bo'lgan tarzda birlashtira olish qobiliyatidir. Barkamol kishilar yangi, ochiq, boshqarib bo'lmaydigan va dinamik vaziyatlarda ham bilim, ko'nikma

va malakalar asosida o'z-o'zini tashkil etish va maqsadga yo'naltirilgan holda harakat qilish qobiliyati bilan ajralib turadi.

"Kompetenzen sind die Fähigkeiten zur Selbstorganisation. Sie schließen Wissen, Qualifikationen, Werte und Normen ein und versetzen sie in ein verfügbares Setting. Kompetenzen sind besonders wichtig in offenen Problem- und Entscheidungssituationen, in komplexen Systemen" [10]

"Kompetenzialar - bu o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari hisoblanadi. Ular bilim, malaka, qadriyatlar va me'yorlarni o'z ichiga oladi va ularni mavjud sharoitda joylashtiradi. Kompetenzialar, ayniqsa, ochiq muammo va qarorlar qabul qilish holatlarida, murakkab tizimlarda muhim ahamiyatga ega"

"Kompetenzen werden von Wissen fundiert, durch Werte konstituiert, als Fähigkeiten disponiert, durch Erfahrungen konsolidiert, aufgrund von Willen realisiert" [11]

Qobiliyatlar bilimga asoslanadi, qadriyatlardan tashkil topadi, ko'nikma sifatida beriladi, tajriba bilan mustahkamlanadi va iroda asosida amalga oshiriladi.

Kompetenzialar malakadan (kvalifikatsiyadan) nimasi bilan farq qiladi?

Kompetenzialar qobiliyatlarni ro'yopga chiqarish va muayyan harakatlarni bajarish sifatida tushinilishi va baholanishi mumkin. Kompetenzialar har doim zarur bilimlarni o'z ichiga oladi. Ammo ular bundan ham ko'proq narsani o'z ichiga olishi mumkin va egalik va harakatni belgilaydigan munosabatlarni qamrab oladi. Boshqa tuzilmalardan farqli o'laroq, masalan, malaka har doim aniq shaxslarning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Malakalarning maqsadi, masalan, dual ta'lim tizimi doirasida xodimlarni malakasini oshirish va ularni kundalik ish hayotiga moslashtirishdir va shunday bo'lib qoladi. Demak, bu malaka o'rniga Kompetenzialarni qo'yish va rivojlantirish degani emas. Aksincha, shuni ta'kidlash kerakki, kompetensiyasiz malaka bo'lishi mumkin bo'lsa-da, malakasiz kompetensiya bo'lishi qiyin.

Zamonaviy mehnat va iqtisodiy hayotda bizga nafaqat malaka kerak. Olingan malaka ochiq, murakkab, muammoli vaziyatlarda o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini anglatmaydi.

Xulosa va takliflar. Kompetenzialar ko'nikma, bilim va malakadan ko'ra kengroqdir. Kompetensiya tushunchasi chet tili nazariyasi va chet tili didaktikasida ishlatilishiga qarab farqlanadi. Ushbu maqolada ushbu atama chet tili o'rgatish didaktikasidagi ma'nosi beriladi. Shunday qilib, kompetenzialar bizning amallarimizga asos bo'luvchi qobiliyatlarimizni anglatadi. Bular chet tili malakalari sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib talaffuz "kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismidir".

Kompetensiya bu shunday qobiliyatki, bunda bilim va qodirlik qobiliyati shunday bog'lanadiki, oqibatda kasbga oid vazifalar talablarga mos mustaqil, masuliyatli va vaziyatga mos bartaraf qilinadi.

Bilim, ko'nikma va malakalar ko'pincha kompetensiya sifatida ko'riladi va nomlanadi. Biroq, bilim, shu jumladan empirik bilim hech qachon harakat qilish qobiliyati emas, balki uning uchun operatsion jihatdan muhim shartdir. Bilimsiz qobiliyat bo'lmaydi. Ko'nikma va malakalar harakat qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi, lekin ijodiy, o'z-o'zini tashkil qilish ma'nosida emas. Ular, shuningdek, haqiqiy ko'nikmalar uchun operatsion zaruriy shartdir, lekin boshqa maqomga ega.

ADABIYOTLAR

1. Furkat Mirvaliyev Shukhratovich. (2023). The Role of Literary Texts in Teaching Foreign Languages. Texas Journal of Philology, Culture and History, 14, 10–13.

2. Ibodullayevich, S. Z. (2021). THE STRUCTURE OF BILINGUAL DICTIONARIES AND THEIR ANALYSE (on the example of German-Uzbek dictionaries). MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS, 191.
3. Кувонов, З. (2023). NEMIS TILIGA SHET TILIDAN O 'ZLASHAGAN SO 'ZLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK TADQIQI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(6), 230-238.
4. Рахматов, Ф. (2022). МАНТИҚ ИЛМИДАГИ БАЪЗИ АТАМАЛАР ТАЪРИФИ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(3), 400-412.
5. Рахматов, Ф. (2021). ПЕДАГОГИКАДА МАНТИҚ ИЛМИ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 39-50.
6. Abdusalilova D. S. Q. ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA MADANIYATLARARO MULOQOT TAHLILI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 390-394.
7. Kuvonov, Z. M. (2023). COLOR COMPONENT PHRASEOLOGY IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES AND THEIR SEMANTIC ANALYSIS. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 4(03), 109-144.
8. Хомский Н. Язык и мышление
9. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
10. Professor Dr, Folker Heyza, <https://www.kodekonzept.com/wissensressourcen/kompetenzen/>
11. Professor Dr, Jon Erpenberg, <https://www.kodekonzept.com/wissensressourcen/kompetenzen/>

Zilola SAYITQULOVA,
Samarqand Davlat chet tillar instituti doktoranti

O'zFinPI dotsenti X.B.Tojiyeva taqrizi asosida

OILA VA FAMILY KONSEPTINING LINGVISTIK VOSITALAR YORDAMIDA IFODALANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada oilaning inson hayotidagi o'rni haqida ma'lumot beriladi. Millat egalari xotirasida oila va family konseptini voqelantiruvchi til birliklari keltiriladi va ularda millatlarga xos ijtimoiy, tarixiy, ilmiy tajribalar namoyon bo'ladi. Oila va family konseptlarining yoritilishida voqea hodisalar guruhining streotip xususiyatlarini aks ettiruvchi freym nazaryasidan foydalaniladi.

Kalit so'zlar: Oila, family, lingvomadaniy konsept, kognitiv konsept, freym, til birliklari.

ВЫРАЖЕНИЕ СЕМЬИ И ПОНЯТИЯ СЕМЬИ С ПОМОЩЬЮ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

В данной статье представлена информация о роли семьи в жизни человека. В памяти хозяев нации представлены языковые единицы, реализующие концепцию "oila" и "family", в них показан социальный, исторический и научный опыт, присущий народам. Концепция "oila" и "family" объясняются с помощью теории фреймов, отражающей стереотипные характеристики группы событий.

Ключевые слова: Семья, лингвокультурный концепт, когнитивный концепт, фрейм, языковые единицы.

ВЫРАЖЕНИЕ СЕМИ И ПОНЯТИЕ СЕМИ С ПОМОЩЬЮ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ

Annotation

This article provides information about the role of family in a person's life. In the memory of the owners of the nation, linguistic units are presented that implement the concepts of "oila" and "family" and they show the social, historical and scientific experience inherent in peoples. The concepts of "oila" and "family" are explained using frame theory, which reflects the stereotypical characteristics of a group of events.

Key words: Family, linguocultural concept, cognitive concept, frame, linguistic units.

Inson tug'ilgandan boshlab ko'zi, ongi orqali mustaqil bilimlar oladigan va ularni jamiyatning murakkab qonunlari bilan yuzlashganda qo'llay olishni o'rgatadigan maskan bu oiladir. Inson kamolotida oilaning o'rni beqiyosdir, chunki insonga chinakam insoniy baxtni in'om etuvchi yoki uning baxtsizligiga sabab bo'luvchi uning oilaviy hayotidir. Oila o'z a'zolariga o'ziga xoslik, tegishlilik va qo'llab-quvvatlash hisini beruvchi jamiyatning asosiy bo'g'inidir. Jamiyat va oila o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, o'zaro hamkorlik qilish va yordam berish jamiyatning rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir.

Nikoh va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy ma'suliyat, o'zaro hurmat, tushunish va mehr-muhabbat umumiyligi bilan bog'langan kichik ijtimoiy guruhi oila sifatida e'tirof etgan professor G'.B.Shoumarov uni boshqa guruhlardan quyidagi xususiyatlari bilan farqlaydi:

– oila ko'p muddatga, ya'ni bir necha o'n yillar va ko'p yillarga mavjud bo'ladi;

– oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya'ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar, avvalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi. Bunda oilaviy munosabatlarda tarbiyaviy, psixologik, hissiy, moliyaviy, jinsiy va boshqa vazifalarning amalga oshirilishi kuzatiladi;

– oiladagi barcha munosabatlar zaminida salbiy yoki ijobiy holatlar yuzaga keladi, ya'ni oila a'zolaridan kimningdir kimgadir ta'siri oqibatida shaxs yaxshi shakllanishi va komil inson darajasiga yetishi yoki tarbiyasi og'ir, xulqi buzuq odam bo'lib tarbiyalanishi mumkin [1].

Oila konseptining markazini oila a'zolari tashkil etadi. Ular o'rtasidagi munosabatlar oilaviy munosabatlar bo'lib, ular nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud

ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ularning ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi.

Oila jamiyat hayoti turmushi bilan bog'liq sinovdan o'tgan urf-odatlarini kelajak avlodga yetkazadi, o'z bag'rida tarbiyalanayotgan farzandlarga umuminsoniy qadriyatlarini singdirib, ularga boshlang'ich ijtimoiy yo'nalish beradi. Oila va oilaviy qadriyatlar xalq tili va madaniyatining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, xalqning tarixiy va madaniy qiyofasini namoyon etadi. O'z farzandlarini jamiyatga qo'shsish orqali jamiyatning iqtisodiyoti, madaniyati va ma'rifatini belgilashda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shu sababdan ham oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanadi.

O'zbek tilidagi oila so'zi ingliz tilidagi family so'ziga mos keladi. Bu so'zlar o'zaro qiyoslanishi mumkin, lekin ularning asosiy ma'nosi va tushunchalari o'zbek va ingliz jamiyatlarining tarixi, madaniyati, iqtisodiyoti, siyosiy tuzilishi va diniy taraqqiyotiga bo'g'liq holda o'zgarib boradi.

O'zbek va ingliz tillarida muloqot jarayonida faol qo'llaniluvchi oila va family konseptiga oid bir qator leksik paremiologik, sintaktik vositalar mavjud. Mazkur vositalardan avval konsept haqida qisqacha to'xtalib o'tmoqchimiz. Ma'lumki konsept lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslikning faol birliklaridan hisoblanadi. Lingvomadaniy konsept u yoki bu xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlari ifodalaydi. U barcha til egalari uchun dunyoqarash modeli bo'lib, milliy xarakterning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi madaniyat vositasidir. Lingvomadaniy konsept til, jamiyat va uning madaniyati haqidagi bilimlarni aks ettiradi. Ular tilda madaniyatni namoyon etadi va inson ongida olam tasvirini shakllantiradi. U turli sohalarda qo'llaniladigan boshqa

birliklardan baholovchi xususiyati bilan farqlanadi. Uning markazi har doim qadriyatdir, chunki u madaniyatni o'rganishga xizmat qiladi, madaniyat qadriyat tamoyiliga asoslanadi.

Kognitiv tilshunoslikda konsept bizning tafakkurimizdagi aqliy va psixik resurslarining inson bilim va malakalarida aks etishiga xizmat qiladigan tushunchadir va u har bir leksik birlikning tafakkurdagi obrazini ifodalash uchun qo'llaniladi. Konsept tafakkurning operativ mazmun birligi, tizimlashtirilgan bilimning birligi yoki kvantidir. Konseptlar-inson fikrlash jarayonida foydalanadigan ideal, mavhum birliklar, ma'nolardir. Ular olingan bilimlar, tajriba, insonning real borliqni idrok etishi natijalarining mazmunini muayyan birliklar, "kvantlar" ko'rinishida aks ettiradi [2]. Ongda konsept guruhlangan bo'lib, u uyushgan birikmalardan iborat bo'ladi. Ona tilida so'zlashuvchilar uchun eng ahamiyatli bo'lgan birikmalar konseptning o'zagini, kamroq ahamiyatlilari esa paraferiyalarni tashkil etadi. Konsept aniq chegaralarga ega emas u yadrodan uzoqlashgani sari guruhlar ham yo'qola boshlaydi [3]. Demak, konsept tushunchasi har bir shaxs uchun individual va jamiyat uchun umummilliy bo'lgan, ong, til va ruhiyatning bog'liqligida kechuvchi jarayondir.

Ong va til tizimining hamkorlik jarayonida konseptning lisoniy belgiga aylanish jarayoni yuzaga keladi. Konsept shakllanishining boshlang'ich nuqtasi voqelik bo'lagi yoki predmet haqida obrazning yuzaga kelishi bo'lib, bu obraz mazmun bilan hamohang bo'ladi. Subyekt ana shu mazmunli obrazni idrok etadi. Natijada ana shu mazmunli obraz lisoniy belgiga aylanadi [4]. Lisoniy belgining ma'lum ma'noga ega bo'lishi belgining voqelik bilan to'g'ridan-to'g'ri munosabatda ekanligidan emas, balki belgining shakl olishi va mazmuni insonning faoliyat tajribasi bilan bog'liq [5]. Demak inson o'zining xotirasidagi bilim va tajribasiga tayangan holda axborotni qabul qiladi. "Har bir inson xotirasida ma'lum miqdordagi bilimlar strukturasi zahirasi saqlanadi va aynan shu zahira axborotni qabul qilib idrok etish vazifasini o'taydi. Boshqacha aytganda, har bir shaxs ongida "freymlar to'ri to'plami" mavjudkim, ushbu to'plam bilim va idrok faoliyatini ma'lum ko'rinishdagi "andoza"lar asosida amalga oshirishini ta'minlaydi". Demak, freym konseptni yanada aniqroq modellashtirish uchun xizmat qiladi.

Freym - tarkibiy qismlar yaxlitligidagi ko'p komponentli konsept, keng ko'lamlı tasavvur, predmet yoki hodisa haqidagi standart bilimlarning ma'lum majmuasidir [6]. Hozirgi vaqtda kognitiv tilshunoslikda keng qo'llaniladigan metodlardan biri freym tahlili hisoblanadi. Freym insonning tashqi olamni idrok etish amaliyoti va tajribasini aks ettiruvchi bilim tuzilmalari bo'lib, kognitiv tilshunoslikka ko'ra, har qanday matn ma'lum bir freym ifodasidir. Freym nazariyasini yaratgan olimlardan biri M.Minskiy unga shunday ta'rif beradi: "...freym – stereotip vaziyatlarni namoyon qilish usullaridan biri hisoblanib, har qanday freymda ko'p qirrali axborot o'zaro bog'langan bo'ladi" [7]. U inson tarbiya topgan madaniy muhit bilan bog'liq, chunki freymlar madaniyatda mavjud bo'lgan voqelik idroki asosida shakllanadi. Binobarin, freym u yoki bu tipik vaziyatning keng hajmli prototipi bo'lib, matn yaratilishi jarayonida kognitiv kontekst vazifasini bajaradi. A.A.Leontevga ko'ra freym u yoki bu obyekt yohud hodisani tasvirlovchi o'lchovlar tizimini ifodalaydi [8]. Shu bilan birga, freym alohida olingan predikativ birliklarning sintaktik imkoniyatlarini tasvirlovchi hodisaga aylanib qolmasligi kerak. "Tafakkur tili"ning birligi sifatida tanlanayotgan andoza o'zida butun bir voqea-hodisalar guruhining stereotip xususiyatlarini aks ettirishi va konseptning lisoniy voqeealanishi uchun asos tayyorlashi kerak.

Oila va family konseptlari ehtimollar doirasidagi tushunchalargagina ishora berib qolmasdan millatlarning tarixiy, ijtimoiy, ilmiy tajribasini namoyon etadi. Xususan,

o'zbek oilalari serildizlik, serbutoqlik xususiyatlari, tejankor ro'zg'or tutishi, ota-ona, aka-ukaga hurmat, oilaparvarlik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ingliz oilalarida individualizm darajasi yuqori ekanligi hisobiga ularda farzandlar sonining kamligi, mehr-muhabbat asosan ota-ona va farzandlar o'rtasida bo'lib, ular oila a'zolariga ko'proq iqtisodiy, moliyaviy tomondan ta'minlanishi kerak bo'lgan kishilar sifatida qarashlarini, shuningdek, oilaga g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yish xususiyatlarini e'tirof etishimiz mumkin.

Oila va family konseptlariga ishora qiluvchi leksik birliklarni bir qancha guruhlarga ajratishimiz mumkin. Ular assotsiativ tarzda til egalari xotirasida oila va family konseptini voqeealanira oladi.

Xonadon, uy, ro'zg'or – oila konseptining; household, menage, brood – family konseptining markazini tashkil etuvchi va ularning ma'nodoshlari vazifasini bajaruvchi birliklar hisoblanadi.

Ota, ona, aka, uka, opa, singil, bobo, buvi, amaki, tog'a, amma, xola, er, xotin, kuyov, kelin, qaynota, qaynona, farzand, jijan, ammavachcha, amakivachcha, xolavachcha, tog'avachcha, o'g'il, qiz, chaqaloq, qarindosh – oila konseptining; mother, father, brother, sister, grandparents, uncle, aunt, nephew, niece, cousine, husband, wife, bride, groom, baby, child, son, daughter, relative – family konseptining shaxs ma'noli birliklaridir.

O'zbek tilida shaxs ma'noli birliklar diapazoni kengroq yani aunt leksemasini ifodalovchi amma, xola birliklari, uncle atamasini ifodalovchi amaki, tog'a birliklarining o'zbek xonadonida alohida nomlari bor va ularning o'rni va vazifalari ham bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilida daughter, girl leksemalari o'zbek tilidagi qiz so'ziga to'g'ri keladi va umumiy qizlarga murojaat ma'nosida ham ishlatiladi: All girls came to the party except your daughter – Sizning qizingizdan boshqa hamma qizlar bazmga kelishdi. O'g'il ma'nosiga teng bo'lgan boy va son birliklarida ham shu holatni ko'rishimiz mumkin: Boys usually love football, but my son isn't interested in it – Odatda o'g'il bolalar futbolni yaxshi ko'rishadi, lekin mening o'g'lim unga qiziqmaydi. Girl va boy leksemalari umumiy jins vakillarini daughter va son so'zlari aynan farzand jinrlarini ifodalaydi. Shuningdek, o'zbek tilida o'g'il so'zi bilan o'g'il to'yi; qiz so'zi bilan qizoshi, qizchiqar, qizko'rdi singari etnomadaniy mazmunga ega birliklar mavjud. Qizaloq, o'g'iltov leksemalarida erkalash, kichraytitish ma'nolari bor. Ingliz tilidagi daughter va son atamaları daughterhood – qizlik davri, sonship – o'g'illik singari derivatsion shakllarga ega. Ingliz tilida -hood holatni ifodalovchi neytral qo'shimcha, -ship shaxsning sharafiga, maqomga ega bo'lganini anglatuvchi qo'shimchani qo'shilishi oildada turli jins vakillariga bo'lgan turlicha munosabatlarni ko'rsatadi, yani o'g'il bola oildada qiz boladan ustun bo'lgan va uning tarbiyasiga ko'roq kuch va mablag' sarflangan [3:19].

Muqaddas, ulug', tarbiyali, mehribon, madaniyatli, bolali, bolasiz, quvnoq, beg'ubor, samimiy, o'ziga tortuvchi – oila konseptining; holy, great, well-educated, loving, cultured, with children, without children, sincere, attractive – family konseptining belgi, xususiyat ma'nolarini ifodalovchi leksemalari hisoblanadi.

Ostona, uy, boshpana, turar joy, mahalla, maskan, Vatan – oila konseptining; house, home, accomodation, place of residence, Hometown – family konseptining o'rin ma'noli turdosh otlariga ishora qiluvchi leksemalaridir.

Muhabbat, sevgi, sadoqat, vafo, burch, bolalik, vatanparvarlik, oilaviy nonushta, oilaviy urf-odatlar, oilaviy tinchlik, oilaviy baxt, oilaviy nizo, kelishmovchilik, sulola, onalik, otalik, baxt – oila konseptining; love,loyalty, duty, childhood, patriotism, family breakfast, family traditions, family peace, family happiness, family dispute, disagreement,

dynasty, motherhood, fatherhood – family konseptining mavhum ma'noli birliklari bo'lib, ular oiladagi ijobiy yoki salbiy ruhiy holatni va munosabatlarni namoyon etadi.

Tug'ilmoq, asramoq, hurmat qilmoq, avaylamoq, ulug'lamoq, qadrlamoq, sevmok, kurashmoq, uylanmoq, ajrashmoq, unashirmoq – oila konseptining; to be born, to respect, to praise, to marry, to divorce, to be engaged, expressing appreciation, time together, encouragement of individuals, communication, ability to adapt – family konseptining harakat va holat ifodalovchi leksemalari hisoblanadi.

Oltin beshik, ona suti, oila qo'rg'oni, oila ustuni, oilamiz farishtasi, oq sut, kindik qoni to'kilgan joy, boshimdagi tojim ota-onam, ko'zimning oq-u qorasi – oila konseptining; family treasure, sentimental value, father figure, flesh and blood, family honour, family first, bloodline – family konseptining ko'chma ma'noli birliklari qiyosiy yo'l orqali oila konseptiga taaluqli haqiqatlarga ishora qiladi.

Nikoh to'yi, aqqa, sunnat to'yi, qiz uzatish, o'g'il uylantirish – oila konseptining; traditional wedding, elopements, civil ceremonies, christening ceremony, housewarming party – family konsepting urf-odat, marosim bilan bog'liq leksemalari hisoblanadi.

Nikoh, mahr, taloq, muslim, muslima, islomiy – oila konseptining; religious/spiritual orientation, social connectedness, commitment to family – family konseptining diniy tushuncha bilan bog'liq birliklari. O'zbek oilalari uchun oila muqaddas, inglizlar uchun ilohiy tushuncha ekanligiga ishora qiladi.

Boshini ikkita qilmoq, ola xurjuni yelkaga tashlamoq, qulog'ini tishlamoq – oila konseptiga; bring up, grow up, look after, take care, get together – family konseptiga ishora qiluvchi frazeologik birliklar. Ular millatlarga xos milliy mentalitetni yanada yorqinroq ifodalashga xizmat qiladi [9].

Demak, oila va family konseptlari millatlarga xos tarixiy, ijtimoiy, ilmiy tajribani namoyon etadi. Xususan oila konseptining umumiylik, family konseptining individuallik darajasi yuqori ekanligi aniqlanadi. Oila va family konseptiga ishora qiluvchi leksik birliklar ong, til va ruhiyat bog'liqligida til egalari xotirasida oila va family konseptini voqealantira oladi. Konseptning lisoniy voqealanishi, o'zida voqealantiruvchi guruhining streotip xususiyatlarini aks ettiruvchi freymlar yordamida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Shoumarov G. B. va boshqalar. Oila psixologiyasi: Akad. litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'l. - T.: Sharq, 2008. 296 b.
2. Н.Н. Болдырев. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии: учебное пособие. Изд.5-е, стер. – Москва-Берлин: DirectMedia, 2016. – Б. 30.
3. М.А. Терпак. Английский лингвокультурный концепт «семья» и способы его коннотативного содержания в языке (на материале семантического поля «Родственные отношения»): – Самара: СамГПИ, 2006. – 26 с.
4. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. “Сангзор” нашриёти, 2006. 92 б.
5. Кравченко А.В. Язык и восприятие: когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск.: ИГУ. 1996.
6. Pardayev A. Tilshunoslik nazariyasi. O'quv qo'llanma. –Samarqand: SamDU nashri, 2021.–164 b.
7. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII: Когнитивные аспекты языка. – М.: Энергия, 1988. – С. 289.
8. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики: Учебник для студ. высш. учеб. заведений. –М.: Смысл, 1997. –С. 287.
9. Ahmedova N. O'zbek tilida oila konseptining ifodalanishi. “O'zbek tilini dunyo miqyosida keng targ'ib qilish bo'yicha hamkorlik istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: 2020. B. 272-274

UDK:859.8(856.2)

Adiza SATTAROVA,
Master degree student of Bukhara State University

Under the review of Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna Associate Professor of the Department of English Literature and Translation Studies, Ph.D., Bukhara State University

SEMANTIC DERIVATION OF VERBS OF PHYSICAL INFLUENCE ON OBJECTS IN ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Annotation

In this article, characterization of the semantic category "action" in comparison with related categories ("process", "state", etc.), consideration of the functional-semantic division of verbs of physical influence on an object and their hierarchical structure, identification and description of the lexical potential of the verbs under study, clarification of meaning of lexemes, their semantic relationships are analyzed. In the main part, authors are indicating trends in the development of verb semantics, also characteristics of semantic and word-formation features of verbal words formed in a semantic way is a discussion topic of the article.

Key word: Process, action, verb, semantic, derivation, word formation, concordance, semantic category.

INGLIZ VA RUS TILIDA OB'YEKTLARGA JISMONIY TA'SIR QILUVCHI FE'LLARINING SEMANTIK DERIVATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada "harakat" semantik kategoriyasini o'zaro bog'liq turkumlar ("jarayon", "holat" va boshqalar) bilan solishtirganda tavsiflash, ob'ektga jismoniy ta'sir qilish fe'llarining funktsional-semantik bo'linishini va ularning ierarxik tuzilishini ko'rib chiqish, o'rganilayotgan fe'llarning leksik imkoniyatlarini aniqlash va tavsiflash, leksemalarning ma'no tuslarini oydinlashtirish, ularning semantik munosabatlari tahlil qilinadi. Asosiy qismda mualliflar fe'l semantikasining rivojlanish tendentsiyalarini ko'rsatadilar, shuningdek, semantik tarzda tuzilgan og'zaki so'zlarning semantik va so'z yasalish xususiyatlarining xususiyatlari maqolaning muhokama mavzusidir.

Kalit so'zlar: Jarayon, harakat, fe'l, semantik, hosila, so'z yasalishi, kelishik, semantik kategoriya.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОСТЬ ГЛАГОЛОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ПРЕДМЕТЫ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье дана характеристика семантической категории «действие» в сравнении с родственными ей категориями («процесс», «состояние» и др.), рассмотрено функционально-семантическое деление глаголов физического воздействия на объект и их иерархическая структура, выявление и описание лексического потенциала изучаемых глаголов, выяснение оттенков значения лексем, анализируются их смысловые связи. В основной части авторы указывают тенденции развития семантики глаголов, а также характеристика семантических и словообразовательных особенностей глагольных слов, образованных семантическим способом, является предметом обсуждения статьи.

Ключевые слова: Процесс, действие, глагол, семантика, словообразование, словообразование, созвучие, смысловая категория.

Introduction. In the modern conditions of language development, semantic derivation seems to us to be the most important form of "linguisticization" of determinative content, a universal method of presenting new things because of nominative means already present in the language. Therefore, semantic derivation is "one of the effective methods of filling the vocabulary of any language, which requires the expression of more and more new meanings with relatively limited means of word formation" [Aminova 1999 p].

Literature review. Despite the constant interest in the problem of semantic derivation and the existence of many studies, a system of universal views on semantic derivation as a means of conceptualizing reality has not yet been developed in modern linguistics. The versatility of theoretical approaches to semantic derivation includes interpretations of "semantic word formation" (V. Vinogradov, V. M. Markov), "a special case of lexical derivation" (D.N. Shmelev), "real semantic derivation" ("semantic word formation"), includes, and is manifested in the variety of terms. N.M. Kobozeva, S.V. Konyavskaya, O. B. Ponomareva), "lexical-semantic production" (O. D. Meshkov), "multiple meaning" (J. Lyons). When considering the problem of verbal derivation, we should

pay special attention to the term "derivation" itself. The most common terms to express this phenomenon are "retrieval", "reinterpretation", "word formation", "regular polysemy", "metaphorical meanings of verbs" [BES 1998].

Research methodology. Derivative processes are linguistic phenomena that gather cultural information in addition to linguistic information. From the point of view of such data, semantic shifts that reflect collective linguistic knowledge, that is, the mentality of native speakers of this language, are of particular interest. When studying the semantic-derivative development of a lexeme, the development of semantics is not limited to one language, so the concept of "interlingual space" comes in and its origin is visible. In Humboldt's works [Humboldt 1984 74]. Lexemes in different languages have approximately the same semantic volume, but write it differently in the system; what remains in the level of strength in one language is strengthened in the semantic structure of the word in another language and vice versa. The study of semantic derivation in the cross-linguistic space allows us to see semantic shifts, transitional stages and intermediate syllables in the development of word semantics that may be invisible to speakers of a given language. The

interlinguistic space is a source of information about the internal semantic processes taking place in the studied language, and the semantic-derivational development of the native language vocabulary becomes a kind of broken window.

We can distinguish three reasons that lead to changes in the semantics of lexical units:

- actual linguistic reasons related to the structure and structure of a certain system level of the language;

- social, political, moral, religious, domestic and other aspects taken as a whole, socio-cultural reasons related to the historical development of the nation, specific characteristics of the existence of a person in a certain society. They are very important for semasiological studies, because the specific lexical meaning is determined by the characteristics of the specific properties of real (or imaginary) objects. The semantic history of words in many cases clearly reflects changes in the life of society.

- psychological reasons based on the specific characteristics of the associative thinking of a person, in which this or that reality is compared with others or perceived in direct connection. In linguistic theory, they correspond to metaphorical and metonymic migration of nouns.

Analysis and results. The need to review the classifications of verbal units arises from the regular occurrence of changes in the meaning of words; derivational processes affect not only individual words but also word groups. To determine the direction of semantic formation, it is necessary to consider this phenomenon as an example of a group of lexemes united by a common meaning. At present, there are different approaches to the classification of verb lexemes and setting criteria for comparative analysis in the literature. The diversity of the classification of verbs is explained by the wide and complex nature of this sentence from the semantic point of view, the versatility of the verb as a complex linguistic unit, the diversity of verb meanings, lexical-semantics; the classification of the verb is of particular interest. Semantic classification of the verb N. K. Dmitriev, A. A. Aminova, Y. D. Apresyan, L. M. Vasiliev, F. A. Ganiyev, E. V. Kuznetsova, T. A. Kildibekova, R. D. Lizunova, E. R. Tenishev and others. Classification considered but never classified. Lexical-semantic groups and subgroups of verbs emphasize the need for further development of this problem in order to more fully illuminate the content features.

In English linguistics, interest in the semantics of lexemes, especially verbal semantics, has been observed for a long time (see W. Chef, C. Fillmore, R. Longaker, R. Jackendoff, etc.). As far as we know, there is currently no universally accepted oral classification. Therefore, for example, the main idea of V. Chef's approach is that the verb takes center stage in the sentence. Verbs belonging to the second category retain the main meaning of the word organ, but acquire an additional meaning, for example, the verb *urmoq* (to hit) has two meanings: 1) "to beat hard", 2) "by driving a large amount of something into something, to spoil the surface something"; to break something on something, something on the surface" (see. Pound with a nail) In the

second meaning, the main sema is preserved, but the additional effectiveness can already be explained, because the meaning of hitting is not only about z contains, but also information about the final result of this action (see hitting the enemy).

The comparative analysis of processing of verbs in the languages under consideration made it possible to identify the following features. Due to the processing of verbs in Russian and English, changes in the functional state, the causes of the emotional state, interpersonal relations and the execution of actions are filled. Verbs in English also indicate change of state (in this case the verbs are monovalent and mean change of weather), physiological state, speech activity, surprise, negative effect. Among the specific features of semantic derivation, it is possible to distinguish the development of the meaning of intellectual activity in English verbs and the meaning of appropriating someone's property in English verbs.

A common feature of the verbs of the above groups of English languages is the secondary meanings of the room (verbs to change the position of the object), separation, physiological effect and negative effect on the object (verb object etc. damage, etc.), interpersonal relations (verbs that have a negative effect on the object and linking). The systematicity of the semantic construction is confirmed by the difference in the grammatical structure of the producer and the construction; Regular verbs lose the ability to form an aspectual connection (slap someone, "kill"), to lose their reflexive meaning (move, "go crazy"), to acquire transitivity (slam, "miss something"), loses transitivity (sweep "to sweep" - "to walk majestically", mince "to chop" -> "to mince, to walk in small steps") Derivatives related to various LSGs and derivatives synonyms and antonyms clearly emphasize their functional differences.

Conclusions and suggestions. The dynamic aspect of language development has long been the focus of attention of many scientists and researchers. It is known that the phonetic, grammatical and semantic forms of each language follow their own path of development. By analyzing the associative-derivational relations and, accordingly, by determining the laws of functioning of the internal form of the word in the dictionary and speech, the systematicity of the dictionary is revealed and the mechanisms of this systematicity are revealed. Taking into account the above, this study takes into account the important features of the language system, its relevance to dynamic, probabilistic, open systems. These features of the language are manifested in the continuous derivational-motivational process covering different levels and planes of the language, in particular, as shown in the work, in the derivational space of the word as a multidimensional, dynamic and self-organizing structure; the internal form of the word is made with the active participle. It should be noted that although there is constant interest in the field of research, such as the semantic derivation of verbs, some lexical-semantic groups of verb lexemes, for example, verbs of physical action in relation to the subject, are incomplete and incomplete.

REFERENCES

1. Akhmedova Mekhrinigor Bahodirovna. "ANALYSIS AND DIFFERENT INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT OF SPIRITUALITY". Indonesian Journal of Innovation Studies, Vol. 18, May 2022, doi:10.21070/ijins.v18i.590.
2. Magdalena NGONGO, Akhmedova Mehrinigor. A Systemic Functional Linguistic Analysis of Clauses Relationship in Luke Gospel Text, Janji Baru Using Kupang Malay. Studies in Media and Communication Journal. Vol.11, 2023. - P. 33-40.
3. Fitria Nur Hasanah, Rahmania Sri Untari, Shofiyah Al Idrus, and Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Excel in Critical and Creative Thinking in Object-Oriented Programming. H. Ku et al. (Eds.): ICARSE 2022, ASSEHR 748, 2023. - P. 301-305.

4. Hazim Hazim, Ratih Puspita Anggraenni, Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Altruistic Actions in COVID-19 Corpses Care: Empathy, Modeling, and More. International Conference on Advance Research in Social and Economic Science (ICARSE 2022), 2023/4/27. - P.476-484
5. Akhmedova Mekhrinigor Bakhodirovna. "“SPIRITUALITY” LANGUAGE CATEGORY AND ITS CONTENT". Middle European Scientific Bulletin, vol. 6, Nov. 2020, pp. 57-59, doi:10.47494/mesb.2020.6.115.
6. Bahodirovna, A. M. "Semantic Field and Sema in Uzbek (In the Example of ‘Ma’naviyat’)". INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, vol. 1, no. 4, Oct. 2022, pp. 77-80, <https://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/173>.
7. Akhmetjanova Z.K. Functional-semantic fields of the Russian and Kazakh languages: Experience of comparative study / Z.K. Akhmetzhanova. - Alma-Ata: Science, 1989.
8. Babenko L.G. Functional analysis of speaking verbs, intellectual and emotional activity (based on the material of artistic speech by A. Platonov): Author's abstract. dis. . Candidate of Philology Sciences/L.G. Babenko. Rostov n/d., 1980. - 24 p.
9. Vronskaya Y.V. Cognitive-pragmatic features of statements with verbs of speech in modern English: (Compared with modern Russian): Abstract. dis. . Ph.D. Philol. Sciences/Y.V.Vronskaya. Ekaterinburg, 1998. - 18 p.
10. Gadzhieva N.Z. Verbs of speech in Turkic languages / N.Z. Gadzhieva, A.A. Koklyanova // Historical development of the vocabulary of Turkic languages. M.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1961. - P.322-460.

UDK: 813224 H-31

Gulhida HASANOVA,

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti 1 kurs doktoranti

E-mail: gulhida0898@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d N.Abdurahma'nova taqrizi asosida

COMPARATIVE STUDY OF SYNONYMS AND THEIR TRANSLATIONS USED IN PARALLEL TEXTS BASED ON CORPUS ANALYSIS

Аннотация

The given article highlights analysis of the translation of near synonyms “Sodiq and sadoqatlik” and their translations as “loyal and dedicated” used in the novel “Days gone by” using analysis based on corpus data in two languages (Uzbek and English) presenting some of the problems concerning their translation equivalency.

Key words: Near synonyms, corpus, corpus analysis, translation equivalence.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИНОНИМОВ И ИХ ПЕРЕВОДОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ПАРАЛЛЕЛЬНЫХ ТЕКСТАХ, НА ОСНОВЕ КОРПУСНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В данной статье представлен анализ перевода близких синонимов «содик» и «садокатлик» и их переводов «верный и преданный», использованных в романе «Дни минувшие», с использованием анализа на основе корпусной даты на двух языках (узбекском и английском), представляющих некоторые из них. проблемы их переводческой эквивалентности.

Ключевые слова: Синонимы, корпус, корпусный анализ, переводческая эквивалентность.

KORPUS ANALIZI ASOSIDA PARALLEL MATNLARDA QO'LLANILGAN SINONIMLAR VA ULARNING TARJIMALARI QIYOSIY TADQIQI

Аннотация

Ushbu quyida keltirilgan ish “O'tgan kunlar” asarida qo'llanilgan sodiq- sadoqatlik sinonimlari va ularning U.R Yo'ldoshev bosh muharrirligi ostida I.M To'xtasinov, O. Mo'minov, A. Hamidovlar tomonidan tarjima qilingan “Days Gone By” versiyasida qo'llanilgan loyal-dedicated sinonimlarining korpusga asoslangan tahlili va tarjima muammolarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Sinonimlar, korpus, korpusga asoslangan tahlil, tarjima ekvivalentligi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Texnika taraqqiyoti sharofati bilan hayotimizning ko'p jabhalaridagi mushkulotlar yilfdan yilga osonlashib bormoqda. Ilm fan sohasi ham bundan mustasno emas. ko'plab yillar davomida qiyin ko'p vaqtni va mehnatni talab qiladigan ba'zi bir vazifalar hozirgi kunda suniy intellekt yoinki oddiygina kompyuter va internet orqali tez va samarali tarzda hal etilmoqda. Leksikografiya, tarjimashunoslik va lingvistika yo'nalishi uchun qiyin bo'lgan vazifalardan biri tildagi sinonimlarni aniqlash, ularni tasniflash, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hozirgi kunga kelib til korpus bazalaridan foydalanish orqali tadqiqotchi tilshunoslarning qimmatli vaqtini tejagan holda sifat jihatidan ham anchayin samarali tarzda amalga oshirilmoqda. Korpus bazasining keng qamrovli va muntazam ravishda boyitilib va yangilanib borilishi, ushbu usuldan yoki vositadan foydalanuvchilarning sonini oshirdi. Shuni takidlab, o'tish joizki, ko'rpus ba'zasi bir xil bo'lishiga qaramay tadqiqotchi olim va izlanuvchilar aynan sinonimlarni aniqlash va ular orasidagi leksik semantik munosabatlarni belgilash uchun turli usullardan foydalanishgan. Chunonchi, Juan Shao [1] sinonimlarning insonlar ongida qanday holda namoyon bo'lishini o'z tajribali aniqlashga harakat qilgan hamda qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni korpus tahlili asosida tekshirgan, bunda yaqin yoki mutlaq sinonim sifatida ko'rsatilgan kandidat so'zlarning grammatik xossalari, chunonchi, ularning ma'lum bir grammatik shaklda va rollarda kelishini, hamda ularning leksik jihatdan boshqa leksik birliklar bilan iboralar hosil qilish chastotalari tekshirilgan. Chen [2] sinonimlarni chet tilini o'rgatishda korpus bazalaridan foydalanish o'quvchilarning sinonimlarni to'g'ri qo'llay olish qobiliyatini 2 barobar yaxshilagan o'z empirik tadqiqoti orqali isbotlab bergan.

Natthapon Petcharat ingliz tilidagi appropriate, proper va suitable so'zlarining o'zaro o'xshashligi va farqli jihatlarini Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Advanced English Dictionary va Macmillian English Collocations Dictionary lug'atlaridagi manbaalar va Corpus of Contemporary American English korpusi asosida o'rgangan va bu sinonimlar qatorida yagona o'zak ma'noning mavjudligini ammo ularni qo'llanilish doirasi va Grammatik birliklarni hosil qilishi bo'yicha farqli ekanligini xulosa o'rnida keltirib o'tgan. Eng qiziq tarafi muallif korpuslarda lug'atlarda topish qiyin bo'lgan namunalarini olish mumkinligini qayd etgan. Misol tariqasida ushbu so'zlarni qat'iy rasmiy yoki norasmiy uslublarga bo'lib ko'rsatgan yuqoridagi lug'atlardagi ma'lumotlarga zid ravishda korpus bazasidagi konkordans miqdori ushbu so'zlarni mutlaqo ikki uslubda ham qo'llanilishi mumkinligini dalillar bilan ko'rsatib bergan[3].

Shu kabi sinonimlar ustida korpus asosida izlanish olib borganlardan, Taylor high va tall so'zlari orasidagi sinonimiya'ni o'rgangan hisoblanib, u o'z ishida tall so'zi high so'ziga nisbatan cheklangan kontekstlarda ishlatilishini va high so'zi vertikal o'lchov ma'nosini bergan hollarda ko'proq ishlatilishini keltirib o'tgan[4].

Chung xuddi yuqoridagi kabi ingliz tilidagi create va produce so'zlari bo'yicha korpus asosida izlanish olib bergan va bu ikki so'z ma'noning talqini bo'yicha bir xil ekanligi ya'ni yangi narsani yaratish ma'nolari bor ekanligini ta'kidlab o'tgan, ammo bu ikki so'z birikmalari hosil qilishda tafovutga uchrashi haqida to'xtalib, create so'zi ko'p hollarda abstract otlar bilan birikma hosil qilishi, produce so'zi esa boshqa turdosh otlar bilan kuzatilishi misollar orqali ko'rsatib bergan.

[5] Cai [6] great so'zi va uning 6 ta sinonimlari hisoblangan awesome, excellent, fabulous, fantastic, terrific, va wonderful so'zlarini korpus asosida tadqiq etgan. U o'z ishi yakunida graet so'zi qolgan sinonimlarga nisbatan umumiy va kuchsizroq ekanligini ta'kidlab, qolgan so'zlarga nisbatan eng ko'p qollanilishini va fabulous, fantastic, great, terrific va wonderful so'zlari so'zlashuv uslubiga ko'proq mosligini va qolgan ikki awesome va excellent so'zlari publististik uslubga mos kelishini ta'kidlab o'tgan.

O'zbek tilshunoslar olimlari orasida esa parallel korpus yoinki, korpus materiallari asosida tahlil ishlari jahon tilshunosligiga nisbatan kamroq ko'lamda olib borilgan va sinonimlarning aynan leksik semantic tahlilini ko'rpas ma'lumotlar bazasi orqali tekshirish ishlari milliy kutubxonalar bazasiga kiritilmagan. Ammo parallel korpus bo'yicha hamda milliy korpus mavzusida ko'plab ishlar olib borilgan, chunonchi Axmedova A.N. [7] o'zbek tilidagi parallel matnlarda qo'llanilgan o'xshatishlarning leksik semantic xususyatlarini tahlil qilganlar hamda O'zbek tili korpusida o'xshatishlarning parallel korpusini yaratgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ishda tanlab olingan sinonimlarning O'zbek tili korpusi va British National Corpus va Brown Corpus bazasida berilgan misollar tahlili orqali qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni ya'ni ikki tildagi sinonimlarning grammatik-leksik xususyatlarini taqqoslash orqali tarjima ekvivalentligi baholandi.

Tahlil va natijalar. Avvalombor, ushbu tanlab olingan sinonimlarning ular qatnashgan kontekstlari bilan tanishib chiqsak:

Sizmi? – deb kulimsiradi. – Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz – ya'ni ma'naviy otam.

[sodiq]

Ammo davlatlari yori berib, sadoqatlik xizmatkorlarinigizdan bo'lg'an Marg'ilon qo'rboshisining yordami bilan O'ttaboyning changalidan arang qutilishga muvaffaq bo'ldim...»

[sadoqatlik]

– Barakalla, o'g'lim, – dedi Hasanali, – javobingiz o'z o'ylag'animchadir. Endi sizdan

shuni ham so'rayin: xo'jasig'a sodiq bir qul, sizning ta'biringizcha, ma'naviy bir padar o'z

o'g'lig'a yomonlik sog'inarmi, bu to'g'rida javob beringiz-chi?

Otabek kutilmagan bu savoldan ajablendi:

– So'zingizga tushunolmadim, ota, – dedi

[sodiq]

“You, for me?” – he smiled. – “Although you are not my father, however,

you are the closest friend and loyal man who takes care of me like my own

parent. I'd say, you are my spiritual father.”

[loyal]

– “Good lad, my son”, – Hasanali said – “It is the exact answer which I

wanted to hear. Now, let me ask you one more thing: a dedicated servant to his

master or, as you said, spiritual father, whether he wishes any harm to his son,

now tell me?

[dedicated]

Loyal- Dedicated

Loyal so'zi Cambridge Online Dictionary da quyidagicha ta'riflanadi:

...firm and not changing in your friendship with or support for a person or an organization, or in your belief in your principles:

Jack has been a loyal worker in this company for almost 50 years.

When all her other friends deserted her, Steve remained loyal.

She's very loyal to her friends.

Dedicated so'zi Cambridge Online Dictionary da quyidagicha ta'riflanadi: ...believing that something is very important and giving a lot of time and energy to it:

a dedicated father/teacher

She's completely dedicated to her work.

The Green Party is dedicated to protecting the environment.

Ushbu ikki so'zlar yuqorida tahlil qilingan sinonimlar juftligidan asosiy farqi ular kontekstual yoki qisman sinonimlar hisoblanadi. Ularning birlamchi ta'rifi aynan shu xulosaga olib keladi. Misol uchun: Loyal so'zi tarifidan sodiq, sadoqatli ma'nolarini bersa, dedicated so'zi esa ... baxsh etilgan, ..ga moslashtirilgan ma'nosini o'zida ko'proq aks ettiradi. Bu ikki so'z orasidagi sinonimiya hodisasini chuqurroq tahlil etish uchun ularning gapda kelish o'rinlari va birikma hosil qilish xususyatlarini solishtirib ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu maqola tadqiqi natijalari shuni ko'rsatdiki, loyal so'zi ko'p hollarda inson sadoqatini anglatgan hollarda jonli egalarni aniqlab kelgan, masalan, loyal troop, loyal supporter, servant. Ammo dedicated so'zi esa jonsiz egalar bilan kelganda, ya'ni, predmetlar bilan kelgan, .. ga ixtisoslashtirilgan, ma'nosini bersa, jonlali egalar bilan kelganda o'z kasbiga sodiq ma'nosida ishlatilgan.

Misol uchun:

Loyal

the country's 14 regional commissioners, all of whom had been appointed by the Royal Palace and were regarded as loyal supporters of the King. The dismissals were announced the day after Girija Prasad Koirala, the general secretary of

was so fond of studying with its doggerel verses which drew him and others into the blackest treason.' 'We are the King's loyal servants,' murmured Bere defiantly. 'Brother Hopkins, God rest him, was a man lost in the past but the manuscript he

Dedicated

extra for as little as £20 over the price of a 512K card. The extra bonus with the Magician card is the S3 chip which is a dedicated graphics processor. In graphical environments like Windows the whole screen is a colour bitmap image and any changes

and the Altnet for integrating coaxial and twisted pair environments. In 1991, MiLAN introduced the first dedicated print server for TCP/IP networks priced under \$1,000. In 1992, MiLAN will continue to bring unique and innovative

after years of 'attention' from the STB, the Czech secret police which had now, thank God, been disbanded. Sacher was a dedicated socialist who was devoting his considerable influence to blocking the attempts of private firms from the West to

Ushbu yuqorida berilgan, misollardan shunday xulosa qililishimiz mumkinki, dedicated so'zi bir qarashda sodiq ma'nosini bersada bu so'z loyal so'zidan farqli ravishda biron ish, kasbga sodiqlik ma'nolarida ko'proq ishlatilgan ekan.

Sadoqatli – dedicated

Yuqorida asarlardan keltirilgan parchalardan ko'rinib turibdiki, sadoqatli sifati dedicated deya tarjima qilingan. Bir qarashda bunda hech qanday g'ayri oddiy holat kuzatilmasada, dedicated so'zining korpus bazasidagi misollarini tahlil qilish ushbu so'zning ko'p hollarda biron kasb yoki sohaga o'zini baxsh etgan yoki shu bilan ko'p shug'ullanadigan inson sifatida, jonsiz jismlar bilan qo'llanilganda esa, ko'p hollarda qurilmalar bilan ishlatilganda u biron ishga maxsuslashtirilgan va ixtisoslashtirilgan ma'nolarida ishlatilgan. Bularning barchasini hisobga olgan holda, ushbu kontekstda sadoqatli

ma'nosini berish uchu dedicated so'zini tanlash qisman noo'rin bo'lishi mumkin deb hisoblaymiz. Ammo bir asarda bir so'zni ko'p takrorlanishi o'quvchi uchun bir xillikga sabab bo'lishi mumkinligini hisobga olgan holda, ushbu sadoqatli so'zi devoted deya tarjima qilinishi maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi. Chunki devoted so'zi ko'rpuz bazamizda inson aniqlovchisi bo'lib kelgan hollar dedicated so'ziga nisbatan ko'proq.

Xulosa va takliflar. Sinonimlarning korpus ba'zasiga asoslangan taxlili nafaqat ushbu sinonimlarning o'xshash va

farqli jihatlarini aniq ko'rsatib beradi, balki ushbu sinonimlarning berilgan kontekstda muayyan tarjimalarini qanchalik to'g'ri va dekvat tarjima qilinganligini obektiv baholash imkonini beradi. Yuqorida o'tqazgan kichik korpus analizimiz shuni ko'rsatdiki aslida sinonim ba'zan esa Mutlaq sinonim sifatida qaralgan so'zlar ma'lum kontekstlarda o'z ma'naviy farqlari bilan farq qilishi hamda tarjima jarayonida aynan mana shu ma'no nozikligini yo'qotishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Juan Shao. Synonymy and lexial priming. A:z cross linguistic investigation of synonymy from corpus and psychological perspectives: Filol. fan. dokt.... diss. – Liverpool, 2018. –B. 54- 56.
2. 李远帆, A Study on the Corpus-driven Teaching and Learning of English Near Synonyms. 海外英语, (16). 2015. PP.205-207.
3. Natthapon Petcharat Language Institute, Thammasat University. Corpus-Based Study of English Synonyms: Appropriate, Proper, and Suitable // LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network Journal, Volume 10, Issue 2, 2017
4. Taylor, J. R. Near synonyms as co-extensive categories: 'high' and 'tall' revisited // Language Sciences, 2003. 25(3), P. 263-284.
5. Chung, Siaw-Fong. A corpus-based analysis of "create" and "produce" // Chang Kung Journal of Humanities and Social Sciences. 2011. 4(2) (October 2011), PP. 399-425. Cai, Jiutian // Is it "great" enough?: a corpus-based study of "great" and its near synonyms. 2012
6. Ахмедова А.Н., Г.И.Эргашева // Corpus-based translation studies. Ўзбек миллий ва таълимий корпусларини яратишнинг назарий ҳамда амалий масалалари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари – Тошкент. 2021 7 май.
7. Eshmo'minov. A. O'zbek tili milliy korpusining sinonim so'zlar bazasi. F.b.fals.d-ri (PhD). Diss. – Toshkent: 2019
8. <https://www.english-corpora.org/coca/>
9. https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fbnc2_tt21
10. https://app.sketchengine.eu/#sketchdiff?corpname=preloaded%2Fbnc2_tt21&tab=advanced&lemma=loyal&lemma2=dedicated&showresults=1

Jamshid HOLMIRZAYEV,

University of economics and pedagogy The assistant of the department "Uzbek and Foreign Languages"

E-mail:John1209@mail.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF KOREAN AND UZBEK IDIOMS OF HUMAN BODY

Annotation

In the article, we have studied and compared 2 types of idioms of human body in Korean and Uzbek. Both languages are rich in idioms, and it has been quite interesting to compare and contrast idioms in these languages. Contrastive analysis hypothesis is an area of comparative linguistics which is concerned with the comparison of two or more languages to determine the differences or similarities between them, either for theoretical purposes or purposes external to the analysis itself.

Key words: Languages, idiom, communicate, comparison, native, culture.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОРЕЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ИДИОМ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТЕЛА

Аннотация

В статье мы изучили и сравнили 2 типа идиом человеческого тела на корейском и узбекском языках. Оба языка богаты идиомами, и было весьма интересно сравнивать и сопоставлять идиомы в этих языках. Гипотеза контрастного анализа - это область сравнительной лингвистики, которая занимается сравнением двух или более языков для определения различий или сходств между ними либо для теоретических целей, либо для целей, внешних по отношению к самому анализу.

Ключевые слова: Языки, идиома, общение, сравнение, культура.

KOREYS VA O‘ZBEK TILLARIDA INSON TA’NA A’ZOLARI QATNASHGAN IDIOMALARNING QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada koreys va o‘zbek tillarida inson tanasi nomlari orqali ishlatiladigan 2 xil idiomalar solishtirilgan. Ikkala til ham idiomalarga boy va bu tillardagi idiomalarni solishtirish juda qiziq jarayon bo‘lib, unda ularning ko‘plab farqli tomonlari aniqlangan va tahlil qilingan. Kontrastiv tahlil gipotezasi qiyosiy tilshunoslikning nazariy maqsadlarda yoki tahlildan tashqari maqsadlarda ikki yoki undan ortiq tillar orasidagi farqlar yoki o‘xshashliklarni aniqlash bilan bog‘liq bo‘lgan sohasidir.

Kalit so‘zlar: Tillar, idioma, muloqot qilish, taqqoslash, o‘zilik, madaniyat.

A language is a system of communication that consists of a set of sounds and written symbols and used by a particular country or region for talking, writing and in some cases in the form of body language. Language is the main tool to communicate for human beings, and their way of communicating may differ from each other. Today's fastly developing world, knowing other foreign languages can help succeed in career. However only learning the vocabulary and grammar is not always enough to sound like a native of the target language. In order to be able to speak a foreign language like natives do requires a bit deeper study into idioms. An idiom is a phrase that, when taken as a whole, has a meaning you wouldn't be able to deduce from the meanings of the individual words. It's essentially the verbal equivalent of using the wrong math formula but still getting the correct answer. Knowing what every single word in an idiom may not be a help to understand what the whole idiom means. It is a language unit that comes together, have certain meaning and the learner need to remember what it means. If a language learner is able to use and understand idioms in conversation, it is highly possible that the communication will be successful.

Although there is a lot in common among languages, each one is unique, both in its structure and in the way it

reflects the culture of the people who speak it. Since every language is unique, idioms in one language does not always have the same meaning in another language. Idioms are different and unique to one language and an idiom consisting of the same words and forms may mean totally opposite meaning in another language.[1.67]

In the article, we have studied and compared 2 types of idioms of human body in Korean and Uzbek. Both languages are rich in idioms, and it has been quite interesting to compare and contrast idioms in these languages. Contrastive analysis hypothesis is an area of comparative linguistics which is concerned with the comparison of two or more languages to determine the differences or similarities between them, either for theoretical purposes or purposes external to the analysis itself. This approach is helpful for those who learn a language by comparing and contrasting with their native language.

In this comparison type 1, we will compare the idioms of Korean and Uzbek with similar form but different meaning. The following table shows how similar human body idioms in both languages share different meanings[2].

Korean idiom	Meaning	Literal translation	Type	Uzbek idiom	Meaning	Literal translation	Type
발등에 불이 떨어지다	Rushed off your feet	Fire coming off your feet	Pure idiom	Oyog‘idan chaqnamoq.	o‘t quick and light in movement	Fire coming off your feet	Pure idiom
보는 눈 없어	Having a bad sense of something	To not have eyes for something	Pure idiom	Ko‘rgani ko‘zi yo‘q	To hate someone so much	To not have eyes to see someone	Pure idiom
어깨에 힘을 주다	To behave in an arrogant manner.	Stiffen one's shoulders:	Pure idiom	Ko‘krakni kermoq	To be proud	To keep chest / shoulders stiff	Pure idiom

The idiom 발등에불이떨어지다 in Korean matches perfectly with oyog'idan o't chaqnamoq in Uzbek, however their meaning do not match as their form.

5a. 발등에불이떨어지다

마감이코앞이라발등에불이떨어졌다.

Translation: The deadline is so soon I'm so busy!

5b. Oyog'idan o't chaqnamoq.

Qo'shning kelini juda ephil-da, oyogidan o't chaqnaydi.

Translation: Neighbor's daughter-in-law is very agile; fire comes off her feet.

The examples given above shows that they do not share the same meaning despite having almost the same form. In Korean, this idiom means to be busy, on the other hand, Uzbek version is usually used to describe someone who is agile and does chores quick. Although they do not have the same meaning, logically how these idioms are formed is quite similar. According to myth, fire was discovered by rubbing two sticks together, the same as walking fast does the action of rubbing and fire can be made. Logically, this can be where this idiom came from.

The following idioms보는눈없어 in Korean, and ko'rgani ko'zi yo'q in Uzbek have the same form and their literal meaning is to have no eyes to see. Although, their forms perfectly match, their idiomatic meaning differ from each other.

6a.

빈센트는나쁜여자만계속만나는걸보니여자보는눈이없다

Translation: Vincent always has such bad relationships, it seems like he doesn't have a sense for them.

6b. Kechagi tortishuvdan so'ng uni ko'rgani ko'zim yo'q.

Translation. After yesterday's argument, I have no eyes to see him.

As in the examples given the Korean expression is used to describe when a person has a terrible taste. Logically thinking, if we choose something blindfolded; obviously, we will not have the best choice. In comparison, Uzbek expression is used when you do not like someone to the extent that you do not want to open your eyes to see that person.

The Korean idiom 어깨에힘을주다 matches with Uzbek idiom of ko'krakni kermoq but they do not match in meaning. When literally translated, they will sound as to stiff one's shoulder / chest stiff. However, their idiomatic meanings are totally different. Idiomatically the Korean expression is used to describe someone who is arrogant, Uzbek expression means to feel proud of something or somebody.

7a.

김대리가돈좀벌었다고너무 어깨에힘을주고 다니더군.

Translation: Assistant manager Kim's shoulders were too tight just because he made some money.

Assistant manager was behaving in an arrogant way just because he made some money.

7b. Ko'kragingizni kerib yuring oshna, sizning farzandlaringiz shunday yutuqlarga erishdi.

Translation: Keep your chest stiff my friend, your children has achieved this much.

A friend is telling the other friend to feel proud because of his children's achievements.

3. Comparison type III

Comparison type III idioms are those with similar meaning but different forms in Korea and Uzbek languages. The table given below compares the expressions similar meaning and different forms in both languages respectively.

Korean idiom	Literal translation	Uzbek idiom	Literal translation	Meaning	Type
눈코뜯새없다	Can't open your eyes or nose	Bosh qashigani vaqt yo'q.	Having no time scratch head.	Rushed off your feet	Pure idiom
눈이멀다	Going blind	Ko'zini yog' bosmoq	Having oil on the eyes	to be blinded by something	Pure idiom
가슴이두근거리다	Having an itchy chest	Ko'ngli g'ash bo'lmoq	Not having a peaceful heart/soul	Feeling anxious	Pure idiom
입이심심하다	Bored mouth	Qorin hushtak chaldi	Stomach is whistling	Feeling peckish	Pure idiom

The Korean idiom 눈코뜯새없다 matches with the idiom of bosh qashigani vaqt yo'q in Uzbek language. They both come in pure idiom type. The Korean idiom uses nose and eyes in 눈코뜯새없다 literally meaning to have no time even to open eyes and nose whereas, the Uzbek idiom of bosh qashigani vaqt yo'q is literally translated having no time to even scratch head. Both of the idioms indicates how extremely busy a person is, since opening eyes, inhaling through nose, and scratching head do not require a special effort, they are done in no time. In fact, we all do these actions no matter how busy we are, these expressions are used to exaggerate how busy a person is.

8 a. 마감때는눈코뜯새없이바쁘다.

Translation: I'm so busy because the deadline is so close.

The deadline is very near so I am only studying without distracting myself.

8 b. To'y arafasi bosh qashigani ham vaqt yo'q.

Translation: The wedding is in the corner, I am very busy.

Wedding is an important day and at the same time, it is the busiest day as well. The example says that she does not have time to even scratch her head, having no time to scratch head indicates how hectic her days are now.

The Korean expression of 눈이멀다 means to be blinded by something, the same meaning we can get from uzbek idiom of ko'zini yog' bosgan meaning to have oil on the surface of one's eyes.

9 a. 판사는그가욕심에눈이멀었다고말했습니다.

Translation: The judge said he was driven by greed.

9 b. Mansab va boylik tufayli ko'zini yo'g bosganlar bilan do'stlashma!

Translation: Don't make friends with the ones who are blinded by reputation and wealth!

In both examples provided above, one can understand that it is not about physically being blind rather it describes people who are idiomatically blind. Although, the examples says they are not physically blind there are elements of not seeing or paying attention to some things.

The Korean idiom 가슴이두근거리다 matches with ko'ngli g'ash bo'lmoq in Uzbek idiom. They both come in pure idiom type and share almost the same meaning. The Korean expression of 가슴이두근거리다 literally means to have an itchy chest, and Uzbek idiom of ko'ngli g'ash bo'lmoq means to not have a peaceful heart. Although their form are not the same, they share the same meaning of feeling anxious and worried. Apparently, we all feel with our heart and soul so being anxious is also experienced in our heart, this

is logically correct to have an itchy chest or not peaceful heart when we are worried.

10 a. 거짓말을 들킬까봐 가슴이 두근거렸다.

Translation: I'm worried they'll figure out I lied.

10 b. Huddi nimadir sodir bo'ladigandek ko'nglim g'ash.

Translation: I am feeling anxious as if something bad is going to happen.

The idiom **입이심심하다** in Korean language matches with **qorin hushtak chaldi** in Uzbek idiom. **입이심심하다** is literally translated as bored mouth, whereas **qorin hushtak chaldi** is translated as the stomach whistling. Despite having different forms they both mean to be peckish / hungry. If we analyze both of these idioms logically: the Korean idiom literally means a bored mouth, being bored is a result of doing nothing for a long time and the mouth might not have anything for quite a while that it is bored and wants to eat. The Uzbek idiom **qorin hushtak chaldi** literally means stomach whistling, usually when you are hungry your stomach starts growling this is the reason why stomach whistles in Uzbek.

11 a. 뭐가먹고싶은데입이심심하다.

Translation: I'm peckish but I don't know what I want.

11 b. Tushlik qilib olaylik qorin hushtak chalib yubordi.

Translation: Let's have lunch my stomach is whistling.

In the article, it is found that idioms of human body have some connections in Korean and Uzbek; mouth is mainly used to describe talking and discussion, heart is used to describe feelings, face and eyes are used to describe personality. Type 1 discusses the idioms with similar form but different meaning. Type 2 idioms are those with different forms but similar meaning. Most of the idioms studied in the research are categorized as pure idioms.

Studying and contrasting idioms in target language is a great help for an EFL learner, as it motivates to learn the language. Lado claimed that, "those elements which are similar to the learner's native language will be simple for him, and those elements that are different will be difficult[5]. Finding similarities and dissimilarities between mother tongue and target language makes learning easier and fun.

LITERATURE

1. Chang, K. M. Study how much the national idiom expression is. Dong A Publishing House. Seoul.1990.P.76
2. Joon, P. Y. Dictionary of Idioms. Thaeaksa Publishing House.2005.P.67
3. Yusupov A.L. Inglizcha-o'zbekcha idiomalar luga'ti. – Toshkent. 2014
4. Afrianto & Inayati, Anisa. Existential process in Harry Potter and the Chamber of Secret: A systematic functional linguistic study. Teknosastik: Jurnal Bahasa dan Sastra. 2006. Pp 26-31.
5. Lado R. Linguistics Across Cultures. University of Michigan Press.1957.P.57.
6. <https://www.grammarly.com/blog/idiom/#:~:text=An%20idiom%20is%20a%20phrase,an%20example%20of%20an%20idiom.>
7. <https://koreangrumbings.tumblr.com/>
8. <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=1244.220>

Shahnoza XUSHMURODOVA,
Samarqand Davlat Universiteti Ingliz tili kafedrasida PhD, dotsenti
E-mail: xushmurodova.shahnoza@yahoo.com

Samarqand davlat universiteti ingliz tili kafedrasida dotsenti N.A.Isakova taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF PERSONALITY ON LEARNING ENGLISH AS A THIRD LANGUAGE

Annotation

This article is about the study aimed to investigate the effect of bilingualism on English pronunciation development among Karakalpak students at Uzbekistan State World Languages University. The findings of this study provide valuable insights into the relationship between bilingualism, language proficiency, attitudes towards pronunciation, and the age at which English learning began. Psychological concern plays an important role in shaping language acquisition. It is described that the development of self-conception among learners could potentially impact their academic performance, but it is worrisome that many of them currently have low self-conceptions and display passive and negative attitudes.

Key words: Effective learning, learner personality, multilingualism, language proficiency, educational outcomes.

UCHINCHI TILNI O'RGANISHDA SHAXSIY FAZILATLARNING TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqola O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti qoraqalpoq talabalari o'rtasida ikki tillilikning ingliz tili talaffuzi rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqot haqida. Ushbu tadqiqot natijalari ikki tillilik, tilni bilish, talaffuzga bo'lgan munosabat va ingliz tilini o'rganish boshlangan yosh o'rtasidagi bog'liqlik haqida qimmatli fikrlarni beradi. Tilni o'zlashtirishni shakllantirishda psixologik tashvish muhim rol o'ynaydi. Ta'riflanganidek, o'quvchilarda o'z-o'zini anglashning rivojlanishi ularning ilmiy faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin, ammo ularning ko'pchiligi hozirda o'z-o'zini anglash pastligi va passiv va salbiy munosabatda bo'lishi tashvishlidir.

Kalit so'zlar: Samarali ta'lim, o'quvchi shaxsi, ko'p tillilik, tilni bilish, ta'lim natijalari.

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТИ НА ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ТРЕТЬЕГО ЯЗЫКА

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию, направленному на изучение влияния двуязычия на развитие английского произношения среди каракалпакских студентов Узбекского государственного университета мировых языков. Результаты этого исследования дают ценную информацию о взаимосвязи между двуязычием, знанием языка, отношением к произношению и возрастом, в котором началось изучение английского языка. Психологическая забота играет важную роль в формировании овладения языком. Описано, что развитие самооценки среди учащихся потенциально может повлиять на их академическую успеваемость, но вызывает беспокойство то, что многие из них в настоящее время имеют низкую самооценку и демонстрируют пассивное и негативное отношение.

Ключевые слова: Эффективное обучение, личность учащегося, многоязычие, владение языком, результаты обучения.

Introduction. The thinking ability of learners is crucial for effective learning, and their academic success is a matter of concern for learners, teachers, parents, school administrators, and the wider community [1]. Psychologists have attempted to unravel the complexities of educational achievement and have put forth several reasons for variations in achievement. It has been found that cognitive ability alone is insufficient for students to thrive academically [2]. The development of self-conception among learners could potentially impact their academic performance, but it is worrisome that many of them currently have low self-conceptions and display passive and negative attitudes [3]. Chamorro-Premuzic and Furnam [4] conducted research that demonstrated the inadequacy of cognitive ability alone in ensuring student success in academics, which led to a heightened interest in identifying non-cognitive predictors of academic achievement. Personality likely plays a significant role in influencing academic success. It is worth noting that personality, alongside other factors, likely contributes to academic achievement. In conclusion, cognitive ability is important but not comprehensive on its own, as personality traits and self-conceptions are likely influential in academic success. Efforts are being made to understand these non-cognitive factors and their impact on educational outcomes.

Big Five Model. Interest in the field of personality studies has increased in recent centuries, leading personality psychologists to develop a measurement tool known as the Five Factor Model (FFM) Personality Inventory [5]. This inventory utilizes factor analysis and is based on adjective-driven questions. In the early 1980s, researchers adopted a widely-used language and defined personality using a five-factor model called the "Big Five," which encompasses the major personality traits of an individual. [6]

The Big Five model consists of five primary dimensions: Openness to Experience, Conscientiousness, Extraversion-Introversion, Agreeableness, and Neuroticism-Emotional Stability. [7] These dimensions are often represented using the acronym OCEAN. The Big Five Framework, as described by Gosling [8], is a hierarchical classification model that categorizes personality traits into five broad variables, representing the highest level of abstraction. Each of these factors, such as Extraversion, embodies various more specific facets, like sociability, which in turn encompasses even more specific aspects, such as speech and outgoingness. [9] Consequently, it is possible to classify the majority of individual differences in human personality within these empirically derived domains. [10]

Personality and EFL Learning. The identification of the Big Five personality factors based on linguistic information has led to the development of structured questionnaires and other personality assessment tools, which may or may not be specifically designed to measure these factors. [11] EFL (English as a Foreign Language) students, as indicated by Asghari [12] et al., hold certain perceptions about their learning experiences, and these perceptions can be influenced by a range of factors, including individual differences and specific personality characteristics. Numerous studies have explored the relationship between personality and EFL learning, with researchers employing different methodologies and focusing on various aspects of personality traits. Ehrman, [13] for instance, conducted research that yielded additional findings highlighting the connections between personality, language learning abilities, language acquisition, and the design of language learning programs.

Personality and academic achievement. In three longitudinal studies conducted by Chamorro-Premuzic and Furnam [14], two British university researchers, a survey was conducted to examine the connection between personality traits and academic achievement. The researchers discovered a significant relationship between personality and academic performance. Similarly, Pomsakulvanich [15] et al. acknowledged that extensive research has revealed a strong association between personality traits and academic success, suggesting that personality traits can have either a positive or negative impact on learners' academic achievements. Another study by Nye [16] et al. explored the interrelationships between psychological characteristics, as measured by the Big Five model, and academic performance. The findings of this study showed a positive and significant correlation between the five personality traits (openness, conscientiousness, extraversion, agreeableness, and neuroticism) and students' educational achievements.

Theory part. The study that follows supports the linguistic relativity hypothesis, which holds that thinking is determined by language, and as a result, cognitive categories are limited and defined by linguistic categories. Language only affects thinking, and in addition to linguistic categories, thinking is also shaped by traditions and specific non-linguistic behaviors.

Language-based communication alters how people perceive the world. Therefore, every language has a unique way of thinking. A person only has the chance to perceive the world from a fresh perspective after studying a foreign language. Thoughts are influenced by language, not the other way around. A person's language's grammatical structure and overall verbal construction have an impact on how they see the outside world. It emphasizes how one's mind is either determined by or influenced by language.

The study of linguistic identity is one of the most important concerns in modern linguistics, which has a strong anthropocentrism.

Since the "user" of a language does not always belong to a certain linguistic ethnos, the manifestation of a nation's

character via the lens of linguistic identification is not always clear. We're talking about bilingualism and multilingualism, where a person's linguistic identity might take on a derivation or level system in the case of dominant multilingualism.

Bilingualism is not simply the addition of a second language to a first language; rather, it is a linguistic repertoire made up of novel language practices that represent the individual meaning-making resources of language users (Garcia & Wei, 2015).

We contend that it is impossible to assess the adaptability of all elements of a secondary linguistic identity without considering the national characteristics of native speakers, which are mirrored in both "standard" and "non-standard" language. The degree to which one's linguistic identity has developed and one's level of proficiency with various forms of understanding in one's mother tongue influence one's preparedness to acquire a foreign language.

Furthermore, it's intriguing in and of itself how we 'fill out' our constructions of other people's identities. We use knowledge—some of which may be "hard-wired" into us genetically (it is impossible to know at this point), but the bulk of which has been accumulated over a lifetime of experience of meeting people, forming "hypotheses" about what they are like, and "testing" these hypotheses in our interactions with them—to fill the gap between the scant linguistic and other evidence available to us, and the whole person we construct.

"We, as language users or scholars, should go beyond the language and perceive language itself as the realization of something beyond to acquire a good knowledge of the functions of language. As a result, it is essential to investigate and analyze language meaning in social context from a social perspective (Ming Liu, 2014).

The study presents the hypothesis that the expression of the concepts of "uniqueness," "subjectivity," and "individualization" in the Karakalpak and Russian languages is associated with the use of the second-person singular pronoun you - sen; - ti of KS to the spouse and elders, as opposed to the Uzbek language. Particularly, the simplicity, which has a good impact on the development of phonetic competence in a second language.

Conclusion. This study aimed to investigate the effect of bilingualism on English pronunciation development among Karakalpak students at Uzbekistan State World Languages University. The findings of this study provide valuable insights into the relationship between bilingualism, language proficiency, attitudes towards pronunciation, and the age at which English learning began.

The linguistic relativity hypothesis, which posits that language shapes thinking and cognitive categories, served as the theoretical framework for this study. It was observed that language-based communication influences individuals' perception of the world, and each language offers a unique way of thinking. The study supported the idea that language influences thoughts, and individuals' grammatical structures and verbal constructions impact how they perceive the external world.

REFERENCES

1. Eyong, E., David, B. and Umoh, A. (2014) The Influence of Personality Trait on the Academic Performance of Secondary School Students in Cross River State, Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 19, 12-19.
2. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
3. Ibrahim, N.S., Yusof, N.S.H.C., Razzak, N.F.A. and Norshahidi, N.D. (2014) A Meta-Analysis of the Relationship between Big Five Personality Traits and Students' Academic Achievement. *ICSSR E-Journal of Social Science Research*, 2, 15-22.
4. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
5. Ibrahimoglu, N., Unaldi, I., Samancioglu, M. and Baglibel, M. (2013) The Relationship between Personality Traits and Learning Styles: A Cluster Analysis. *Asian Journal of Management Sciences and Education*, 2, 93-108.
6. Mynatt, C.R. and Doherty, M.E. (2002) *Understanding Human Behavior*. 2nd Edition, Allyn & Bacon, Boston.

7. Mynatt, C.R. and Doherty, M.E. (2002) *Understanding Human Behavior*. 2nd Edition, Allyn & Bacon, Boston.
8. Dörnyei, Z. and Skehan, P. (2005) Individual Differences in Second Language Learning. In: Doughty, C. and Long, M., Eds., *The Handbook of Second Language*, Blackwell, Oxford, 589-639..
9. Gosling, S.D., Rentfrow, P.J. and Swann Jr., W.B. (2003) A Very Brief Measure of the Big-Five Personality Domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
10. Maghsoudi, M., Fatemeh, S. and Fatemeh, A. (2013) Investigating the Effect of Big Five Personality Traits in Iranian EFL Bilingual Learners. *International Journal of Language and Linguistics*, 1, 26-32.
11. Goldberg, L.R. (1990) An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
12. Paunonen, S.V. and Jackson, D.N. (2000) What Is beyond the Big Five? Plenty! *Journal of Personality*, 68, 821-835.
13. Asghari, A., Fatemi, A.H. and Pishgha, R. (2012) Attribution Theory and Personality Traits among EFL Learners. *International Journal of Linguistics*, 4, 229-243.
14. Ehrman, M.E. (1995) Language Aptitude, Personality, and Language Learning: Is There a Link? AA4L Convention, Long Beach.
15. Chamorro-Premuzic, T. and Furnam, A. (2006) Intellectual Competence and the Intelligent Personality: A Third Way Differential Psychology. *Review of General Psychology*, 10, 251-267.
16. Pomsakulvanich, V., Dumrongsiri, N., Sajampun, P., Sornsri, S., John, S.P., Sriyabhand, T., Nuntapanich, C., Chantarawandi, C., Wongweeranoncha, P. and Jiradilok, S. (2012) An Analysis of Personality Traits and Learning Styles as Predictors of Academic Performance. *ABAC Journal*, 32, 1-19.
17. Nye, J.V., Orel, E. and Kochergina, E. (2013) Big Five Personality Traits and Academic Performance in Russian Universities.
18. García, O., & Wei, L. (2015). Translanguaging, bilingualism, and bilingual education. In W. E. Wright, S. Boun, & O. García
19. García, O., & Wei, L. (2015). Translanguaging, bilingualism, and bilingual education. In W. E. Wright, S. Boun, & O. García (Eds.), *The handbook of bilingual and multilingual education*. Palgrave Macmillian. 2015. -p. 223–240.
20. Ming Liu. *The Social Interpretation of Language and Meaning. Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 4, No. 6, Academy Publisher, 2014. -p. 1238-1242.

Guluzra HAMRAQULOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: guluzrahamkulova@gmail.com

ADU professori, f.f.d D.Nabiyeva taqriza asosida

FONOPOETIKANING LINGVOPOETIK TADQIQOTLAR TIZIMIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada olimlarning lingvopoetika doir ilmiy izlanishlari qiyosan tahlil qilinadi. Shuningdek lingvopoetikani adabiyotshunoslikda, uslubiyatdan farqli jihatlarini o'rganiladi. Lingvopoetika va poetika munosabatlari hamda lingvistik birliklarning poetik imkoniyatlari tadqiq qilinadi. Yaxlit matnning murakkab konnotativ xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Lingvopoetikaning umumiylik sifatida fonopoetika, leksopoetika, morfopoetika, sintaksoetika kabi tashkiliy qismlardan – paradigmalardan tashkil topishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Lingvopoetika, ingerent konnotatsiya, metasemiotik bosqich, lingvistik aspekt, adresant, adresat, ekspressiv funktsiya, konativ (apellyativ) funktsiya, fatik funktsiya, poetik funktsiya, metalisoniy funktsiya.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФОНОПОЭТИКИ В СИСТЕМЕ ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация

В данной статье сравниваются исследования ученых по лингвопоэтике. Лингвопоэтика изучается также в литературоведении, в различных аспектах методологии. Изучаются лингвопоэтические и поэтические отношения и поэтические возможности языковых единиц. Обсуждаются сложные коннотативные особенности текста в целом. Рассмотрена организация лингвопоэтики в целом из организационных частей - парадигм, таких как фонопоэтика, лексопоэтика, морфопоэтика и синтаксопоэтика.

Ключевые слова: Лингвопоэтика, имманентная коннотация, метасемiotическая стадия, языковой аспект, адресат, адресат, экспрессивная функция, конативная (апеллятивная) функция, фатическая функция, поэтическая функция, функция металисона.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF PHONOPOETICS IN THE SYSTEM OF LINGUISTIC AND POETIC RESEARCH

Annotation

This article compares the research of scientists on linguopoetics. Linguopoetics is also studied in literary criticism, in various aspects of methodology. Linguopoetic and poetic relationships and poetic capabilities of linguistic units are studied. The complex connotative features of the text as a whole are discussed. The organization of linguopoetics as a whole from organizational parts - paradigms, such as phonopoetics, lexopoetics, morphopoetics and syntaxopoetics is considered.

Key words: Linguopoetics, immanent connotation, metasemiotic stage, linguistic aspect, addressee, addressee, expressive function, conative (appellative) function, phatic function, poetic function, metalison function.

Kirish. Lingvopoetika tadqiq xususiyatiga ko'ra fanlararo yo'nalish bo'lib, u o'zi qatori tutash fanlarning tushuncha va kategoriyalariga mos tushmaydigan o'ziga xos tushunchaviy apparatiga ega. Shu tushunchaviy apparati lingvopoetikani adabiyotshunoslikdan va uslubiyatdan farqlab turadi.

Lingvopoetikaning adabiyotshunoslikdan farqi shundaki, adabiyotshunoslikda asosiy e'tibor badiiy asarning mazmuniy va kompozitsion tuzilishiga qaratilgani holda, uning lisoniy xususiyatlari, tadqiq obyekti hisoblanmaydi. Lingvopoetik tadqiqotlar esa badiiy asarning mazmuniy va kompozitsion xususiyatlaridan kelib chiqib, uning lisoniy tavsifi bilan shug'ullanadi.

Lingvopoetikaning uslubiyatdan farqi esa quyidagilarda ko'rinadi:

uslubiyat bilan bog'liq tadqiqotlarda, asosan, badiiy asarlardagina emas, balki barcha matnlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan uslubiy holatlarning tavsifi keltiriladi;

stilistik tadqiqotlarda ingerent konnotatsiyaga ega yoki ega emasligi bilan farqlanuvchi lisoniy birliklar tavsiflanishi, yoki shu lisoniy birliklarning nutq jarayonida qo'llanilishi, ya'ni uslubiy betaraf, neytral birlikning adgerent konnotatsiyaga ega bo'lib qolish xususiyatlari tahlil etilishi mumkin. Lingvopoetikada esa yuqorida keltirilgan uslubiy

ko'rsatkichlarning matn mazmuniy xususiyatlari bilan bog'liq holdagi talqiniga e'tibor qaratiladi.

Tahlil va natijalar. Lingvopoetik tadqiqotlarning ahamiyati uslubiy markerlangan birliklarning qo'llanilish ko'lamini bilangina emas, balki ularning qo'llanilish sifatini ham belgilanadi. Shuning uchun mazmunan boy, lisoniy jihatdan murakkab bo'lgan badiiy asarlar lingvopoetik tadqiqotlar uchun manba bo'ladi.

Badiiy asar lingvopoetikasi masalalari bilan shug'ullangan M.Yo'ldoshev o'zbek tilshunosligida o'zigacha bo'lgan tilshunoslarning, xususan, o'zbek filologiyasining yetuk olimlari I.Sultonov, A.G'ulomov, Sh.Shoabdurahmonov, G'.Abdurahmonovlarning badiiy asar tili tahlili yuzasidan olib borgan izlanishlari natijasida chiqarilgan xulosalarni quyidagicha izohlaydi:

1. Badiiy asar tili uning mazmun tahlili bilan barobar olib borilishi zarur.

2. Har qanday badiiy asar tilini o'rganish va u haqida hukm chiqarish uchun yozuvchi yashagan davr, tarixiy sharoit, asarning yozilish sababi va jarayoni, yozuvchining maqsadi chuqur o'rganilishi lozim.

3. Badiiy asar tili yozuvchining boshqa asarlari tili bilan muqoyasa qilingan holda o'rganilishi kerak.

4. Badiiy asarda qo'llanilgan birliklarni tematik, semantik-stilistik, grammatik, tarixiy-genetik jihatdan turkumlash va asarning maxsus lug'atini ishlab chiqish lozim.

5. Yozuvchining jonli xalq tilidan hamda traditsion adabiy tilidan qanday foydalanганиni aniqlash va asarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilish kerak.

6. Yozuvchining tasviriy vositalardan foydalanish mahoratini belgilash.

7. So'z ma'nolarining o'zgarishini aniqlash.

8. So'zning semantik guruhlarining asarga olib kirilishini o'rganish.

9. Asarning sintaktik strukturasi bilan bog'liq kuzatishlarni olib borish.

10. Nutqiy stil va stilizatsiya muammolarini tadqiq qilish" [5]. Ko'rinadiki, badiiy matn tahlilida lingvistik va stilistik tahlillar bir-birini to'ldirib boradi. Ularni tamomila bir-biridan ajratish mumkin emas.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Berilgan xulosalarga tayangan holda ta'kidlash lozimki, lingvopoetik tadqiq metodlari alohida olingan poetik matnlarning va benazir stilistik markerlangan asarlarning tahlili asosida shakllantirib boriladi. Xususan, O.S.Axma'nova va V.Ya.Zadornovalar tomonidan badiiy matning uch bosqichli tahlili taklif etilgan bo'lib, unda badiiy asarning xususiydan umumiyga qarab boruvchi semantik, metasemiotik va metametasemiotik tahlil usullari ajratiladi. Mualliflarning fikricha, badiiy asarlarning yaxlit estetik jozibasi kompozitsion va mazmuniy tavsiflardan tashqari stilistik markerlangan lisoniy birliklarning qo'llanilgani bilan ham belgilanadi[2].

Badiiy matn ham tilshunoslikning, ham adabiyotshunoslikning tahlil qilish obyektini hisoblanadi. Shunday ekan, biror bir badiiy asarning lingvopoetik xususiyatlarini, badiiy-estetik qimmatini, g'oyaviy mazmunini, to'raligicha anglatmoq hamda anglatmoq uchun, avvalo, mutaxassis haqiqiy filolog bo'lishi kerak. Haqiqiy filolog bo'lish uchun esa mutaxassis ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslik bilimlarini yetarli darajada egallashi kerak bo'ladi. Bu esa lingvopoetik tadqiqotlarning jiddiy va samarali amalga oshirilishida asosiy mezon hisoblanadi.

"Mustaqillik yillarida o'zbek tilshunosligida lingvopoetika badiiy matn tilini tilning aynan estetik vazifasining namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi soha ekanligi e'tirof etildi va bu borada salmoqli tadqiqotlar yaratildi. Hozirgi vaqtda o'zbek lingvopoetikasi o'z tadqiq tamoyillari va ilmiy apparatiga ega bo'lgan, rivojlanib borayotgan soha hisoblanadi"[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Lisoniy birliklarning ma'nosi va ularning konnotativ xususiyatlarini tahlilidan so'ng mazmuniy umumlashtirish tomon borilib, yaxlit asarning umumiy mazmuni aniqlanadi. Bu esa matn tahlilining metametasemiotik bosqichi hisoblanadi. Mualliflar tomonidan ajratilgan bu bosqichlar matn tahlilining lingvistik aspekti hisoblanadi. Chunki matnni tashkil etuvchi birliklarning semantik-sintaktik va funksional tahlili sof lingvistik masalalar mundarijasini tashkil etadi.

M.Yo'ldoshev ham o'z tadqiqotlarida badiiy asar tilini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda ikki yo'nalishni kuzatish mumkinligi haqida fikr yuritib, olimlar tomonidan "tildagi o'sish-o'zgarishlar, adabiy til va umumxalq tili munosabatlari kabi masalalarni o'rganishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadigan yo'nalishni lingvistik aspekt, yozuvchining umumxalq tiliga bo'lgan munosabati, til boyliklaridan foydalanishi, yozuvchi mahorati, stili haqida xulosa chiqaruvchi yo'nalishni esa stilistik aspekt", deb e'tirof etilishini ta'kidlaydi[5]. Darhaqiqat, til dinamikasini, unda sodir bo'lgan o'zgarishlarni, shu bilan bir qatorda, tilning muayyan davrdagi holatini o'rganish uchun, shubhasiz, badiiy asarlarga murojaat etiladi. Negaki, "har qanday badiiy asar tili muayyan

umumxalq tilini o'zida aks ettiradi. Tildagi o'zgarishlar, rivojlanishlarning eng xolis ko'zgusi chinakam san'at darajasidagi badiiy adabiyotlardir. ...Tilning holati, undagi xilma-xil hodisalar, qonun-qoidalarni tavsiflovchi darslik va boshqa o'quv qo'llanmalarda ham asosiy faktik materiallar badiiy asarlardan olinadi"[5]. Demak lingvopoetik tadqiqotlarning ahamiyati shoir va yozuvchilarning lisoniy kompetensiyasini, ya'ni til resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini yoritish bilangina baholanib qolmay, tilning muayyan davrdagi holati, til hodisalarining mohiyati va taraqqiyotining qonuniyatlari bilan bog'liq ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga manba bo'lishi bilan ham belgilanadi.

Fonopoeika "matnning tovush qurilishi til uslubi bilan bog'liq holda turli uslublardagi matnlar tarkibida tovush miqdori va sifati tavsifi, tovushlarning tasviriy-ifodaviy roli, poetik nutq evfoniyasi, tovush tavsifi kabilar"[4]larni o'rganuvchi lingvopoetikaning tarkibiy qismidir. Fonopoeika o'zida badiiy-estetik yuk tashuvchi fonetik vositalar tahlili bilan shug'ullanuvchi lingvopoetik yo'nalishdir.

Lingvistika va poetika munosabati xususida fikr yuritir ekan, R.Yakobson poetikani lingvistikaning tarkibiy qismi deb qarash lozimligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, huddi san'atshunoslik tasviriy strukturalar bilan shug'ullangani kabi poetika ham nutqiy strukturalar masalasi bilan shug'ullanadi. Lingvistika nutqiy qurilmalar haqida umumiy fan bo'lgani bois, u o'z ichiga poetikani qamrab oladi[6].

Fonetik birliklarning poetik imkoniyatlarini tadqiq etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan O.Tursunova "Poetik aktualashgan til vositalarini aniqlashda tovushdan tortib sintaktik birliklargacha tahlil etish mumkin"ligini qayd etadi[4]. Olima poetik nutqning fonetik xususiyatlarini yoritish lingvopoetikaning muhim o'rganish ob'yekti ekanligini e'tirof etar ekan, barmoq she'r tizimining bo'g'inlar miqdoriga asoslanishi, uning turoqlarga bo'linishi, intonatsion xususiyatlari, pauzaning o'rni va tovushlar bilan bog'liq bir qancha san'atlarning yuzaga kelishida fonetika va poetikaning tutash nuqtasi – fonopoeikaning yuzaga kelishini alohida ta'kidlaydi. Uning qayd etishicha, "Fonopoeika poetik nutqning muayyan vazifa bajaruvchi fonetik birliklari tadqiqidir. Buni esa keng ma'noda qabul qilish kerak. Sababi fonetik qonuniyatlarning har birini tahlil etish bilangina fonopoeikaning mohiyati ochilmaydi. Unga yondosh tarzda fonetik qonuniyatlardan poetik maqsadda foydalangan o'rinlar, yozuvda unchalik anglanmagan, lekin o'zi bir nechta yashirin ma'nolarini ifoda etuvchi holatlar ham kuzatiladi. Poetik nutqning qurilish materiali ham aslida fonetik birliklardir"[4]. Darhaqiqat, lingvopoetik tadqiqotlar predmetini badiiy asar tilining uni tashkil etuvchi eng kichik elementdan tortib, yuqori sath elementlarining poetik nutq hosil qilishdagi muhim qirralarini, ularning spesifik xususiyatlarini, matnning ta'sirchanligi oshirishdagi ekspressiv qimmatini tekshirish tashkil etadi. Bu o'rinda badiiy matnning o'ziga xos, boshqa matnlardan ajralib turishiga asos bo'luvchi estetik-ekspressivlik, musiqiylik, ritmik shakllanganlik kabi belgilari fonopoeika materialidir.

Til va uning funksiyalashuvi masalasi bilan shug'ullanish jarayonida L.P.Yakubinskiy oddiy so'zlashuv nutqidagi tovushlar bilan poetik nutqdagi tovushlarning funksiyalashuvida farq borligini ta'kidlaydi. Uning e'tirof etishicha, she'riy matnda nutq tovushlari ong maydoniga chiqadi va butun e'tibor ularga qaratiladi. Nutqning ritmik tuzilishining o'zaroq she'riy lisoniy tafakkurda tovushlarning ong'dagi kechinmalariga ishora qiladi. She'riy matnlarda ritm bo'g'inlarning tovush sostavi bilan uzviy aloqador. She'rlarning ritmik bahosi ulardagi tovushlarning ishtiroki bilan ham belgilanadi[7]. Quyidagi tahlillar orqali

L.P.Yakubinskiy fikrlarining qanchalik asosli ekanligini quyidagi tahlillar misolida ko'rib chiqish mumkin:

Yo'g'-u borimga bois borliqsan, sevgi,
7+5=12

Yagona yordan yolg'iz yorliqsan, sevgi.
7+5=12

Yuqoridagi misralarda nafaqat tovush takrori, balki bo'g'in va so'z takrorlarini, shuningdek, ichki va tashqi qofiyalanishlarni ham kuzatamiz. Har ikki misralarda "o" unlisi 9 ta o'rinda, "i" unlisi 7 ta o'rinda, "s" undoshi 7 ta o'rinda, "y" undoshining takrori esa 5 tagacha yetgan. Shu bilan birga "bois" va "yolg'iz" so'zlaridagi oxirgi bog'inlarining talaffuzda bir-biriga juda yaqin kelishi natijasida "s" undoshi takrorini bittaga orttiradi. "Y" tovushining bittaga ortishiga esa "bois" so'zidagi "o" va "i" unllarining birgalikda qo'llanilishi talaffuzda "y" lashgan holda yordamga keladi. Birinchi banddagi, "borimga", "bois", "borliqsan" so'zlarida "b" undoshi va "o" unlisini, ikkinchi banddagi "yordan", "yolg'iz", "yorliqsan" so'zlaridagi "y" undoshi va "o" unlisini birinchi bo'g'inlarda teng miqdorda takror ishlatiladi. Misralardagi "bois", "yolg'iz", "borliqsan", "yorliqsan" so'zlarining ichki qofiyalanishi, misralardagi bo'g'inlarning ochiq va yopiqlik mutanosibliği ritmni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Yuragimni tars yorgan lazzatsan, lazzat,
7+5=12

Ongimdagi abadiy og'riqsan, sevgi.
7+5=12

She'rning ikkinchi bayti, birinchi misrasida shoir ajib bir tuyg'uni ifodalash uchun shunday so'z tanlaganki, bu so'zdagi "z" undoshining qo'sh qo'llanilishi, hamda ushbu "lazzat" so'zini takror ishlatilishi misradagi ma'no va mazmuni yanada kuchaytirgan.

Kapalak chang chalganda sochilgan changsan,
7+5=12

Chumoli torta kelgan tortiqsan, sevgi.
7+5=12

She'rning uchinchi baytida ham "ch" undoshining 5 marotaba, "ng" undoshini 2 marotaba, "s" undoshini 5marotaba, "t" undoshini 4 marotaba kelishi, birinchi misradagi "chang" so'zini shakldosh sifatida (cholg'u asbobi va g'ubor ma'nolarida) mahorat bilan qo'llanilishi misralarga o'zgacha joziba qo'shish bilan birga shoirning mahoratini yorqinroq namoyon etadi.

Xulosa va takliflar. Fonetik birliklarning uslubiy xoslanishi ham ularning poetik imkoniyatlarining voqelanishiga ta'sir ko'rsatadi. Og'zaki so'zlashuv uslubida tovushlar ustsegment birliklar – urg'u va intonatsiyaning qo'shilishi hisobiga betakror jiloga ega bo'ladi. Bunday jilolanishni yozma nutq orqali yetkazib berish mushkul. "Chunki unda nutq tovushlarining ayrim jihatlarinigina ifodalash mumkin, xolos. Tovushlar tovlanishi badiiy asarlarda ma'lum bir uslubiy vazifa bajarib, matnning emotsional ekspressivligini ta'minlashda, ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bildirilgan fikrlardan xulosa qilish mumkinki, lingvopoetika fanlararo soha sifatida o'ziga xos tushunchaviy apparatga ega bo'lib, u o'zi qatoridagi fanlardan, xususan, adabiyotshunoslik va uslubiyatdan farqli ravishda badiiy matnda qo'llanilgan lisoniy vositalarning poetik imkoniyatlarini o'rganish bilan farqlanadi. Lingvopoetika butunlik sifatida ichki struktur elementlardan: fonetik poetika, leksik poetika, morfopoetika va sintaktik poetikaning yaxlitligidan iborat bo'lib, ushbu poetikalarning alohida tizimli tadqiqi umumiy lingvopoetikaning mohiyatini tushunishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 112.
2. Ахманова О.С., Задорнова В.Я.
3. Kabuljonova G. She'riy matnda unli tovushlar orqali ma'noning ifodalanishi. – B. 170-173.
4. Muminov S., Kamoliddinova Z. Isajon Sultonning o'xshatishlardan foydalanish mahorati //Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 01 | Jan – 2023. – B. 58.
5. Турсунова О. Ўзбек тили фонетик воситаларининг поэтик имкониятлари. Филол.фан. фалс.докт.(PhD)...дисс. – В. 24.
6. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. Составитель Т.Г.Винокур. – Москва: Высшая школа, 1991. – С 24.
7. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. Тошкент: Фан, 2008. – Б. 13.
8. Якубинский Л.П. Избранные работы. Язык и его функционирование. –Москва: Наука, 1986. –С.164.
9. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: "за" и "против". –М,: Прогресс, 1975. –С.193-231.

Gulhida HASANOVA,

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti 1 kurs doktoranti

E-mail: gulhida0898@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d. N. Abdurahma'nova taqrizi asosida

COMPARATIVE STUDY OF SYNONYMS AND THEIR TRANSLATIONS USED IN PARALLEL TEXTS BASED ON CORPUS ANALYSIS

Аннотация

The given article highlights analysis of the translation of near synonyms “Sodiq and sadoqatlik” and their translations as “loyal and dedicated” used in the novel “Days gone by” using analysis based on corpus data in two languages (Uzbek and English) presenting some of the problems concerning their translation equivalency.

Key words: Near synonyms, corpus, parallel corpus, translation equivalence.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИНОНИМОВ И ИХ ПЕРЕВОДОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ПАРАЛЛЕЛЬНЫХ ТЕКСТАХ, НА ОСНОВЕ КОРПУСНОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В данной статье представлен анализ перевода близких синонимов «содик» и «садокатлик» и их переводов «верный и преданный», использованных в романе «Дни минувшие», с использованием анализа на основе корпусной даты на двух языках (узбекском и английском), представляющих некоторые из них. проблемы их переводческой эквивалентности.

Ключевые слова: Синонимы, корпус, параллельный корпус, переводческая эквивалентность.

KORPUS ANALIZI ASOSIDA PARALLEL MATNLARDA QO'LLANILGAN SINONIMLAR VA ULARNING TARJIMALARI QIYOSIY TADQIQI

Аннотация

Ushbu quyida keltirilgan ish “O'tgan kunlar” asari da qo'llanilgan sodiq- sadoqatlik sinonimlari va ularning U.R Yoldoshev bosh muharrirligi osida I.M To'xtasinov, Mo'minov, Hamidovlar tomonidan tarjima qilingan “Days Gone By” versiyasida qo'llanilgan loyal –dedicated sinonimlarining korpusga asoslangan tahlili va tarjima muammolarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Sinonimlar, korpus, parallel korpus, tarjima ekvivalentligi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Texnika taraqqiyoti sharofati bilan hayotimizning ko'p jabhalaridagi mushkulotlar yilfdan yilga osonlashib bormoqda. Ilm fan sohasi ham bundan mustasno emas. ko'plab yillar davomida qiyin ko'p vaqtni va mehnatni talab qiladigan ba'zi bir vazifalar hozirgi kunda suniy intellekt yoinki oddiygina kompyuter va internet orqali tez va samarali tarzda hal etilmoqda. Leksikografiya, tarjimashunoslik va lingvistika yo'nalishi uchun qiyin bo'lgan vazifalardan biri tildagi sinonimlarni aniqlash, ularni tasniflash, o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hozirgi kunga kelib til korpus bazalaridan foydalanish orqali tadqiqotchi tilshunoslarning qimmatli vaqtini tejagan holda sifat jihatidan ham anchayin samarali tarzda amalga oshirilmoqda. Korpus bazasining keng qamrovli va muntazam ravishda boyitilib va yangilanib borilishi, ushbu usuldan yoki vositadan foydalanuvchilarning sonini oshirdi. Shuni takidlab, o'tish joizki, ko'rpas ba'zasi bir xil bo'lishiga qaramay tadqiqotchi olim va izlanuvchilar aynan sinonimlarni aniqlash va ular orasidagi leksik semantic munosabatlarni belgilash uchun turli usullardan foydalanishgan. Chunonchi, Juan Shao [1] sinonimlarning insonlar ongida qanday holda namoyon bo'lishini o'z tajribali aniqlashga harakat qilgan hamda qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni korpus tahlili asosida tekshirgan, bunda yaqin yoki mutlaq sinonim sifatida ko'rsatilgan kandidat so'zlarning grammatik xossalari, chunonchi, ularning ma'lum bir grammatik shaklda va rollarda kelishini, hamda ularning leksik jihatdan boshqa leksik birliklar bilan iboralar hosil qilish chastotalari tekshirilgan. Chen [2] sinonimlarni chet tilini o'rgatishda korpus bazalaridan foydalanish o'quvchilarning sinonimlarni to'g'ri qo'llay olish qobiliyatini 2 barobar yaxshilaganini o'z empirik tadqiqoti orqali isbotlab bergan.

Natthapon Petcharat ingliz tilidagi appropriate, proper va suitable so'zlarining o'zaro o'xshashligi va farqli jihatlarini Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Advanced Dictionary va Macmillian English Collocations Dictionary lug'atlaridagi manbaalar va Corpus of Contemporary American English korpusi asosida o'rgangan va bu sinonimlar qatorida yagona o'zak ma'noning mavjudligini ammo ularni qo'llanilish doirasi va Grammatik birliklarni hosil qilishi bo'yicha farqli ekanligini xulosa o'rnida keltirib o'tgan. Eng qiziq tarafi muallif korpuslarda lug'atlarda topish qiyin bo'lgan namunalarini olish mumkinligini qayd etgan. Misol tariqasida ushbu so'zlarni qat'iy rasmiy yoki norasmiy uslublarga bo'lib ko'rsatgan yuqoridagi lug'atlardagi ma'lumotlarga zid ravishda korpus bazasidagi konkordans miqdori ushbu so'zlarni mutlaqo ikki uslubda ham qo'llanilishi mumkinligini dalillar bilan ko'rsatib bergan. [3]

Shu kabi sinonimlar ustida korpus asosida izlanish olib borganlardan, Taylor high va tall so'zlari orasidagi sinonimiya'ni o'rgangan hisoblanib, u o'z ishida tall so'zi high so'ziga nisbatan cheklangan kontekstlarda ishlatilishini va high so'zi vertikal o'lchov ma'nosini bergan hollarda ko'proq ishlatilishini keltirib o'tgan. [4]

Chung xuddi yuqoridagi kabi ingliz tilidagi create va produce so'zlari bo'yicha korpus asosida izlanish olib bergan va bu ikki so'z ma'noning talqini bo'yicha bir xil ekanligi ya'ni yangi narsani yaratish ma'nolari bor ekanligini ta'kidlab o'tgan, ammo bu ikki so'z birikmalari hosil qilishda tafovutga uchrashi haqida to'xtalib, create so'zi ko'p hollarda abstract otlar bilan birikma hosil qilishi, produce so'zi esa boshqa turdosh otlar bilan kuzatilishi misollar orqali ko'rsatib bergan.

[5] Chung create va produce o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ularning ma'nolari va ot birikmalarining semantik xususiyatlari (ya'ni mahsulotlar) asosida o'rganib chiqdi. Ma'lumotlar uchta korpusdan, Brown Corpus va Frown Corpus (ICAME'dan) va Britaniya Milliy Korpusidan (BNC) olingan. Sinonimik fe'llarning ikki ma'nosi bir-biriga mos kelishi aniqlandi, ya'ni "mavjud bo'lish/voqe bo'lish" va sun'iy mahsulot yaratish/ishlab chiqarish". Bundan tashqari, predmet turlarining semantik xususiyatlari ko'rinadi.

Chung mahsulotlarning ma'nolari va semantik xususiyatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, Gu sinonimik fe'llarni olish va qozonishni farqlash uchun bir qator mezonlarni (ya'ni janrlar, kolligatsiya, birikma va semantik prosodiya) o'rnatdi. Ma'lumotlar uchta onlayn korporatsiyadan olingan: Sketch Engine, BNC va shunchaki so'z. Semantik prosodiyaga kelsak, ikkala fe'l ham otlarning konnotativ ma'nolariga qarab baholangan o'xshaydi. Olish ot birikmalarining turli xil konnotatsiyalari asosida aralash semantik prosodiyalarga (ya'ni neytral, ijobiy va salbiy) ega bo'lishi mumkin. Biroq, daromad ko'pincha ijobiy ma'noga ega bo'lgan otlar bilan birga keladi, shuning uchun u ijobiy semantik prosodiyaga ega bo'lish ehtimoli ko'proq.

Cai [6] great so'zi va uning 6 ta sinonimlari hisoblangan awesome, excellent, fabulous, fantastic, terrific, va wonderful so'zlarini korpus asosida tadqiq etgan. U o'z ishi yakunida great so'zi qolgan sinonimlarga nisbatan umumiy va kuchsizroq ekanligini ta'kidlab, qolgan so'zlarga nisbatan eng ko'p qollanilishini va fabulous, fantastic, great, terrific va wonderful so'zlari so'zlashuv uslubiga ko'proq mosligini va qolgan ikki awesome va excellent so'zlari publististik uslubga mos kelishini ta'kidlab o'tgan.

O'zbek tilshunoslar olimlari orasida esa parallel korpus yoinki korpus materiallari asosida tahlilla ishlari jahon tilshunosligiga nisbatan kamroq ko'lamda olib borilgan va sinonimlarning aynan leksik semantik tahlilini korpus ma'lumotlar bazasi orqali tekshirish ishlari milliy kutubxonalar bazasiga kiritilmagan. Ammo parallel korpus bo'yicha hamda milliy korpus mavzusida ko'plab ishlar olib borilgan, chunonchi Axmedova A.N. [7] o'zbek tilidagi parallel matnlarda qo'llanilgan o'xshatishlarning leksik semantik xususiyatlarini tahlil qilganlar hamda O'zbek tili korpusida o'xshatishlarning parallel korpusini yaratgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ishda tanlab olingan sinonimlarning O'zbek tili korpusi va British National Corpus 1-rasm. O'zbek Tili Korpusida sodiq so'zining lemma bo'yicha konkordansda berilishi.

va Brown Corpus bazasida berilgan misollar tahlili orqali qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni ya'ni ikki tildagi sinonimlarning grammatik-leksik xususiyatlarini taqqoslash orqali tarjima ekvivalentligi baholandi.

Tahlil va natijalar. Avvalombor, ushbu tanlab olingan sinonimlarning ular qatnashgan kontekstlari bilan tanishib chiqsak:

Sizmi? – deb kulimsiradi. – Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz – ya'ni ma'naviy otam.

[sodiq]

Ammo davlatlari yori berib, sadoqatlik xizmatkorlaringizdan bo'lg'an Marg'ilon qo'rboshisining yordami birlan O'ttaboyning changalidan arang qutilishg'a muvaffaq bo'ldim...»

[sadoqatlik]

– Barakalla, o'g'lim, – dedi Hasanali, – javobingiz o'z o'ylag'animchadir. Endi sizdan

shuni ham so'rayin: xo'jasig'a sodiq bir qul, sizning ta'biringizcha, ma'naviy bir padar o'z

o'g'lig'a yomonlik sog'inarmi, bu to'g'rida javob beringiz-chi?

Otabek kutilmagan bu savoldan ajablandi:

– So'zingizga tushunolmadim, ota, – dedi

[sodiq]

“You, for me?” – he smiled. – “Although you are not my father, however,

you are the closest friend and loyal man who takes care of me like my own

parent. I'd say, you are my spiritual father.”

[loyal]

– “Good lad, my son”, – Hasanali said – “It is the exact answer which I

wanted to hear. Now, let me ask you one more thing: a dedicated servant to his

master or, as you said, spiritual father, whether he wishes any harm to his son,

now tell me?

[dedicated]

Sodiq – sadoqatli

Sodiq sifati O'zbek tili korpusida 40 marotaba takrorlangan bo'lin, bu misollarning asosiy qismini Tohir Malikning Shaytanat asaridan olingan misollar tashkil etadi (15-rasm)

sodiq
IZLASH TOZALASH
6 ta hujjatda 40 ta so'z uchradi.

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

tashlamay tong ottirardi. Yangi yil kechasi uning eng sara, eng sodiq to'rt yigiti uchun ham harom edi. Ularning ikkisi ko'chaning u ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

borib cho'k tushdi-da, onasini quchdi. – Voy, bolam, yupunligingcha kelaveringmi? Sodiq akangnikiga telpon qilsang bo'lmasmidi? Xotining uydaydi-ya, lip etib kiyimlaringni olib ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

borib cho'k tushdi-da, onasini quchdi. — Voy, bolam, yupunligingcha kelaveringmi? **Sodiq** akangnikiga telpon qilsang bo'lmasmi? Xotining uydaydi-ya, lip etib kiyimlaringni olib ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

qimorda halol yutib olganidan keyin hushiga kelganini qiladi-da! Jalolshilimshiq Asadbekka **sodiq** edi. Asadbek ham uni qadrlardi. Xo'jayinni qaysi shayton yo'ldan urdi, ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

aytadigan ikki og'iz shirin so'zim bor», deb qo'ydi. Jamshid odatiga **sodiq** qolgan ravishda jim borardi. Orqa o'rindiqda o'tirgan Elchin unga tikilib, ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

chog'idagi ayolning o'sha nayrang bo'g'ib o'ldirgan edi. U Bek akasiga **sodiq** edi. Bek akasi uchun, xususan, shu qiz uchun joni lozim ...ko'proq...

Ushbu yuqorida berilgan misollardan tashqari, misollar orasida “Qo'sh ustunning biri” va “ Ota chiroq asaridan “ olingan misollar ham keng o'rin egallaydi:

Bu aslida sarob ekanligini, oq-yaltiroq bo'yrular mayin esgan shamolda beozor tebranyotganini, oy shu'lasida xuddi suv jimirlab oqayotgandek tovlanayotganini xayoliga ham keltirmabdi. Lafziga sodiq qolib, shu zahotiyoq Xisravga tegishga rozilik bildiribdi. Tong yorishar-yorishmas, to'y-tomosh boshlanib ketibdi.

Manba: [‘Abdunabi Haydarov «Qo'sh ustunimning biri » 2014']

Qo'l ko'tarib yetib olganimni bildirgan bo'laman. Shunda doim ilhaq tog', bilarini birovga aytmaydigan tosh, eng toza tushlarni eshitgan bo'lsa-da, o'rgulig ko'rgiligini

2 - rasm. Sadoqatli lemmaning O'zbek Tili Korpusidagi konkordansi

ko'ringanga ko'rmana qilmaydigan suv, har joyda xozir, har narsani biladigan, odamni ichigayam kirib chiqadigan shamol, asl askarlardek sodiq archalar, barcha-barchasi har bir odamning kelishiga minglab yillar ko'z tikishlari, tikkanlari sezimdan o'tadi. Ayniqsa, Olaparning yig'lab bo'lgan qip-qizil ko'zlari shunday degandek bo'laveradi.

Manba:[‘Bahodir Qobul «Ota chiroq » 2011']

Ushbu o'rinda shuni takidlab o'tish joizki, ushbu berilgan misollar orasida sodiq so'zi nafaqat sifat balki atoqli ot ya'ni ism ma'nosida ham keng qo'llanilgan(15- rasm)

Sadoqatli

Sadoqatli sifati o'zbek tili korpusi bazasida 8 marotaba takrorlangan bo'lib, bu misollarning barchasi Tohir Malikning Shaytanat asaridan olingan hisoblanadi(16-rasm)

sadoqatli

IZLASH

TOZALASH

5 ta hujjatda 8 ta so'z uchradi.

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

fazilat qidirib ovara bo'lmaylik. Ha, darvoqe, sadoqatni unutibmiz. U Asadbekka **sadoqatli** edi. U o'sha voqeadan keyin kuchli, shafqatsiz odamlarni yaxshi ko'rib ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 1-kitob»
1989

soxta shuhrati o'z boshini yedi. O'ttiz yettinchi yilda sho'rolar uning **sadoqatli** xizmati uchun hibsga olib, tumanli yurtga yubordilar. Sovuqda ochlik azobiga ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 2-kitob»
1991

asta tortadi. Jamshidni qamoqdan barvaqt chiqishiga yordam berganida ham uning **sadoqatli** yigit bo'lishini o'ylamagan edi. «Chiqaversin-chi, balki foydasi tegar», deb xayol ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 3-kitob»
1992

bip-binoyi eplaydi. Eng muhim gap— yonida kimlarning bo'lishida, ya'ni ishonchli, **sadoqatli** odamlarda! Endi «Chuvrindi ukaginasi»ni hisobga qo'shmasa ham bo'ladi. Asadbek uni ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 3-kitob»
1992

chaynalasan! — Gap shuki, o'shanda Jamshidni o'ldirmagan edik. Yaxshi yigit, **sadoqatli** yigit. Jahl ustida aytvordingizmi devdik. Uni Sochiga yuborib, o'likxonadan bir ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 4-kitob»
1993

Botiniy ishi esa xodimlarning ma'lum qismini haydab, ular o'rniqa o'ziga **sadoqatli** odamlarni to'plashdan iborat bo'ladi. Kesakpolvon zohiriy ishlarga muhtoj emasdi, shu ...ko'proq...

Tohir Malik
«Shaytanat 4-kitob»
1993

— Savob bo'lardi. — Savobning dodaxo'jasi degin! Xumkalla akaxoniga ja-a **sadoqatli** edi-a? Ja-a kuyib, ezilib ketdi-ku, boyaqish. Shu bugundan kechikmay borsin ...ko'proq...

Muhammad Ali
«Sohibqiron o'ylari»

ko'rganing ko'k osmonga, pastdagi ilk qadam qo'yg'oning qo'ng'ir yerga hamisha **sadoqatli** bo'li!» — deb tayinlardilar padari Amir Temur yana ko'l uzra ...ko'proq...

Ushbu misollarning barchasida sadoqatli so'zi sifat yoki ot kesim vazifasida kelib, ularning barchasi deyarli bir xil ma'noni ya'ni sadoqatlilik sifatining mavjudligi anglatib kelmoqda. Shuni aytib o'tish joizki bu misollarning barchasida sadoqatli so'zi jonli egalar, aniqrog'I shaxslar uchun ishlatilgan bo'lib, aynan mana shu jihatdan sodiq so'zining hozirgi o'rganilayotgan korpus bazasida berilgan misollardan far qiladi, chunki sodiq so'zi ba'zi hollarda jonsiz predmetlar uchun ham(masalan : sodiq archalar) badiiy adabiyotda ishlatilgan. Ammo ushbu xulosamiz ham yuqoridagi xulosalar kabi nisbiydir. Chunki o'zbek tili birinchi tilimiz ekanligini va bu tilda ko'plab misollar bilan kundalik hayotda duch kelishimizni hisobga olgan holda, sadoqatli so'zining jonsiz

buyumlarga va hayvonlar uchun ham ishlatilishini aytib o'tishimiz joiz.

Loyal- Dedicated

Loyal so'zi Cambridge Online Dictionary da quyidagicha ta'riflanadi:

...firm and not changing in your friendship with or support for a person or an organization, or in your belief in your principles:

Jack has been a loyal worker in this company for almost 50 years.

When all her other friends deserted her, Steve remained loyal.

She's very loyal to her friends.

3-rasm. Loyal lemmasining BNC korpus konkordans bazasida berilishi

British National Corpus (BNC) search results for 'loyal'. The interface includes a search bar, a 'SUBSCRIBE' button, and a list of search results with left and right contexts. The word 'loyal' is highlighted in red in the original image.

Yuqoridagi korpus bazadidan olingan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, loyal lemmasi ushbu korpus bazasida 1331 marotaba takrorlangan.

Dedicated so'zi Cambridge Online Dictionary da quyidagicha ta'riflanadi:

Meaning of dedicated in English

...believing that something is very important and giving a lot of time and energy to it:

a dedicated father/teacher

She's completely dedicated to her work.

The Green Party is dedicated to protecting the environment[16].

4 - rasm. Dedicated lemmasining BNC korpus konkordansida berilishi

British National Corpus (BNC) search results for 'dedicated'. The interface includes a search bar, a 'SUBSCRIBE' button, and a list of search results with left and right contexts. The word 'dedicated' is highlighted in red in the original image.

Dedicated so'zi esa ayban shu korpus bazasida 1925 marotaba ro'yxatga olingan.

Ushbu ikki so'zlar yuqorida tahlil qilingan sinonimlar juftligidan asosiy farqi ular kontekstual yoki qisman sinonimlar hisoblanadi. Ularning birlamchi ta'rifi aynan mana shu xulosaga olib keladi. Misol uchun: Loyal so'zi tarifidan sodiq, sadoqatli ma'nolarini bersa, dedicated so'zi esa ...

ba'xsh etilgan, ..ga moslashtirilgan ma'nosini o'zida ko'proq aks ettiradi. Bu ikki so'z orasidagi sinonimiya hodisasini chuqurroq tahlil etish uchun ularning gapda kelish o'rnlari va birikma hosil qilish xususiyatlarini solishtirib ko'rish maqsadga muvofiqdir.

5 - rasm. BNC korpusida Loyal va Dedicated sifatlarning turli parametrlar bo'yicha farqlari va o'xshashliklari

WORD SKETCH DIFFERENCE tool comparing 'loyal' (1,285 instances) and 'dedicated' (697 instances). The tool displays four columns of data: 'loyal/dedicated' and/or ...', 'subjects of "be loyal/dedicated"', 'modifiers of "loyal/dedicated"', and 'nouns and verbs modified by "loyal/dedicated"'. Each column lists related words and their counts for both terms.

verbs before "loyal/dedicated" and noun				verbs before "loyal/dedicated"				"loyal/dedicated" to ...				"loyal/dedicated" for ...			
keep	4	0	...	stay	23	0	...	aoun	5	0	...	life	2	0	...
be	8	0	...	remain	93	0	...	king	10	0	...				
				consider	2	0	...	shah	4	0	...				
				feel	6	0	...	gamsakhurdia	3	0	...				
				be	177	0	...	eyadema	3	0	...				
								barre	3	0	...				
								noriega	3	0	...				
								bosnia	3	0	...				
								empire	3	0	...				
								president	4	0	...				
								crown	4	0	...				
								iskra	2	0	...				

Ushbu jadvaldan bu ikki so'z orasidagi o'xshashlik kata emasligi ko'rishimiz mumkin. Keling ushbu parametrlarni birma bir ko'rib chiqamiz.

6 - rasm. BNC korpusida Loyal va Dedicated so'zlarining aniqlovchi vazifasida kelgan hollarining cho'gishtirma tahlili natijalari.

Show relation

nouns and verbs modified by "loyal/dedicated"

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, loyal so'zi ko'p hollarda inson sadoqatini anglatgan hollarda jonli egalarni aniqlab kelgan, masalan, loyal troop, loyal supporter, servant. Ammo dedicated so'zi esa jonsiz egalar bilan kelganda, ya'ni, predmetlar bilan kelgan, .. ga ixtisoslashtirilgan, ma'nosini bersa, jonlali egalar bilan kelganda o'z kasbiga sodiq ma'nosida ishlatilgan.

Misol uchun:

Loyal

the country's 14 regional commissioners, all of whom had been appointed by the Royal Palace and were regarded as loyal supporters of the King. The dismissals were announced the day after Girija Prasad Koirala, the general secretary of

was so fond of studying with its doggerel verses which drew him and others into the blackest treason.' 'We are the King's loyal servants ,' murmured Bere defiantly. 'Brother Hopkins, God rest him, was a man lost in the past but the manuscript he

Dedicated

extra for as little as £20 over the price of a 512K card.

The extra bonus with the Magician card is the S3 chip which is a dedicated graphics processor . In graphical environments like Windows the whole screen is a colour bitmap image and any changes

and the Alternet for integrating coaxial and twisted pair environments. In 1991, MiLAN introduced the first dedicated print server for TCP/IP networks priced under \$1,000. In 1992, MiLAN will continue to bring unique and innovative

after years of 'attention' from the STB, the Czech secret police which had now, thank God, been disbanded. Sacher was a dedicated socialist who was devoting his

considerable influence to blocking the attempts of private firms from the West to

Ushbu yuqorida berilgan, misollardan shunday xulosa qililishimiz mumkinki, dedicated so'zi bir qarashda sodiq ma'nosini bersada bu so'z loyal so'zidan farqli ravishda biron ish, kasbga sodiqlik ma'nolarida ko'proq ishlatilar ekan.

Sodiq – loyal

Sizmi? – deb kulimsiradi. – Otam bo'lmasangiz ham meni otaliq muhabbati bilan suygan sodiq va mehribon bir kishimsiz – ya'ni ma'naviy otam.

“You, for me?” – he smiled. – “Although you are not my father, however,

you are the closest friend and loyal man who takes care of me like my own

parent. I'd say, you are my spiritual father.”

Ushbu parchada berilga bu ikki sifat tarjimalari, tahlillarimiz davomida bir biriga to'liq mos kelishligi va har ikki tilda ham bir biriga yaqin bo'lgan ma'no va kontextlarda ishlatilishi ayon bo'ldi. Ammo xuddi shunga yaqin bo'lgan keyingi parchada tarjimada qiyinchiliklar tug'ilganligini ko'rishimiz mumkin.

Sadoqatli – dedicated

– Barakalla, o'g'lim, – dedi Hasanali, – javobingiz o'z o'ylag'animchadir. Endi sizdan shuni ham so'rayin: xo'jasig'a sadoqatli bir qul, sizning ta'biringizcha, ma'naviy bir padar o'z o'g'lig'a yomonlik sog'inarmi, bu to'g'rida javob beringiz-chi?

[sadoqatli]

– “Good lad, my son”, – Hasanali said – “It is the exact answer which I

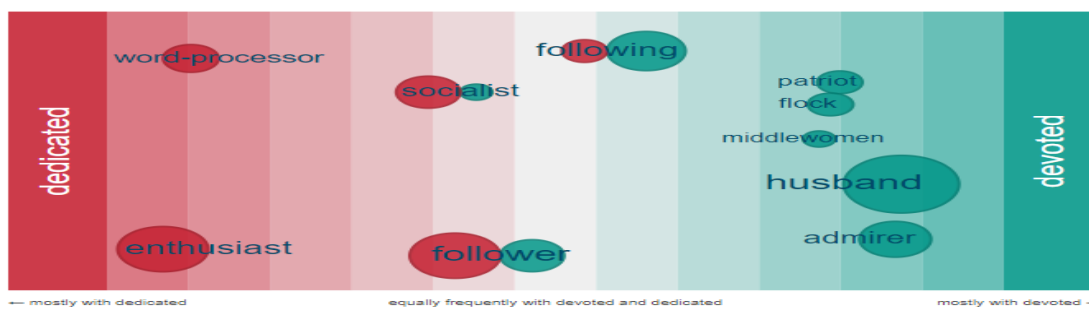
wanted to hear. Now, let me ask you one more thing: a dedicated servant to his

master or, as you said, spiritual father, whether he wishes any harm to his son,
now tell me?
[dedicated]

Bir qarashda ushbu parchada hech qanday g'ayri oddiy holat kuzatilmaganda, dedicated so'zining korpus bazasidagi misollarini tahlil qilish ushbu so'zning ko'p hollarda biron kasb yoki sohaga o'zini baxsh etgan yoki shu bilan ko'p shug'ullanadigan inson sifatida, jonsiz jismlar bilan qo'llanilganda esa, ko'p hollarda qurilmalar bilan ishlatilganda

u biron ishga maxsuslashtirilgan va ixtisoslashtirilgan ma'nolarida ishlatilgan. Bularning barchasini hisobga olgan holda, ushbu kontekstda sadoqatli ma'nosini berish uchun dedicated so'zini tanlash qisman noo'rin bo'lishi mumkin deb hisoblaymiz. Ammo bir asarda bir so'zni ko'p takrorlanishi o'quvchi uchun bir xillikka sabab bo'lishi mumkinligini hisobga olgan holda, ushbu sadoqatli so'zi devoted deya tarjima qilinishi maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi. Chunki devoted so'zi ko'rpuz bazamizda inson aniqlovchisi bo'lib kelgan hollar dedicated so'ziga nisbatan ko'proq.

7 - rasm. BNC korpusida Dedicated va devoted so'zlari so'z aniqlovchisi bo'lib kelgan so'zlar va ularning farqlari
nouns and verbs modified by "devoted/dedicated"

Xulosa va takliflar. Sinonimlarning korpus ba'zasiga asoslangan taxlili nafaqat ushbu sinonimlarning o'xshash va farqli jihatlari aniq ko'rsatib beradi, balki ushbu sinonimlarning berilgan kontekstda muayyan tarjimalarini qanchalik to'g'ri va dekvat tarjima qilinganligini obektiv baholash imkonini beradi. Yuqorida o'tqazgan kichik korpus

analizimioz shuni ko'rsatdiki aslida sinonim ba'zan esa Mutlaq sinonim sifatida qaralgan so'zlar ma'lum kontekstlarda o'z ma'noviy farqlari bilan farq qilishi hamda tarjima jarayonida aynan mana shu ma'no nozikligini yo'qotishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- Juan Shao. Synonymy and lexical priming. A:z cross linguistic investigation of synonymy from corpus and psychological perspectives: Filol. fan. dokt.... diss. — Liverpool, 2018. —B. 54- 56.
- 李远帆, A Study on the Corpus-driven Teaching and Learning of English Near Synonyms. 海外英语, (16). 2015. PP.205-207.
- Natthapon Petcharat Language Institute, Thammasat University. Corpus-Based Study of English Synonyms: Appropriate, Proper, and Suitable // LEARN Journal: Language Education and Acquisition Research Network Journal, Volume 10, Issue 2, 2017
- Taylor, J. R. Near synonyms as co-extensive categories: 'high' and 'tall' revisited // Language Sciences, 2003. 25(3), P. 263-284.
- Chung, Siaw-Fong. A corpus-based analysis of "create" and "produce" // Chang Kung Journal of Humanities and Social Sciences. 2011. 4(2) (October 2011), PP. 399-425. Cai, Jiutian // Is it "great" enough?: a corpus-based study of "great" and its near synonyms. 2012.
- Ахмедова А.Н., Г.И.Эргашева // Corpus-based translation studies. Ўзбек миллий ва таълимий корпусларини яратишнинг назарий ҳамда амалий масалалари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари — Тошкент. 2021 7 май.
- Eshmo'minov. A. O'zbek tili milliy korpusining sinonim so'zlar bazasi. F.b.fals.d-ri (PhD). Diss. — Toshkent: 2019
- Hojjiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. — Toshkent. O'qituvchi, 1974.
- Isamuhamedov S. Xozirgi zamon adabiy tili sinonimlari. Toshkent. — 1963
- Jamolxonov H. Hozirgi O'zbek adabiy tili. — Toshkent. Talqin. 2005.
- Jumaniyozov R. Sinonimlar ta'rifi masalasi // O'zbek tili va adabiyoti, 1-son, 5-bet.
- <https://www.english-corpora.org/coca/>
- https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fbnc2_tt21
- https://app.sketchengine.eu/#sketchdiff?corpname=preloaded%2Fbnc2_tt21&tab=advanced&lemma=loyal&lemma2=dedicated&showresults=1
- <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/dedicated>

UDK:859.8(856.2)

Dilafro'z SHARIPOVA,
Buxoro davlat universiteti 2 kurs magistranti
Nafisa QOSIMOVA,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, (PhD)

BuxDU dotsenti, (PhD) M.Akhmedova taqrizi asosida

CONCEPTS "HAPPINESS" AND "UNHAPPINESS" IN THE LINGUOCULTURAL CONTENT OF ENGLISH PROVERBS

Annotation

This article analyzes two concepts as "happiness" and "unhappiness" by which the psychological state of the individuals can be seen. The chosen concepts are analyzed with the help of proverbs in English language. The analysis part gives an overall view and understanding about the meanings of the terms used in proverbs and examples taken from the contrasted languages show their culture.

Key words: Culture bound words, concept, linguocultural aspects, proverbs, happiness, unhappiness.

INGLIZ MAQOLLARINING LINGVOMADANIY MAZMUNIDA "BAXT" VA "BAXTSIZLIK" TUSHUNCHALARI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada "baxt" va "baxtsizlik" kabi ikkita tushuncha tahlil qilinadi, ular orqali odamlarning psixologik holatini ko'rish mumkin. Tanlangan tushunchalar ingliz tilidagi maqollar yordamida tahlil qilinadi. Tahlil bo'limida maqollarda qo'llanilgan atamalarning ma'nolari haqida umumiy fikr va tushuncha berilgan va qarama-qarshi tillardan olingan misollar ularning madaniyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Madaniyatga bog'liq so'zlar, tushuncha, lingvomadaniy jihatlar, maqollar, baxt, baxtsizlik.

КОНЦЕПТЫ «СЧАСТЬЕ» И «НЕСЧАСТЬЕ» В ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ СОДЕРЖАНИИ АНГЛИЙСКИХ ПОВЕЧИКОВ

Аннотация

В данной статье анализируются два понятия «счастье» и «несчастье», с помощью которых можно увидеть психологическое состояние человека. Выбранные понятия анализируются с помощью пословиц на английском языке. Аналитическая часть дает общее представление и понимание значений терминов, используемых в пословицах, а примеры, взятые из контрастирующих языков, показывают их культуру.

Ключевые слова: Культуровязанные слова, понятие, лингвокультурные аспекты, пословицы, счастье, несчастье.

Introduction. The conducted study of the concepts "happiness" - "unhappiness" allows us to conclude that ideas about happiness and unhappiness, characterized by complexity and diversity, are among the key ones in the English national picture of the world. They organize the subject's life world and largely determine how he perceives the surrounding reality. At the same time, ideas about happiness and unhappiness act as value judgments about life as a whole: they formulate the purpose of existence, determine the criteria for choosing a way of life outside of individual existence.

Literature review. The psychological nature of happiness and unhappiness is dual. It is based on objective and subjective factors, which may not coincide for happiness and unhappiness. A distinctive feature of happiness and unhappiness is the high degree of intensity of their experience. At the same time, unhappiness is characterized by more diverse shades of mental states compared to happiness. The psychological specificity of happiness and unhappiness lies in the complexity of the transition from one state to another[6].

The study of the concepts "happiness" - "unhappiness" is distinguished by the accentuation of their value components. The value specificity of happiness is expressed in its final, resulting nature, since happiness is a consequence of the realization of those values that seem significant for a given individual. Within the framework of the English national tradition, the relationship "happiness/unhappiness - morality" acquires special significance. The question of the moral legitimacy of one's

own happiness comes to the fore, as well as the morally purifying, redemptive meaning that is attached to unhappiness. Thus, attention is focused on the spiritual and moral foundations of the transition from unhappiness and suffering to happiness.

Research methodology. The study of the concepts "happiness" - "unhappiness" helps to identify such culturally significant oppositions as "happiness / unhappiness - truth", "law - truth - conscience". The study of the etymology of the lexemes "happiness" - "unhappiness" allows us to establish the probable source of origin of these concepts, which is based on the ideas of the ancients about some higher power that endows a person with a good or bad lot. Happiness and unhappiness are associated with the process of division into parts, shares (the lexemes "happiness", "unhappiness" "god", "share", "(y) part"), so happiness could be participation in what is shared, as well as a good share received as a result of division, unhappiness is the inability to participate in the division and receive a good share. In the popular consciousness, happiness and unhappiness can act as mythological creatures.

The establishment of lexemes that are originally close to "happiness" and "unhappiness" makes it possible to identify the semantic and national-cultural features of the concepts under study. Happiness and unhappiness can be characterized by the characteristics of 'animation', 'irrationality', 'unpredictability'. Happiness and unhappiness are characterized by the attribute of 'predestination': share/not

share, star, (y) part. The hallmark of happiness is its instability [5].

Unhappiness is presented as something burdensome, heavy, capable of increasing (the lexemes “trouble”, “sinister”, “unhappiness”, “valiantly”, “grief”). The lexeme “rock” actualizes the inevitability of unhappiness. Happiness could be represented in the lexemes “meeting”, “time”, “day”, “sun”, unhappiness – by the lexemes “timelessness”, “evening”, “night”, which causes the appearance of happiness - unhappiness at a certain time, period.

Analysis of lexicographic sources allows us to trace the main stages in the formation of the concepts “happiness” – “unhappiness”. The loss of semantic and word-formation connections of the lexemes “part” – “happiness/unhappiness” leads to a change in the meaning of words. Happiness and unhappiness are no longer designations of specific objects, but become abstract names. In the evolution of the concepts “happiness” – “unhappiness”, their anthropocentricity and psychologization can be traced: attention moves from an external force – the cause of happiness / unhappiness to a person, his will and state of mind. Happiness and unhappiness are the object of assessment by the linguistic personality. In this case, unhappiness is perceived as something heavy, bitter, serious. Happiness can be understood as easy, undeserved, or have the meaning of the highest degree of bliss, which brings it closer to the sphere of “high”, and, therefore, illusory.

Analysis and results. The specificity of the main meaning of the lexemes “happiness” – “unhappiness” (state - event, respectively) determines the characteristics of concepts based on ‘awareness – unconsciousness’. Analysis of the synonymous series of the lexeme “happiness” allows us to conclude that what is valuable in happiness is a feeling of harmony, uplift, which in terms of intensity can vary from a restrained manifestation of feelings to wild joy. The lexemes “bliss”, “grace”, “idyll”, “rapture”, “bliss” are associated with receiving pleasure, enjoyment from a happy life. In the lexeme “well-being” the attribute “wealth” is updated. The synonymous series “fate - luck / talent - fortune” emphasizes a possible source of happiness. The correlation of happiness with luck and fate gives it such qualities as unpredictability and predestination at the same time [1].

Analysis of the synonymous series of the lexeme “unhappiness” allows us to identify the distinctive signs of unhappiness: a difficult, most often unexpected event - unhappiness, calamity, tragedy, adversity; the lexeme “grief” defines unhappiness as a mental experience, suffering; “unhappiness”, “valiantly”, “unhappiness” refer to the representation of unhappiness - a mythological creature; The lexeme “lack of share” reflects the etymology of the word “unhappiness.” “Blow of fate” refers to a possible source of unhappiness. The word-formation potential of the lexemes “happiness” – “unhappiness” is determined by the use of the morphological (suffixal, prefixal, prefix-suffixal) method of word formation, as well as substantivization. At the level of word formation, happiness and unhappiness are correlated according to the principle of antonymic symmetry.

Materials obtained because of the use of psycholinguistic research methods supplement the lexico-semantic analysis of the lexemes “happiness” – “unhappiness”. The method of direct interpretation of the word allows us to identify the lack of understanding by respondents of the internal form of the words “happiness” – “unhappiness”, the dominance of the oppositional idea of happiness and unhappiness. In most answers, the concepts of happiness and unhappiness are presented interpretively, which is due to the inaccessibility of a direct interpretation of the denotations of abstract names.

The identified associates indicate the actualization in the minds of the subjects of the semantic features of the

lexemes “happiness” – “unhappiness”, as well as the personal nature of the concepts under study. A number of directed associates - synonyms actualize such semantic features of the lexeme “happiness” as ‘state’ (joy – 22), ‘accident’ (luck – 9, luck – 6). A number of directed associates – synonyms of the lexeme “unhappiness” actualizes the signs of ‘state’ (grief – 28), ‘eventfulness’ (trouble – 14). In a free associative experiment, the following signs come to the fore: happiness – the “source” (mainly the possession of something: social contacts, material goods) or “the state and its external signs” (joy – 12, smile – 11, laughter – 5); unhappiness – ‘external signs’, ‘source’ (loss of something, for example: illness – 13, loneliness – 8, death – 6, poverty – 6). In proverbs, the concepts “happiness” – “unhappiness” can be represented by various lexemes. The lexemes “happiness - unhappiness” can correlate with the lexemes “share” (“share” – “not share”), “part”, the lexeme “unhappiness” correlates with the lexemes “trouble”, “parable”, “rock”, “unhappiness”, which actualizes the predestination, the inevitability of happiness - unhappiness.

The lexeme “trouble” reflects the “multiplicity” of unhappiness, its ability to rapidly increase. The lexemes “luck”, “will succeed”, “lucky”, “talan”, “talented”, “case” actualize the uncontrollability of happiness, its absoluteness. The opposition “happiness – unhappiness” can be represented by the lexemes “day – night”, “thunderstorm – bucket”, “sun – bad weather”, “time – timelessness”, “bad – good”, “good – bad”. The opposition “happiness – unhappiness” is often presented implicitly. In the respondents’ answers, happiness and unhappiness are contrasted because of ‘instability, instantaneousness – relative constancy, duration’. We find similar characteristics in proverbs[2].

The difference in understanding happiness and unhappiness is the attitude towards poverty. If in proverbs poverty/need can receive a positive assessment and act as a teacher, then in the answers of our subjects poverty/misery receives only a negative assessment and is the cause of unhappiness. The similarity of paremiological ideas about happiness and unhappiness with the understanding of this opposition by a modern linguistic personality is evidenced by the synonymous reactions given by the respondents: happiness - luck, luck, and joy; unhappiness - grief, unhappiness. The associative “aura” of the concepts “happiness” – “unhappiness” includes associates that reflect ideas about happiness and unhappiness as a gift / blow of fate, emphasizing their animation. A similar attitude towards happiness and unhappiness is also typical for proverbs [4].

Analysis of the compatibility of lexemes that objectify the concepts “happiness” – “unhappiness” in the language allows us to characterize happiness and unhappiness because of “evaluation”. At the same time, there is a contrast between “your own happiness/unhappiness” and “someone else’s happiness/unhappiness.” An important feature is the “divisibility” of unhappiness and the “indivisibility” of happiness, as well as the ambiguity of the subject-object relationship “happiness/unhappiness-person.” The definition of happiness and unhappiness, the identification of their conceptually significant features is supported by the use of certain syntactic structures, as well as informational and relevant division. The lexemes “happiness” – “unhappiness” and their substitutes are often constituents of the structural scheme of a sentence and organize the predicative core of a statement [3].

Conclusions and suggestions. The analysis of the concepts “happiness” – “unhappiness” allows us to draw a conclusion about the complexity, diversity and ambiguity of the concepts under study. The relationship “happiness” - “unhappiness” can be presented as oppositional, which is manifested in the opposition of such significant features as

'indivisibility - divisibility', 'instability - relative constancy', 'selectivity - universality', 'irreality - reality', as well as assessment happiness - unhappiness from the position of 'one's own - someone else's'. Along with this, the presence of common conceptually significant characteristics indicates the inextricable connection of these concepts. Thus, happiness and unhappiness have a single primary source, they are characterized by the intensity of the experience, the ambiguity

of the relationship "happiness / unhappiness - person". Happiness and unhappiness are part of a single whole, they determine each other, and can transform into one another. Happiness is elusive, it is easy to lose and destroy. Happiness is a value that a person values consciously or unconsciously. On the other hand, only having experienced unhappiness can a person appreciate true happiness; determine those life values, the acquisition of which he considers important for himself.

REFERENCES

1. Волохина Г.А. Попова З.Д. Синтаксические концепты русского простого предложения. Воронеж, 1999. 192с.
2. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). Волгоград: Перемена, 2003.164с.
3. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. М.: Гнозис, 2004. 236с.
4. Джидарьян И.А. Представления о счастье в российском менталитете. СПб.: Алетейя, 2001. 240с.
5. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии //RR. 1997. №6. С. 37-40.
6. Дубко Е.Л. Титов В.А. Идеал, справедливость, счастье. М.: МГУ, 1989. 190с.
7. Akhmedova Mekhrinigor Bahodirovna. "ANALYSIS AND DIFFERENT INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT OF SPIRITUALITY". Indonesian Journal of Innovation Studies, Vol. 18, May 2022, doi:10.21070/ijins.v18i.590.
8. Magdalena NGONGO, Akhmedova Mehrinigor. A Systemic Functional Linguistic Analysis of Clauses Relationship in Luke Gospel Text, Janji Baru Using Kupang Malay. Studies in Media and Communication Journal. Vol.11, 2023. - P. 33-40.
9. Fitria Nur Hasanah, Rahmania Sri Untari, Shofiyah Al Idrus, and Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Excel in Critical and Creative Thinking in Object-Oriented Programming. H. Ku et al. (Eds.): ICARSE 2022, ASSEHR 748, 2023. - P. 301–305.
10. Hazim Hazim, Ratih Puspita Anggraenni, Akhmedova Mehrinigor Bahodirovna. Altruistic Actions in COVID-19 Corpses Care: Empathy, Modeling, and More. International Conference on Advance Research in Social and Economic Science (ICARSE 2022), 2023/4/27. - P.476-484

Nosir **SHERBOEV**,
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi
E-mail: sherboevlinguist@gmail.com

F.f.d., professor X.Samigova taqrizi ostida

DEMONSTRATION OF EXPRESSIVENESS IN THE SPEECH OF TRADE STAFF IN LINGUISTIC LEVELS

Annotation

The article investigates the researches related to advertisements and their expressive means in linguistic levels. Expressiveness can be seen in phonetic, morphological, syntactic levels through many kinds of linguistic devices. By expressiveness we understand such a property of a text or part of a text that expresses the internal state of a word and gives meaning with intensity, leading to the strengthening of emotional or logical impressions. The category of linguistic expressiveness can encompass various important units of a language (sentences, words, phraseological units, morphemes) and any elements of a language structure.

Keywords: Expressiveness, linguistic levels, rhetoric, quantitative stress, alliteration, assonance, consonance, rhyme.

ДЕМОНСТРАЦИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В РЕЧИ ТОРГОВОГО ПЕРСОНАЛА НА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ УРОВНЯХ

Аннотация

В статье исследуются исследования, связанные с рекламой и ее выразительными средствами на лингвистическом уровне. Выразительность можно увидеть на фонетическом, морфологическом, синтаксическом уровнях с помощью многих видов лингвистических приемов. Под выразительностью мы понимаем такое свойство текста или его части, которое выражает внутреннее состояние слова и придает смыслу интенсивность, приводящую к усилению эмоциональных или логических впечатлений. Категория языковой выразительности может охватывать различные важные единицы языка (предложения, слова, фразеологизмы, морфемы) и любые элементы языковой структуры.

Ключевые слова: Выразительность, лингвистические уровни, риторика, геминация, количественное ударение, аллитерация, ассонанс, созвучие, рифма.

SAVDO XODIMLARI NUTQIDA EKSPRESSIVLIKNING TIL SATHLARIDAGI IFODASI

Annotatsiya

Maqolada reklama bilan bog‘liq tadqiqotlar va ularning lingvistik darajadagi ekspresiv vositalari o‘rganiladi. Ekspressivlikni fonetik, morfologik, sintaktik darajalarda ko‘plab turdagi lingvistik qurilmalar orqali ko‘rish mumkin. Ekspressivlik deganda biz so‘zning ichki holatini ifodalovchi va intensivlik bilan ma‘no beradigan, hissiy yoki mantiqiy taassurotlarning kuchayishiga olib keladigan matn yoki matn qismining shunday xususiyatini tushunamiz. Lingvistik ekspressivlik kategoriyasi tilning turli muhim birliklarini (jumlarlar, so‘zlar, frazeologik birliklar, morfemalar) va til tuzilishining har qanday elementlarini qamrab olishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Ekspressivlik, lingvistik darajalar, ritorika, geminatsiya, kvantativ stress, alliteratsiya, assonans, konsonans, qofiya.

Kirish. Dunyo haqidagi ma‘lumotlarning aksariyati insonga lingvistik kanal orqali keladi, shuning uchun inson ob‘yektlar va narsalar dunyosidan ko‘ra tushunchalar dunyosida ko‘proq yashaydi. Ba‘zi tadqiqotchilar “reklama matni qiymatining asosiy o‘lchovi – reklama g‘oyasi va asosiy konsepsiyasini to‘liq ochib beradigan mukammal lingvistik shakldir” deb hisoblashadi. Tilning ekspresiv vazifasi – so‘zlovchi yo yozuvchining ichki holatini ifodalashga xizmat qiladi. Til faqat biror bir axborotnigina emas, balki unga, uning mazmuniga nisbatan so‘zlovchi yoki yozuvchining munosabatini ham ifodalashida kerak bo‘ladi. Nutqning to‘g‘riligi, aniqligi, mantiqiyliigi va tozaligining adresatga ta‘sir etishga qaratilganligi hodisasi nutqning ta‘sirchanligi hisoblanadi. V.G. Kostomarov esa o‘quvchi va tinglovchida his-tuyg‘u hamda qiziqish uyg‘otish, uning e‘tiborini ma‘lum bir mavzuga qaratish, so‘zlanayotgan fikrning ma‘nosini yetkazib berishda nutqning o‘tkirliigi, yorqinligi va originalligini eng muhim omil deb biladi.

Asosiy qism. “Nutq madaniyati asoslari” kitobida B.N. Golovin ta‘kidlaganidek, nutqning ekspressivligi – bu fikrning jonli, ifodali, yorqin, tasviriy boy, ishonтира olish qobiliyatiga ega bo‘lishi, “uning tarkibiy tuzilishidagi

yuqorida zikr etilgan xususiyatlarning mavjudligi tinglovchi yoki o‘quvchining e‘tiborini va qiziqishini qo‘llab quvvatlaydi”. Ekspressivlik deganda biz so‘zning ichki holatini ifoda etadigan va hissiy yoki mantiqiy taassurotlarni mustahkamlashga olib keladigan, intensivlik bilan ma‘no beradigan matn yoki matn qismining shunday xususiyatini tushunamiz.

Oziq-ovqat reklamalarida fonetik sathdagi ekspressivlik texnikasi. «O‘zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi» nomli asarining muhim qismi ekspressiv-emosionallik ifodalanishining fonetik usulini tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib mavzuga oid quyidagi fikrlarini bayon etadi: “Fonetik usul bilan ekspressivlik ifodalash o‘zbek tilida boshqa usullarga nisbatan eng faol, eng universal usul hisoblanadi. Hozirgi o‘zbek tilida fonetik usul bilan ma‘no kuchaytirishning quyidagi ko‘rinishlari bor: 1) unlini kuchli talaffuz qilish (zarb urg‘u); 2) unlini cho‘zish (kvantitativ urg‘u); undoshni qavatlash (geminatsiya) orqali ma‘no kuchaytirish”.

Geminatsiya – ikkita bir xil undoshning so‘z tarkibida qavatlanishi, muddat, izzat kabi. Bunday qavatlanish ma‘lum uslubiy maqsadlarda yuzaga keltirilishi ham mumkin,

Masalan, maza, (bitta «z»), bunda uslubiy bo'yoq.) – mazza (ikkita «z»). So'zning bu shaklida ma'no kuchaytirilgan.

Masalan (ingliz tilida): Bbbbbb burgers at your sssservice. Ffffantastic food flavours. Ffffresh cofffee.

O'zbek tilida misollar: Mazza world. Issiq non. Mazzami sizga mazzami? Uchchalasi bor-yo'g'i yuz ming so'm. Mmmazzali, do'mboqqina tovuq grill tayyor.

Unlini cho'zish (kvantativ urg'u) – unli harflarni cho'zish orqali ma'no kuchaytirish usulidir. Kvantativ urg'u (fonosemantik urg'u yoki fonosemantik aksentuatsiya deb ham ataladi) - ma'lum bir bo'g'indagi urg'u yoki intonatsiyaning o'zgarishiga asoslangan so'z yoki ibora ma'nosining o'zgarishi bilan tavsiflangan lingvistik hodisa sanaladi.

Masalan (ingliz tilida): LOOOOK. Yuuuuuuummy. Veeery fresh. Toooooo tasty. Suuuuuuper. Soooooo delicious. Hoooooot breads are at your service. Bu kabi misollar xaridorlarni o'ziga jalb qilish va mahsulni ommaga maqtash, reklama qilish uchun ishlatiladi. Xaridorlar ham ushbu urg'udagi so'zlarni talaffuz qilish jarayonida ushbu mahsulotlarning kerakli sifatlarini his qilgandek bo'lishadi.

O'zbek tilida ham kvantativ urg'uga juda ko'p misollarni keltirishimiz mumkin. Masalan: Rostanam ko'o'o'o'o'o'p go'sht. Yuuuuuuuuuupqa xamir. Issiq nonlarga keeeeee qoling. Koooootta lavashlar tayyorlayapmiz. Keeeng va shinam restoran va kafelarimizga marhamat qiling.

Alliteratsiya – gapda bir xil undoshlarning takrorlanishi bo'lib, u o'ziga xos ekspressivlikni beradi, nutqda ohangdorlikni ta'minlash maqsadidan kelib chiqib, bir tovushni takror qo'llash san'ati sifatida baholanadi. Ammo bu takrorlanayotgan tovushlarning o'rni masalasida qarashlar bir xil emas. Masalan, A.Hojiyev uni "Misralar, undagi so'zlar boshidabir xil undosh tovushlarning takror qo'llanishi", deb izohlaydi. O.S.Axma'nova unga quyidagicha ta'rif beradi: "Bir xil yoki o'xshash tovushlar yoki tovush birikmalarining takrorlanishi: a) bo'g'in boshida, odatda, taqlidiy so'zlarda; b) turg'un birikmalar hosil qiluvchi so'zlar boshida; v) qadimgi german she'riyatida satrdagi urg'uli bo'g'inni ajratish maqsadida".

Masalan (ingliz tilida): Funny. Fast. Frequent. Super silent. Garry good. Big. Beefy. Bliss. Long lavash. Honorouly happy hamburgers (katta va to'yimli ma'nosida).

O'zbek tilida ham talaygina misollar keltirishimiz mumkin: Mazali makonning mazali mantilari. Bozorboy boboning bodringlari bozori bezamoqda. Bozorboy boboning bodringlariga bir boqing.

Konsonans – (fr, «consonance», lotincha «consonantia») – undosh uyg'unligi, ohangdorligi. Urg'u olgan, bir-biriga mos kelgan, undosh tovushlarning unli tovushlardan keyin, ba'zan esa oldin bir-biriga mos kelib qo'iyalanishi. Konsonans – bu bir-biriga yaqin joylashgan so'zlar yoki iboralarda undosh tovushlarning takrorlanishi bilan tavsiflangan stilistik qurilma. Ushbu uslub ritmiklikni, matnda takrorlash yoki tovush uyg'unligini yaratish uchun ishlatiladi.

Masalan ingliz tilida: Crooky cookie cooks cooler. Dunkin donuts. Fuzzy buzzing bee. Black bear. Black bear burger. Funny. Fast. Frequent. Super silent. Garry good. Big. Beefy. Bliss.

Masalan o'zbek tilida: Mazali makonning mazali mantilari. Buxoro bulvari. Mul'ti mafe. Somsamisan somsa. Mazzami sizga mazzami?

Qofiya – (grekcha. «rhythmos») buklanish – mutanosiblik), satrlarning oxiri (yoki gemistichlar, ichki qofiya deb ataladi), ularning chegaralarini belgilab, ularni bir-biriga bog'lab turadi. Ushbu san'at she'riya matnlarda keng qo'llaniladi va she'riy matnlarning ohangdorligini oshiradi va she'riy matnning vaznini saqlab qolishiga yordam beradi.

Masalan (ingliz tilida): Beans, Means, Henas. The Taste That Sings. A Poetic Palate Pleaser! Food. Food, Food - It keeps me good. Spice is nice. Khana kazana. It's good mood food. Save the wheat and help the fleet. Peter, Peter, Pizza-eater. The great pancake that you can not escape. Cheesy, crunchy warm and brunchy.

O'zbek tilidagi reklamalarda ham qofiyagaya talaygina misollar mavjud:

Sotib olishga ulgursangiz, bas,

Xizmatigizda Zaramaks.

Hikmat somsani yemabsiz,

Bu dunyoga kemabsiz.

Fanta ich – qizima hech.

Safia bor – hamisha bahor.

O'rik sharbati – yurak quvvati.

Oziq-ovqat reklamalarida leksik sathdagi ekspressivlik texnikasi. So'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanilishi. Kuzatuvlarimiz natijasi o'laroq, biz ba'zi reklama matnlarida shaxsni ifodalovchi sifatning ayrim mahsulotlarning muayyan belgisini atab kelganiga guvoh bo'ldik va bu orqali so'zlar o'ziga xos ma'no anglatganiga amin bo'ldik.

Ingliz tilida ba'holat juda kam ishlatilishiga guvoh bo'ldik:

White stuff – agar tatib ko'rsangiz o'rganib qolasiz ma'nosida.

O'zbek tilida esa bunday hollarga ko'p duch keldik: Zumrasha somsa, pahlavonlar bo'tqasi, pahlavon kabob, chaqqongina lag'mon, somsaning injig'i, somsaning yomoni, tirik suv – tirik afsona (Borjomi reklamasi), hayhotday lavash, kengfe'l somsa (katta ma'nosida), jonon chicken (chiroyli va mazali ma'nosida), bomba somsa va boshqalar.

Antonimik munosabatlar. Ba'zi bir sohaga oid reklama matnlarida antonim so'zlarning mahorat bilan qo'llanilganligi natijasida xaridorlarning jalb etilishiga guvoh bo'ldik. Bu orqali o'ziga xos ritorik munosabat paydo bo'lganini kuzatish mumkin:

Masalan o'zbek tilida: Issiq kola – salqin pirashki, muzdek non, issiq ayron, antivirus somsa, sahro muzqaymog'i, yoshgina vino, kosa somsa, bemaza buzokning go'shtidan bo'lgan kabob va boshqalar.

Sohaga oid so'zlar. Har bir reklama matnida oziq-ovqatga tegishli so'zlarning mohirona ishlatilishi reklama qilinayotgan mahsulotning omma ongiga yanada yaqinroq kirib borishiga sabab bo'ladi. Xaridorlar ham sotib olinayotgan tovar haqida to'liqroq ma'lumotga ega bo'ladilar:

Mol biqinidan sho'rva, yarim dimlangan qo'y go'shti, dumba yogida pishgan osh, to'g'rama somsa, tandir somsa, qatlama somsa, achchiq osh, tog' asali, bedana tuxumli oshga marhamat, no'xat sho'rak va boshqalar.

Qisqartmalar (abbreviatura) ning keng qo'llanilishi. Oziq-ovqat reklama matnlarida qisqartmalardan keng foydalaniladi. Abbreviaturalardan foydalanish xaridor uchun mahsulot haqida ko'p ma'lumotni qisqagina matnlarda yetkazish imkonini beradi. Shu orqali xaridorlar ongida olmoqchi bo'lgan mahsulot haqidagi xabarlarini imkoni boricha tez olishga muvaffaq bo'ladi.

Masalan: H&J (Harris and James) chocolate coffee. D&B (Dolce&Banana), BBQ lavash (barbeque lavash), KFC (Kentucky Fried Chicken), avg – average, add – added, add wtr - added water, asp – aspartame, asstd – assorted, Austl - Australia(n), calc – calcium, comp – compartment, caff – caffeine, cal – calorie, Calif – California, char – charbroiled, choc – chocolate, cholest – cholesterol, chpd – chopped, ckd – cooked, cmrcl – commercial, end – canned, conc – concentrate, cond – condensed, FCC - Food Chemical Codex, iqf - individually quick frozen, microwv – microwaved, moist – moisture. OFC- bu yerda Prezident Obamaga ishora qilingan va uning rasmi keltirilgan bo'lib, u yaxshi ko'radigan taomlargashora qilinmoqda.

O'zbek tilida reklama matnlarida qisqartmalardan foydalanish eng yangi hodisa hisoblanadi.

Xorijiy so'zlar. Xorijiy so'zlar – reklama matnlarini tahlil qilib, chet el so'zlarini qo'llash kabi keng tarqalgan fonetik texnikani qayd etmaslikni iloji yo'q. Ingliz va o'zbek tilidagi reklamalarni taqqoslaganda shuni ta'kidlash joizki, u O'zbekistonda keng tarqalgan. Bugungi kunda ingliz tilidagi reklama, transliteratsiya texnikasidan foydalangan holda, lotin tilida yozilgan o'zbekcha so'zlar talaygina. Qoida tariqasida, ular hashamat, sport, boylik va ishonchlikni aks ettiruvchi so'zlarga tegishli.

Ingliz tilidagi ko'p so'zlar ham boshqa tillardan o'zlashtirilgan bo'lib, ularning aksariyati lotin va yunon tillariga tegishli sanaladi. Quyidagilar bularga yaqqol misol bo'la oladi:

Nova chicken. Bon appetite café. Caravan restaurant. Papito, shurma, lavash. Effendi kebab. Iskandar kebab. Democracy market. Asian bazar. Le café gourmand. Old English bistro, Killer kebab, Mahabbelly, The surly kebab, Kabob island, Kafé Namaste, madrasah café, Bengali bistro, Cinnamon bazaar. Kung Fu: there is a beer for that. Kung food. Chinese cuisine. HALAL! From the other side...

Xitoy tilida Kung fu so'zi amaliyot va mashqlar orqali erishiladigan ishlarga, mahoratli sqobiliyatga nisbatan ishlatiladi.

O'zbek tilida asosan Hind-evropa tillaridan kirgan so'zlar ko'proq uchraydi: Gold fish restorani. Chikkei hous kafesi. Ivinig kafesi. Best fud. Bon kafe. Diet fud, Cherezchur mazali, Blek star burger, Full kart market, mig bistro va boshqalar.

Ba'zi hollarda leksik sathda ikkala tilda ba'zi so'zlarning ma'no kuchaytirish uchun ishlatilishiga guvoh bo'ldik:

It just tastes better. Only we can cook mouth-watering meals. Free fruit for kids. We do deliver. Student discount night. Super value. All day. Every day. Chicken Europe doner. Big pizza for big matches. Kids eat free.

Oziq-ovqat reklamalarida morfologik sathdagi ekspressivlik texnikasi. Turk va fin-ugor tillarining strukturasi tadqiq kilib, I.D.Serebryakov muayyan xulosaga keladi va so'z hamda so'z birikmalarining tarixiy o'zgarishini taxlil qilish asosida uch xil kategoriyani ajratadi:

leksik ma'noli so'zlar; b) so'z-kurilmalar (konstruktlar); v) morfemalar.

Fe'l so'z turkumi. Tilning paydo bo'lish nazariyasi fe'llarning birlamchi ekanligini ta'kidlaydi: birinchi navbatda, harakatni bildiruvchi so'zlar paydo bo'lgan, so'ngra ulardan narsa, holat va belgilarni bildiruvchi ot va sifatlar shakllangan. Fe'l harakatni bildirgani uchun u yashirin dinamikaga va nutqning boshqa qismlariga qaraganda ancha katta xarakterlantiruvchi kuchga ega. Fe'l shaklini asosiy so'z sifatida ishlatish xotirani taxminan bir yarim baravar oshiradi, chunki fe'llar tasvirni ifodalash jihatdan yorqinroq va derli barchasi aniq va shuning uchun haqiqatga yaqinroq hisoblanadi. Shu sababli, sodda fe'llar yordamida reklamada murakkab so'z birikmalarga qaraganda yaxshi samaraga ega bo'lish mumkin deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. [Vinogradov V.V. Stilistika. Teorija poeticheskoi rechi. Poetica. — M.: Izd-vo AN SSSR, 1963.]
2. Конрад Н.М. О языковом существовании // Японский лингвистический сборник. — М.: Наука, 1959. [Conrad N.M. O jazikovom suchestvovanii // Japonskij lingvisticheskij sbornik. — M.: Nauka, 1959.]
3. Goddard A. The Language of Advertising – L., N.Y., 1998. – 144 p.
4. Лазарева Э. А. Дискурс рекламы: инвариант и варианты // Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. Екатеринбург, 2003а. Вып. 1. С. 144-158.
5. Vestergaard T, Schruder K. The Language of Advertising / Blackwell Publishers Ltd., 1985.
6. Хиришберг С. «Риторика рекламы». Паутина. Апрель 2013 г. стр.54
7. Леви Ю. Э. Вербальные и невербальные средства воздействия рекламных текстов. / Ю. Э. Леви // Автореферат диссертации кандидата филологических наук. М.: МГЛУ, 2003. — 21 с

Masalan: to discover, to let, to enjoy, to try, to choose, to consume, to offer, to want, to relax, to begin, to find something good, to taste, to feel, to walk kabi sodda fe'llarning tahlil jarayonida oziq-ovqat reklamalarida tez-tez qo'llanilisa; o'zbek oziq-ovqat reklamalarida esa dam olmoq, maza qilmoq, lazatlanmoq, ishlab chiqarmoq, his etmoq, mazasini tuymoq, tanovul qilmoq, ko'zni quvontirmoq, hayot bag'ishlamoq, his etmoq, yemoq, ichmoq, dilni yashnatmoq, kabi fe'lar faolligini ko'rdik. Reklama matnlarida, birinchi navbatda, hozirgi zamon fe'llaridan majxul nisbatda emas, balki aniq nisbatda foydalanish lozim, chunki bu fikrni zaiflashtiradi va reklamani tushunishni qiyinlashtiradi. Buyruq mayli shakliga ham ko'p guvoh bo'ldik:

Enjoy your big ice cream. Have a lot of affairs? Have a grand pizza. Ask Italian. Grab life by the chopsticks. See a sweet tropical world. Open over Easter. Pass the Heinz.

Snikerslan, miyangni charxla. Bemplol grant pisa yeb, grant o'qi. Qorning ochdimi? Sabodan bahra ol, Ham donar, ham pissa – tanlab o'tirmang.

Sifat. Morfologik sathda aksariyat hollarda sifatning ortirma darajasi ekspressivlik vositasi ekanligiga amin bo'ldik. Morfologik sathda aksariyat hollarda sifatning ortirma darajasi ekspressivlik vositasi ekanligiga amin bo'ldik. Masalan: National cheese and wine, favourite tipples (sevimli ichimliklar), best food, yummy meal, sweet tastes, soft drinks, super taste, grand meal, va boshqalar. Ko'p hollarda ingliz tilida sifatning ortirma daraja shakliga, ba'zi hollarda qiyosiy daraja shakliga duch keldik:

Food love stories. Tesco finest. The best foods are only here. Better than dessert.

O'zbek tilida ham sifatning quyidagi namunalariga guvoh bo'ldik: eng shirin, eng mazali, eng rohatbaxsh, tilda eriydigan, issiq va totli, eksklyuziv taomlar, egzotik taomlar, mul'ti taomlar, qo'lbola ovqatlar, yengil taomlar, hazmi taomlar va boshqalar. O'zbek reklama matnlarida so'z o'yini morfologik texnikasi sifatida sifatlar, taqqoslashda sifat darajalaridan foydalanish ommalashgan. Morfologik xususiyatlarni tahlil qilishda, reklama matni semantikasining o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni uning konkretligi va ixchamligini hisobga olish kerak. Ma'lumot tushunarli, mantiqiy va isbotli bo'lishi kerak. Har bir ibora iste'molchi uchun yangi, muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak, aks holda matn e'tiborga olinmaydi. Yuqorida aytib o'tilgan semantik xususiyatlar, asosan, reklama matnlarida ishlatiladigan individual til birliklarining pragmatik salohiyatini hisobga olishi kerak.

Xulosa. Reklama matnlarida ma'lum bir hatti-harakatga chaqiruvchi undov gaplarning ishlatilishi eng samarali va ta'sirchan to'g'ri yo'ldir. Reklamada ifodalanadigan mazmunlar, ya'ni ko'ngilga taklif qiladigan, chaqiruvchi, ishontirish xarakteridagi iboralar ta'sirli konstruksiyalar bo'lib, ular matnni yanada aniqroq tasvirlanishiga turtki beradi. Biror narsani sotib olishga ikkilanayotgan xaridor ushbu undovlardan keyin darrov reklama qilinayotgan mahsulotni sotib olishga kirishadi.

Shakhzoda EGAMBERDIEVA,
NUUZ PhD student
E-mail: egamberdiyevash@mail.ru

Based on the review by Dr. Sc. Y.Y.Arustamyan

NEURO – LINGUISTIC PROGRAMMING IN ADVERTISING TEXTS

Annotation

This article deals with Neuro-Linguistic Programming techniques in advertising texts. NLP is a study that claims close interrelation between the brain, language and behavior. It claims that persuading people is possible through using the definite code of language – a number of techniques that appeal to many people. That is why advertising and social media is a good platform for NLP techniques and that is why this topic was accepted by the advertising.

Key words: NLP, advertising texts, persuasion, NLP communication.

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОГРАММИРОВАНИЕ В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются приемы нейролингвистического программирования в рекламных текстах. НЛП — это исследование, которое утверждает тесную взаимосвязь между мозгом, языком и поведением. Он утверждает, что убедить людей можно с помощью определенного языкового кода — ряда методов, которые нравятся многим людям. Это безусловно обусловлено, тем что реклама и социальные сети являются хорошей платформой для техник НЛП.

Ключевые слова: НЛП, рекламные тексты, убеждение, НЛП-коммуникация.

REKLAMA MATNLARDA NEYROLINGVISTIK DASTURLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada reklama matnlarida neyrolingvistik dasturlash usullari ko‘rib chiqildi. NLP - bu miya, til va xatti-harakatlar o‘rtasidagi yaqin aloqani ko‘rsatadigan tadqiqot yo‘nalishi bo‘lib, odamlarni ma‘lum bir til kodi orqali odamlarga yoqadigan usullardan foydalangan holda ishonirish usuli hisoblanadi. Bu, albatta, reklama va ijtimoiy tarmoqlar NLP texnikasi uchun yaxshi platforma ekanligidan dalolat beradi.

Kalit so‘zlar: NLP, reklama matnlari, ishonirish, NLP aloqasi.

Introduction. Neuro-Linguistic Programming (NLP) is one of the possibilities how to improve the quality and effectiveness of managerial communication. According to O’Connor and Seymour (1998), in 1976 Bandler and Grinder generalized their findings into a system which they named Neuro-Linguistic Programming. This construct includes three attributes:

1. Neuro – it relates to our thinking, perception, to trains of thoughts in our brain and a nerve system, which creates the basics for any type of behavior [1]. According to Lübeck (1996), neuro relates to language. By the means of senses, an individual assesses the required information and classifies it into different categories. Based on this, the understanding of oneself, the world and relationships, individual ways of thinking and behavior are developing. According to Knight (2009), the term neuro relates to the way individuals use their brain, body and senses by thinking and how they give meanings to their experience.

2. Linguistic – according to Lübeck (1996), it contains trains of thoughts, which are managed by the means of speech. It relates to language patterns, which influence comprehension and understanding. Communication is based on them.

3. Programming – it relates to the change of experiencing and subsequently to the change of behaviour based on organizing and programming of thoughts, feelings, and beliefs. Knight (2011) mentions that neuro-linguistic programming (NLP) is a process of modelling unique, own, conscious and unconscious patterns (of thinking, communication and behaviour) by which we continuously develop and strengthen our own potential.

In other words, NLP technology helps to understand what is behind the human behavior, its cognitive essence. It creates a certain system of beliefs about the human being, about his behavior and his communication [2]. It is a technology of influence on the internal and external processes with the aim of achieving certain changes in behavior [3]. This becomes possible because body, language and brain are closely related and form unity [4].

Literature Review. As an intention of studying people who were excellent, in order to understand how they achieved remarkable results, Neuro-Linguistic Programming (NLP) was developed by Richard Bandler and John Grinder (1979). Linder-Pelz and Hall described it with the following words: ‘the “neuro” refers to the way humans experience the world through their senses and translate sensory experiences into thought processes, both conscious and unconscious, which in turn activate the neurological system; “linguistic” refers to the way we use language to make sense of the world, capture and conceptualize experience and then communicate that experience to others; and “programming” addresses the way people code (mentally represent) their experience and adopt regular and systematic patterns of response’.

NLP has also been defined by Brown and Turnbull [5] as: ‘a term used to refer to a range of ideas and techniques that relate to how we communicate with each other and with ourselves.’

The NLP communication model assumes that our brain uses different filters to help us process the daily information. These filters delete, distort and generalize the information with the intent of making it understandable. Moreover, every person unconsciously shows them through

language, beliefs, attitudes, values, and memories. When the filters sort out new information, they create an internal representation of our experiences and thereby creates experiences that have a unique meaning for the individual. These experiences will then affect our internal state and influence the person's physiology that will trigger a change in their behavior. The communication model is a fundamental part of the understanding of NLP, almost every tool or technique based on NLP can be linked to some part of the model [6].

Language and representation systems "NLP suggests that subjective experience is encoded in terms of three main representation systems: visual, auditory, and kinesthetic" [7]. People experience messages through their external environment which is then processed and coded internally through a preferred sensory representation system. The taste and smell senses are frequently included as a major aspect of our kinesthetic system [8].

Methodology. In this way, a visual individual will tend to code their encounters as a progression of pictures internally; an auditory individual will code through the sounds they hear and kinesthetic, will tend to code through the feelings their external encounters bring [9]. It is argued by Mainwaring and Skinner (2009) that the way language is used by a person could determine their preferred sensory representation system. Skinner et al. (2003) demonstrates typical sentences that could be recognized to identify a person's preferred sensory representation system. Terms as 'see what you mean' or 'have difficulty getting the picture' would probably be used more often by a person with a visual preference. 'Not be tuned into the idea' or find that something 'rings a bell' fits an expression of a person with an auditory preference. Kinesthetic processors may struggle to 'grasping the meaning' or 'have a gut feeling' about something. Sensory representation systems are important for what sort of information more effectively affects a person.

The central phenomenon of NLP in advertising is persuasion. Through skillful use of language it is possible to create the mass-consciousness. According to one definition, persuasion is a language influence that is used for concealed penetration into the object's psyche for creating wishes, aims, attitudes that do not coincide with his own [10]. This does not mean that persuasive techniques would mislead or deceive.

In case of advertising information is presented in such a way that customers make their conclusions by themselves on the basis of this information, the presented knowledge is considered to be their own, they criticize less and trust more [11]. Dediuhin defines persuasion in advertising differently. In

his opinion persuasion is a special method of prescribing audience a certain scenario of buying behaviour.

Advertising is a complex phenomenon that is characterised by dynamics; communicative, situational and pragmatic essence; orientation on a human being; social and cultural sources. It contains a lot of means that are united into several functional blocks. Advertising is always pragmatic: it has a concrete goal of the need generation in the customers and everything is directed onto this goal. Advertising activity is a communication process. Influence on a customer is greater when there is an exchange of phrases, at least an illusion of dialogue with a customer. That creates an effect of feedback and close relations between a company and customers. Advertising gives the name of the product, the company, and sometimes describes their features, in other words it informs. Depending on the genre of the advertising message informative block can grow in importance.

The main idea is possible through a special vocabulary, composition, carefully planned content: what should be explicit (either verbal or visual) and what should be left on the implicit layer of the message. This implicit layer is one of the main characteristics of the advertising communication. Its meaning is to be reconstructed through the background knowledge, inward and outward contexts, symbolic meaning of the used images in the advertisements (that will be described in the next chapter). There is an opinion that without implicit information advertising texts would lose their persuasive power.

Results and Discussion. From the psychological point of view advertising belongs to the sphere of sensorial communication. This type of communication does not demand consciousness to be active. In the contemporary world, when the amount of information is growing at fast pace, human brain aims at subconscious behaviour. The subconscious cannot decipher arriving signals; it wakes up the consciousness for analysing the information. It is a wrong assumption that the subconscious advertising can hypnotise and make addressees buy the products. The core of the subconscious advertisements is to attract attention, create reaction and memorise it automatically [12].

Each advertisement is not just a written text, it includes other elements: the sender and the receiver of the advertising message (further on for convenience, they will be called a company and a customer); social and cultural situation, medium used, music and pictures, because everything influences the meaning of the textual message. All these elements form context. Text and context function together and their interaction is called advertising discourse.

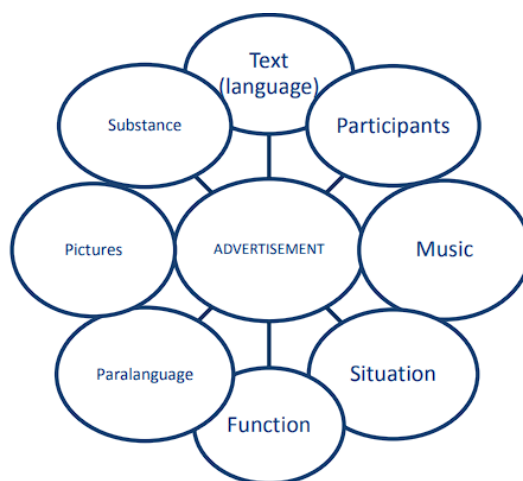

Figure 1. Structure of advertising discourse based on Cook (2004, 3)

As an example, such persuasion advertising text we select "The ultimate code of seduction for men" in Armani Code ad is deciphered to discover in oneself the reputation of being tempting.

Need for escape is about desire to be alone, to forget about obligations and responsibilities, to have rest, to forget about everything and to start adventurous journey. Freedom becomes the emphasized value. The customer is offered to forsake his everyday life and his worries, and start carefree journeys, usually having the advertised product in hand. In the advertisement Miss Dior "The luxury of freedom" the girl escapes from a high-society party and feels free now. The statement "Luxury of freedom" explains her choice.

People look for safe existence, without threats and flops. That is why advertising points to the long life of the products, reliability and safety. For example, customers choose Volvo as a safe car, buy insurances, alarm systems, doors, medicines, telephone connections and choose low-fat lactose free food as the guarantee of their health and long life. For example, Volvo's slogan runs as follows: "Volvo. For life". Physiological needs include people's needs in sleeping, eating and drinking. The art to show food from such a tempting view is so profound, that the addressee starts to feel hungry, he can even feel the smell, and the liquor poured into

a glass becomes a temptation that is not possible to overcome. Often chocolate advertisements are really tempting, like Lindt ad.

Conclusion. First it was important to reveal the concepts of Neurolinguistic Programming, of persuasion and advertising texts, as fields closely related to NLP applications. This paper reveals theoretical assumptions of Neuro-Linguistic Programming in relation to advertising. Along with the growing competition of goods, advertising technologies are also changing and NLP methods are being updated. It is necessary to understand that any approach is more effective in combination than a technique used alone. Absolutely any consumer can be influenced, absolutely anyone can be manipulated with a competent and systematic approach. However, you should not play an unfair game against the consumer, the guarantee of whose respect is high-quality advertising that maximally reflects reality. It is important to professionally select such a "means of psychological persuasion that can not only influence the target audience, but also change the audience's attitude towards the problem." Therefore, it is important to keep in mind that NLP is a system of techniques and models, and NLP realizes its full effectiveness in a systematic approach.

LITERATURE

1. Alder H., 2002, Handbook of NLP: A Manual for Professional Communicators, Gower Publishing Limited.
2. Dilts R. What is NLP? Режим доступа: http://www.nlpu.com/NLPU_WhatIsNLP.html
3. Tripathi S., 2012, Neuro-Linguistic Programming: A Tool for Developing Behavioral Skills and Competencies, "IUP Journal of Soft Skills" 6(1).
4. O'Connor, J., & Seymour, J. (1997), Vvedenie v NLP [Introducing NLP], Cheljabinsk, Russian Federation: Versija.
5. Wake L., 2011, Applying NLP tools and techniques in an FMCG environment, Hong Kong, Emerald Group Publishing, Limited.
6. Kovalevska, T.Y. (2001), Komunikativn aspekti nevrolingvistychnogo programuvannja [Communicative Aspects of Neurolinguistic Programming], Odesa, Ukraine: Astroprint.
7. Skinner, H., & Stephens, P., (2003). Speaking the same language: The relevance of neuro-linguistic programming to effective marketing communications. *Journal of Marketing Communications*, 9(3), 177-192.
8. Bader, A., & Sahera, A. K. (2010). Pragmatic Concepts in Discourse Analysis. *Journal of the College of Arts. University of Basrah*, (54), 24-37.
9. Blitvich, P. G. C., & Bou-Franch, P. (2019). Introduction to analyzing digital discourse: New insights and future directions. In *Analyzing Digital Discourse* (pp.3-22).
10. Bernadskaya Y.S. *Tekst v reklame: uchebnoe posobie [Text in advertising: a textbook]*. Moscow: UNITYDANA, 2008. 288 p.
11. Daniels, D.I., & Daniels, B., (1993). *Persuasive Writing*. Harper Collins Publishers.
12. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1985). *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Dakin University.